



İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

** Eski adıyla İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ Dergisi
(ISSN: 1309-1352 e-ISSN: 2149-0074)*

TEMMUZ 2026

ISSN: 2757-7252

e-ISSN: 2757-7244

CİLT: 18 - SAYI: 3

İAUD Cilt 18 Sayı 3 DOI:10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/2026.183

İletişim

<https://iaud.aydin.edu.tr/tr/2026-temmuz-cilt-18-sayi-3/>

Editör

Doç. Dr. Deniz AKBULUT

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Burcu KAVAS KILIÇ

<http://iaud.aydin.edu.tr>

DERGİNİN TARİHÇESİ

İAUD, Ocak 2009 – Aralık 2020 yılları arasında “İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi” adıyla süreli akademik hakemli bir dergi olarak yayın yapmıştır. Belirtilen tarih aralığında derginin ISSN 1309-1352 | e-ISSN 2149-0074 olarak kullanılmıştır. TRDizin başvuru sürecinde derginin alanının net olarak belirgin olmamasından dolayı İstanbul Aydın Üniversitesi 12.06.2020 tarih 2020/5 toplantı ve 45379966-050.01.04 numarasıyla alınan Yayın Komisyon Kararı doğrultusunda isminin “İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi” olarak Ocak 2021 sayısı ile birlikte değiştirilmesine karar verilmiştir. Yeni isim bağlamında yeni ISSN: 2757-7252 ve yeni e-ISSN: 2757-7244 alınarak Sosyal Bilim alanıyla ilgili çalışmalar değerlendirilerek yayın süreci kaldığı yerden devam etmektedir.

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (İAÜD)

ISSN: 2757-7252 e-ISSN: 2757-7244

Odak ve Kapsam

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, bilimin rehberliğinde ulusal ve uluslararası düzeyde araştırmacıların özgün bilimsel çalışmalarını yayımlamayı ve bu yolla topluma ulaşarak değişen ve gelişen taleplere öncülük etmeyi amaçlayan hakemli bir akademik dergidir. Sadece sosyal bilimler temel alanından makaleleri kabul eden dergi, Türkçe ve İngilizce özgün bilimsel makalelere yer vermektedir. 2009 yılından bu yana düzenli olarak yayımlanan dergi, uluslararası yayıncılık ilkeleri doğrultusunda hazırlanmış içerikleriyle sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İAÜD), sosyal bilimler alanındaki geniş yelpazeyi kapsayan çalışmaları değerlendirmeye alır. İletişim ve medya çalışmaları, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, dil ve edebiyat çalışmaları, tarih ve kültürel çalışmalar, ekonomi ve işletme, eğitim bilimleri, hukuk ve insan hakları, güzel sanatlar gibi alanlar başta olmak üzere sosyal bilimler disiplinine dâhil tüm konularda yapılan araştırmalar dergiye kabul edilmektedir.

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda dört kez basılı ve elektronik olarak yayımlanan hakemli ve bilimsel bir dergidir. Dergi, orijinal teorik ve/veya deneysel çalışmalarla, farklı bilimsel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı makaleleri kabul etmektedir. Tüm makaleler, kör hakemlik sistemiyle değerlendirilerek yayın sürecine dahil edilir. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin editör kurulu, ulusal ve uluslararası uzmanların değerlendirmeleri doğrultusunda makalelerin kabul edilip edilmeyeceğine karar verme yetkisine sahiptir.

İndeks ve Özet Bilgisi

ROAD INDEX

ERIH PLUS

EUROPUB

SOBIDAD

TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ

Yayıncı

İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye

Makale Türleri

Derleme: Belli bir konuda yakın zamana kadar yapılmış bilimsel çalışmaların kapsamlı derlemesi.

Araştırma Makalesi: Özgün araştırmaları ve sonuçlarını sunan bilimsel formatta yazılmış makale.

Değerlendirme Süreci

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makaleler, kör hakemlik sistemine uygun olarak iki hakem tarafından değerlendirilmektedir. Hakemlerden birinin olumsuz, diğerinin olumlu görüş bildirmesi durumunda, Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek makalenin işlem sürecini bir üçüncü hakeme gönderme ya da yazara iade etme kararı alır. Makalenin yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir. Ayrıca, makaleler Turnitin ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir. Hakem raporları tamamlandıktan sonra, Yayın Kurulu'nun onayı ile yazılar yayıma hazır hale gelir ve kabul sırasına göre uygun görülen sayıda yayımlanır.

Yayın Sıklığı

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim olmak üzere yılda 4 kez yayımlanır. Dergiye belli bir sayı için makale kabul edilmemektedir. Yazarlar istediği zaman makalesini gönderebilir. Değerlendirme süreci tamamlanan makaleler geliş tarihi dikkate alınarak yayımlanır.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını artırarak, insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir. Ayrıca İAÜD, Creative Commons tarafından CC-BY-NC-ND 4.0 lisanslanmıştır.

Yayın Ücreti

Dergi için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Ayrıca kabul edilen bütün makaleler ücretsiz yayımlanmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği İlkeleri

İAÜD'ye gönderilen bilimsel yazılarda, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği ile ilişkili yönergeler, ICMJE (International Committee

of Medical Journal Editors) önerileri ve COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır. İntihal, verilerde sahtecilik ya da yanıltmacılık, yayın tekrarı, bölerek yayınlama ve araştırmaya katkısı olmayan kişilerin yazarlar arasında yer alması etik kurallar dahilinde kabul edilemez uygulamalardır. Bu ve benzeri uygulamalarla ilişkili herhangi etik bir usulsüzlük durumunda gerekli yasal işlemler yapılacaktır.

a) İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek, intihal kapsamında ele alınmaktadır. İntihalden kaçınmak için yazarlar bilimsel kurallara uygun bir şekilde atıf yapmalı ve araştırmaları içerisinde yer alan tüm bilimsel yazılara ait kaynak gösterimine dikkat etmelidirler.

b) Veride Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan ya da değişikliğe uğratılmış verileri kullanmak, veride sahtecilik kapsamında ele alınmaktadır. Yazarlar verilerini etik kurallar dahilinde toplayarak, süreç içerisinde geçerlik ve güvenilirliği etkileyecek bir değişikliğe maruz bırakmadan analiz etmelidirler.

c) Çarpıtma: Araştırmadan elde edilen kayıtları ya da verileri değiştirmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını değiştirmek ya da şekillendirmek, çarpıtma kapsamında ele alınmaktadır. Yazarlar araştırma süreci ile ilişkili verdikleri bilgilerde dürüst, objektif ve şeffaf olmalıdırlar. Etik kuralları ihlal etmekten kaçınmalıdırlar.

d) Yayın Tekrarı: Aynı yayını, yapılmış olan önceki yayınlara atıf yapmaksızın ayrı yayınlar olarak sunmak, yayın tekrarı kapsamında ele alınmaktadır. Değerlendirilmek üzere gönderilen yayınların daha önce başka bir yerde yayımlanması ya da değerlendirme sürecinde olması ile ilişkili sorumluluk tamamen yazarlara aittir. Yazarlar tekrardan kaçınmalı, özgün ve orijinal araştırmalarını göndermeye özen göstermelidirler.

e) Bölerek Yayınlama: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları ayrı yayınlar olarak sunmak, bölerek yayınlama kapsamında ele alınmaktadır. Yazarlar araştırma bütünlüğünü göz önünde bulundurmalı ve sonuçları etkileyecek bölmelerden kaçınmalıdırlar.

f) Yazarlık: Araştırmaya katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek ya da katkısı olan kişileri dâhil etmemek, haksız yazarlık kapsamında ele

alınmaktadır. Araştırmanın planlanması, tasarımı, verilerin toplanması, analiz edilmesi, değerlendirilmesi, araştırmanın yayına hazırlanması ve son halinin ortaya koyulması aşamalarına tüm yazarlar yeterli düzeyde katkı sağlamış olmalıdırlar.

Etik Kurul İzni

Etik kurul izni gerektiren araştırmalar için, makale yazarlarının bağlı bulundukları kurumlardan onaylı “Etik Kurul İzni” almaları zorunludur. Bu kapsamda, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney ve görüşme teknikleri gibi yöntemlerle katılımcılardan veri toplanmasını içeren nitel veya nicel araştırmalar; insan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanıldığı çalışmalar; insan üzerinde yapılan klinik araştırmalar; hayvan deneyleri; ve kişisel verilerin korunması kanunu çerçevesindeki retrospektif çalışmalar için etik kurul izni alınmalıdır. Ayrıca, olgu sunumlarında “Aydınlatılmış Onam Formu”nun alındığı belirtilmeli, başkalarına ait ölçek, anket ve fotoğrafların kullanımında izin alınarak kaynak gösterilmeli ve kullanılan fikir ve sanat eserlerinde telif haklarına uygunluk sağlanmalıdır. Bu tür makalelerde, etik kurul izni açıkça belirtilmeli ve araştırma ile yayın etiğine uygunluk ifadelerine yer verilmelidir.

Benzerlik Politikası

Gönderilen tüm makaleler intihal kontrol taramasından geçmek zorundadır ve iThenticate ve/veya Turnitin (Advanced Plagiarism Detection Software) aracılığıyla kontrol edilmektedir. Bu rapora bağlı olarak intihal oranı en az %20’yi geçmeyecek düzeyde olan makaleler yayımlanabilir. Bunun üzerinde intihal oranı olan makaleler kesinlikle yayımlanamamaktadır. %20’nin altında intihal oranı çıkan makalelerde hakem görüşlerine bağlı olarak güncelleme talep edilebilmektedir.

Telif Hakkı

Telif hakkı; bilimsel olarak hazırlanmış makalelerin ayrıntılı bir şekilde korunmasını amaçlar. Yazarın haklarını korumak ve yeniden basma ya da yayınlanan araştırmanın diğer kullanım izinlerini düzenlemek için İAÜD, yazarların makalelerini yayımlanmaya hazır olduğunda tüm haklarını imzalamaları gereken bir telif hakkı formuna sahiptir.

İAÜD, yazarların telif hakkını kısıtlama olmaksızın kullanmalarına izin vermez. Teknik içeriğe ve tescilli materyalin korunmasına ilişkin sorumluluk yalnızca yazara ve kurumlara aittir ve İAÜD veya Yayın Kurulunun sorumluluğunda değildir. Başlıca yazar, makalenin diğer tüm yazarlar tarafından görülmesini sağlamaktan sorumludur. Gönderilmeden önce makalede telif hakkıyla korunan materyallerin kullanımı için gerekli tüm telif hakkı izinlerini almak yazarın sorumluluğundadır.

Yazar olarak haklarım nelerdir?

Yetki olarak haklarınızı belirlemek için gönderdiğiniz veya yayınladığınız derginin politikasını kontrol etmeniz önemlidir. İAÜD'nin standart politikaları aşağıdaki yeniden kullanım haklarına izin verir:

İAÜD; makalelerin yazarlar tarafından telif hakkı kısıtlaması olmaksızın kullanmasına izin vermez.

Yayınlanan makaleyi, kendi eğitim ihtiyaçlarınız için veya araştırma kaynağınıza, bu arzın ticari amaçlarla kullanılmaması koşuluyla bireysel olarak sağlamak için kullanabilirsiniz.

Yayınlanan makaleyi İAÜD'nin izni olmadan bir web sitesinde yayınlamazsınız.

Makale Çağrısı

İAÜD, farklı alanlardan gelen akademisyen ve profesyonelleri “sosyal bilimler”le ilgili bu konulardaki farklı görüşlerini tartışmak üzere bir araya getirmeyi amaçlamaktadır.

Dergimiz sosyal bilimler alanındaki tüm konuları kapsamaktadır.

Yayın Dili

Türkçe ve İngilizce

Makale Gönderimi

Makaleler sadece Dergipark üzerinden kabul edilmektedir.

İletişim

İstanbul Aydın Üniversitesi

İstanbul – Turkey

e-mail: iaud@aydin.edu.tr

Tel: +90212 4441428

İAÜ Adına İmtiyaz Sahibi:

Prof. Dr. Mustafa AYDIN
(İstanbul Aydın Üniversitesi)
(Mütevelli Heyet Başkanı)

Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Levent ÜRER
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Editör

Doç. Dr. Deniz AKBULUT
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Burcu KAVAS KILIÇ
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Teknik Hazırlık

Akademik Çalışmalar
Koordinasyon Ofisi

İdari Koordinatör

Dr. Öğr. Üyesi Burak
SÖNMEZER (İstanbul
Aydın Üniversitesi)

Türkçe Redaksiyon

Arş. Gör. Emir AKSOY
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

İngilizce Redaksiyon

Arş. Gör. Emir AKSOY
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Grafik Tasarım

Başak GÜNDÜZ

Yazışma Adresi

Florya Yerleşkesi, Beşyol Mah.
İnönü Cad. No:38
Küçükçekmece, İstanbul
Tel: 444 1 428
Faks: 0 212 425 57 59
Web: <https://iaud.aydin.edu.tr/tr/editorler-kurulu/>

Baskı

Levent Baskı Merkezi

Sertifika No: 35983

Emniyetevler Mahallesi Yeniçeri Sokak
No:6/A

4.Levent / İstanbul, Türkiye

Tel: 0212 270 80 70

E-mail: info@levantbaskimerkezi.com

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hasan SAYGIN (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Prof. Dr. Cem Sefa SÜTÇÜ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan AKYAZI (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Özer KANBUROĞLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Prof. Dr. Okan ORMANLI (Kültür Üniversitesi)

Alan Editörleri

Prof. Dr. Arif Can GÜNGÖR (Güzel Sanatlar)

Doç. Dr. Fatma Nur ŞENGÜL (Toplum Bilimleri)

Dr. Öğr. Üyesi Buket KARADAĞ (Eğitim Bilimleri)

Dr. Öğr. Üyesi Jale COŞKUN (Dil Bilimleri)

Bilimsel Hakem Kurulu

Abdurrahman BENLİ (Sakarya Üniversitesi)

Abdullah ÖZDAĞ (Nevşehir Üniversitesi)

Adem AYTEN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Ahmet AYDIN (Nişantaşı Üniversitesi)

Ali ÖZCAN (Nişantaşı Üniversitesi)

Aslı YAPAR GÖNENÇ (İstanbul Üniversitesi)

Atilla YILDIRIM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Ayfer GENÇ YILMAZ (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Aysen ERCAN İŞTİN (Şırnak Üniversitesi)

Aysu UĞUR BALCI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Ayşe Çiğdem KOCAMAN (Nişantaşı Üniversitesi)

Aytuğ ARSLAN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Barış ERGÜL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bengi BEZİRGAN TANIŞ (Nişantaşı Üniversitesi)
Bekir Tahir TAHİROĞLU (Çukurova Üniversitesi)
Belma ENGİN GÜDER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Beyhan YASLIDAĞ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Bilal KIR (Anadolu Üniversitesi)
Bilal NERGİZ (Kırklareli Üniversitesi)
Bilal ÜSTÜN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Birgül ÜSTÜNBAŞ ERDOĞAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Buket AKDEMİR DİLEK (Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Burak SAĞIRKAYA (Şırnak Üniversitesi)
Burcu KILIÇ SAVRUL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Burhan KILIÇ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Büşra ERGİN (Selçuk Üniversitesi)
Canan ARSLAN (Doğuş Üniversitesi)
Canan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi)
Caner ÇAKI (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Caner ÜNAL (Antalya Bilim Üniversitesi)
Cantürk ÖZ (Nişantaşı Üniversitesi)
Cem GÜLCAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Çetin BEKTAŞ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Dilek ÜNÜGÜR ÇALIŞKAN (Anadolu Üniversitesi)
Dursun YILMAZ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Elif GÜRDAL LİMON (Gümüşhane Üniversitesi)
Emine Eser GEGEZ (Bilgi Üniversitesi)
Emre DAŞAR (Amasya Üniversitesi)
Eray AKTEPE (Kastamonu Üniversitesi)
Ercan ÖGE (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Erdal KÜÇÜKER (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Erdem SARIAYDIN (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Erhan GÜLCAN (Mersin Üniversitesi)
Esra BOZKANAT (Kırklareli Üniversitesi)
Fatma AYKANAT (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Fatma Esra ÖZTÜRK (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Fatma Nazlı KÖKSAL (Yeditepe Üniversitesi)
Fatma Zişan KARA (Aksaray Üniversitesi)
Feray KORUCU YAĞIZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Ferdî BAHADIR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Ferhunde KÜÇÜKŞEN ÖNER (Bartın Üniversitesi)
Feridun NİZAM (Fırat Üniversitesi)
Feyza UÇAR ÇABUK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Fuat UÇAR (Giresun Üniversitesi)
Gonca YILDIRIM (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Gökhan EVECEN (Akdeniz Üniversitesi)
Göksel BASMACI (Arel Üniversitesi)

Gözde SUNAL (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Gözdegül BAŞER (Antalya Bilim Üniversitesi)
Güliden DEMİR (Nişantaşı Üniversitesi)
Gülidenur ÇETİN (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Gülseli Aygöl ALAN (Maltepe Üniversitesi)
Gülsün BOZKURT (Nişantaşı Üniversitesi)
Gülşah AYDIN (Yeditepe Üniversitesi)
Günsu YILMA ŞAKALAR (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Hacer Duygu YEŞİLKAYALI (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Hadiye YILMAZ (Üsküdar Üniversitesi)
Hakan BAKAR (İğdır Üniversitesi)
Halil YILMAZ (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Hami Onur BİNGÖL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Hande TASA (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Harun Kaya (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Hasibe AYSAN (Ostim Teknik Üniversitesi)
Hatice ÖZ PEKTAŞ (İstinye Üniversitesi)
Hilal ÖZTAY ÇAĞAN (Kastamonu Üniversitesi)
Jale COŞKUN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Mehmet Ali BAHAR (Erciyes Üniversitesi)
Mehmet Cem OĞULTÜRK (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Mehmet Emin USTA (Sakarya Üniversitesi)
Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)
Melek İPEK (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Mert Can ATAR (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Mesut ATASEVER (Uşak Üniversitesi)
Mete GÖVCE (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Metin Enes DÖNMEZ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Metin KAYA (İstanbul Üniversitesi)
Meyrem DEVECİ (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Muhammed Fatih CANBAZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Murat POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)
Murat KIRKAĞAÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Musa KESKİN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Nihal PAŞALI TAŞOĞLU (Kocaeli Üniversitesi)
Nurullah SELÇUK (Adıyaman Üniversitesi)
Nur Emine KOÇ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Nurhan YEL (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Okan ORMANLI (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Osman KARACAN (Kastamonu Üniversitesi)
Osman Kubilay GÜL (Giresun Üniversitesi)
Ömer KURTBAĞ (Erciyes Üniversitesi)
Özge ÖZKÖK ŞİŞMAN (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Özlem TEKDEMİR DÖKEROĞLU (Kto Karatay Üniversitesi)
Pelin PİLGİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Ruken ÖZGÜL KILANÇ (İstinye Üniversitesi)
Sarp BAĞCAN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Sebahattin ÇEVİKBAŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Sefa ÇELİKSAP (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Selahattin AYDIN (İstanbul Kent Üniversitesi)
Selin KIRAZ DEMİR (Amasya Üniversitesi)
Selin YILMAZ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Sema AYDIN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Semra DEMİRDİŞ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Serdar Kuzey YILDIZ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Sergender SEZER (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Serkan DEMİREL (Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Sertaç KAYA (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Seyfi KILIÇ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Sezer KABASAKAL (Antalya Bilim Üniversitesi)
Sıtkı SÖNMEZER (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Sibel ARMAĞAN BENEK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Sibel AYBAR (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Sinem MİRAÇ ÖZTÜRK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Suzan ORHAN (Sakarya Üniversitesi)
Süleyman LOKMACI (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Şaban BANAZ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Şenol DENİZ (Ankara Üniversitesi)
Şenol ÖZTÜRK (Kırklareli Üniversitesi)
Şerif UZUNASLAN (Fırat Üniversitesi)
Şerife GÖÇER (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Şükran KOLAY ÇEPNİ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Tahsin Emre FIRAT (Atatürk Üniversitesi)
Taylan MARAL (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Tuba BATU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Umut BEDİR (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Veli BOZTEPE (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Vildan IŞIK (Düzce Üniversitesi)
Volkan TEMİZKAN (Karabük Üniversitesi)
Yasemin KESKİN YILMAZ (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Yeliz KUŞAY (Marmara Üniversitesi)
Yeşim GÜÇDEMİR (İstanbul Üniversitesi)
Yıldız Derya BİRİNCİOĞLU (Üsküdar Üniversitesi)
Yılmaz ARI (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Zehra YARDI (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Zekiye TUNÇ (Sinop Üniversitesi)
Zeynep Ceylan ŞAHİN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

İSTANBUL AYDIN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (İAÜD)

ISSN: 2757-7252 e-ISSN: 2757-7244

Focus and Scope

The Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University is a peer-reviewed academic journal that aims to publish original scientific studies by researchers at national and international levels, guided by science. By doing so, it strives to lead the evolving and changing demands of society. The journal accepts articles exclusively from the field of social sciences, and publishes original scientific articles in both Turkish and English. Since its establishment in 2009, the journal aims to contribute to the field of social sciences with content prepared in line with international publishing standards.

The Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University (İAÜD) evaluates studies covering a broad spectrum within the field of social sciences. Research on communication and media studies, sociology, psychology, political science, international relations, linguistics and literature, history and cultural studies, economics and business, educational sciences, law and human rights, and fine arts are among the areas accepted for publication.

The Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University is a peer-reviewed, scientific journal published in both printed and electronic formats four times a year. The journal accepts original theoretical and/or experimental studies and articles that employ various scientific research methods. All articles are evaluated through a double-blind peer review system before being published. The editorial board of the Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University has the authority to decide whether or not to accept articles based on the evaluations of national and international experts.

Index and Abstracting Information

ROAD INDEX

ERIH PLUS

EUROPUB

SOBIAD

TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ

Publisher Istanbul Aydın University, Turkey

Article Types

Review: Comprehensive review of scientific studies on a particular subject, up to recently.

Research Article: An article written in a scientific format presenting original research and results.

Review Process

Articles submitted to the Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University are evaluated by two reviewers in accordance with the double-blind peer review system. If one reviewer provides a negative opinion and the other a positive opinion, the Editorial Board will decide whether to send the article to a third reviewer or return it to the author, after reviewing the reports. At least two positive evaluations are required for an article to be published. Furthermore, all articles are checked using Turnitin and/or iThenticate plagiarism detection software. After the completion of the review reports, articles are made ready for publication upon approval by the Editorial Board and published in the order of acceptance.

Publication Frequency

The Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University is published four times a year in January, April, July, and October. Articles are accepted for publication at any time. Articles are published based on the completion of the review process and in the order of their receipt.

Open Access Policy

With the belief that open access increases the universal use of information and leads to beneficial results for humanity, the Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University has adopted an Open Access policy. The journal makes all content available for free, excluding commercial use and content modification, as long as proper attribution is made. For commercial use, written permission from the publisher is required. Furthermore, IAÜD is licensed under Creative Commons CC-BY-NC-ND 4.0.

Publication Fees

There are no fees charged for publication in the journal. All accepted articles are published free of charge.

Research and Publication Ethics Guidelines

Scientific writings submitted to IAÜD must comply with the guidelines related to Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions, the ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations, and the COPE (Committee on Publication Ethics) International Standards for Editors and Authors. Plagiarism, data falsification or misrepresentation, duplicate

publication, salami publication, and the inclusion of individuals who have not contributed to the research as authors are unethical practices and are unacceptable. Any ethical violations related to such practices will be subject to legal procedures.

Ethics Committee Approval

For research requiring ethics committee approval, authors must obtain an approved “Ethics Committee Approval” from their affiliated institutions. Research involving participants’ data collection through surveys, interviews, focus groups, observations, experiments, or other methods, as well as studies involving the use of humans or animals (including material/data) for experimental or scientific purposes, clinical research on humans, animal testing, and retrospective studies under the personal data protection law, must obtain ethics committee approval. Additionally, for case reports, it should be stated that an “Informed Consent Form” has been obtained, and any use of scales, surveys, or photos belonging to others should be properly referenced with permission. This should also apply to the use of copyrighted ideas and artworks. Ethics committee approval must be explicitly mentioned in these types of articles, along with compliance with research and publication ethics.

Similarity Policy

All submitted articles must undergo a similarity check and are scanned using iThenticate and/or Turnitin (Advanced Plagiarism Detection Software). Articles with a similarity rate below 20% may be published. Articles with a similarity rate above 20% will not be published under any circumstances. Articles with a similarity rate below 20% may be revised based on the reviewers’ feedback.

Copyright

The journal aims to fully protect the rights of scientifically prepared articles. IAÜD requires authors to sign a copyright form when their articles are ready for publication, which outlines their rights regarding the reprinting and other uses of the published research. IAÜD does not allow authors to use their articles without restrictions on copyright. The responsibility for the protection of technical content and proprietary material lies solely with the authors and their institutions and is not the responsibility of IAÜD or the Editorial Board. The corresponding author is responsible for ensuring that all co-authors see the article. It is the author’s responsibility to obtain the necessary copyright permissions for any copyrighted material used in the article before submission.

Author Rights

To determine your rights as an author, it is essential to check the policies of the journal to which you have submitted or published your article. IAÜD’s standard policies allow for the following reuse rights: IAÜD does not allow authors to use

their articles without restrictions on copyright. You may use the published article for your personal educational needs or research purposes, provided it is not used for commercial purposes. You may not publish the article on a website without IAÜD's permission.

Call For Papers

IAÜD aims to bring together academics and professionals from different fields to discuss various perspectives on "social sciences." Our journal covers all topics within the field of social sciences.

Language of Publication

Turkish and English

Article Submission

Articles are accepted only through Dergipark.

Contact

İstanbul Aydın University Istanbul – Turkey

E-mail: iaud@aydin.edu.tr

Phone: +90212 4441428

Başkan'dan

Üniversite olmak sadece eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmek anlamına gelmez. Üniversite, bu faaliyetlerin yanında sosyal ve akademik faaliyetleri de sağlıklı ve kaliteli yürütülmesinden sorumludur. Üniversitemizde görevyapan her öğretim elemanının ürettiği en küçük çıktıyı değerlendirmesi ve paylaşması temel amaçlarımızdandır. Bu amaçtan hareketle yürütülen yayın faaliyetleri ise akademik anlamda en öncelikli çabamızdır. Deneyimlerin genç kuşaklara aktarılması için temel mecra olarak gördüğümüz akademik dergi yayıncılığında, İstanbul Aydın Üniversitesi'nin de katkısının olması amacıyla, bünyemizdeki tüm bilim, teknoloji ve sanat disiplinlerinde akademik dergi yayınlama kararı alınmıştır.

Üniversitemiz tarafından yayınlanan İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi temelde teknoloji, iletişim ve sosyal bilimler arasında ilişkiler kurulması ve bu alanlar üzerine bilimsel çalışmaların yayınlanması görevini üstlenmektedir. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sosyal Bilimler, İletişim Çalışmaları, Yeni Medya, Halkla İlişkiler, Reklamcılık alanında yapılmış olan gerek uygulamalı gerekse bilimsel araştırma merkezli makaleleri yayımlamaktadır. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi umuyorum ki hem Türk hem de uluslararası araştırmacıların bilimsel eserler üretmesi ve bilimsel alanda ülkemizin yazın gelişimine katkıda bulunacaktır. Derginin editörü, hakemleri ve yazarlarına katkıları için teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Mustafa AYDIN
Mütevelli Heyet Başkanı

Rektör'den

Değerli Okurlar,

İstanbul Aydın Üniversitesi olarak, teknolojiden iletişime, sosyal bilimlerden sanata kadar geniş bir yelpazede bilgi üretmenin gururunu taşıyoruz. Bilgi üretiminin en kalıcı ve en etkili yollarından biri bilimsel yayıncılıktır. Bu noktada İletişim Fakültemiz tarafından 2009 yılından beri düzenli olarak yayımlanan İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ulusal ve uluslararası akademik arenada ses getiren, bilimsel katkılarıyla geleceğe ışık tutan bir platform olarak öne çıkmaktadır. Bu dergi, yalnızca akademik bir yayın olmanın ötesinde, bilginin paylaşımı ve kurum kültürünün yansımaları açısından da önemli bir misyon üstlenmiştir.

Bu kıymetli çalışmaya liderlik eden İletişim Fakültesi Dekanımıza ve emeği geçen tüm ekibe gönülden teşekkür ediyorum. Dergimizin, bilginin sınırlarını genişleten bir yolculukta ilham verici bir kaynak olmaya devam edeceğine inancım tamdır.

Başarı dolu bir yayın hayatı diliyorum.

Prof. Dr. İbrahim Hakkı AYDIN
İAÜ Rektörü

Editörün Mesajı

Değerli Okuyucular,

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Cilt 18, Sayı 3 sayısı ile yeniden sizlerle buluşmaktan memnuniyet duyuyoruz. Bu sayımızda, sosyal bilimlerin farklı alanlarında üretilen güncel tartışmaları bir araya getiren iki derleme ve üç araştırma makalesi yer almaktadır.

Sayımızın derleme makaleleri bölümünde ilk olarak Serkan Çelik, Endüstri 4.0'da Karanlık Fabrikalar başlıklı çalışmasında üretim, işgücü ve sosyoekonomik etkileri ele alırken, bu teknolojik dönüşümün alan üzerindeki güncel imkânlarını ve sınırlarını tartışmaya açmaktadır. İkinci derlemede ise Şinasi Öztürk, devletin kökenleri ve dijital sürekliliği meselesini fetih, meşruiyet ve iktidarın diyalektiği çerçevesinde değerlendirerek bütünlüklü biçimde incelemektedir.

Araştırma makaleleri bölümünde Büşra Yıldız, küreselleşmenin metropoldeki yalnızlaşma ve yabancılaşmaya etkisini Medianeras filmi bağlamında ele alarak dönemin toplumsal dönüşümlerine ilişkin önemli bir çerçeve sunmaktadır. Esin Ergün, Zamina Huseynova, Vahit Topçu ve Hasan Yılmaz ise yükseköğretimde etkileşim dinamiklerine odaklanmakta; sosyal ağ analiziyle gündelik, sosyal destek ve akademik ağların karşılaştırmasını yaparak alan yazına metodolojik boyutlarıyla önemli bir değerlendirme kazandırmayı hedeflemektedir.

Sayımızın bir diğer çalışmasında Esra Başer, yeni medyada post-truth çağı ve dezenformasyon ilişkisini Grand Kartal Otel yangını haberleri üzerine bir vaka incelemesi üzerinden tartışmaya dâhil ederek iletişim ortamına dair çok katmanlı bir değerlendirme ortaya koymaktadır.

Farklı disiplinlerden beslenen bu çalışmaların; teknoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, eğitim ve iletişim alanlarında süren tartışmaları zenginleştireceğine ve yeni araştırma gündemlerine kapı aralayacağına inanıyoruz. Dergimizin yayın sürecine emek veren tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve yayın kurulu üyelerimize teşekkür ediyor; bir sonraki sayıda yeniden buluşmayı diliyoruz.

Editör

Doç. Dr. Deniz AKBULUT

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

CİLT: 18 - SAYI: 3 - Temmuz 2026



İçindekiler

Content

DERLEME (REVIEW)

ENDÜSTRİ 4.0'DA KARANLIK FABRİKALAR: ÜRETİM, İŞGÜCÜ VE SOSYOEKONOMİK ETKİLER

DARK FACTORIES IN INDUSTRY 4.0: PRODUCTION, LABOR, AND SOCIOECONOMIC IMPLICATIONS

Serkan ÇELİK.....399

DEVLETİN KÖKENLERİ VE DİJİTAL SÜREKLİLİĞİ: FETİH, MEŞRUIYET VE İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ

THE ORIGINS OF THE STATE AND ITS DIGITAL CONTINUITY: THE DIALECTIC OF CONQUEST, LEGITIMACY, AND POWER

Şinasi ÖZTÜRK.....445

ARAŞTIRMA MAKALESİ (RESEARCH ARTICLES)

MEDİANERAS FİLMİ BAĞLAMINDA KÜRESELLEŞMENİN METROPOLDEKİ YALNIZLAŞMA VE YABANCILAŞMAYA ETKİSİ

THE IMPACT OF GLOBALISATION ON ISOLATION AND ALIENATION IN THE METROPOLIS IN THE CONTEXT OF THE FILM MEDIANERAS

Büşra YILDIZ.....477

**YÜKSEKÖĞRETİMDE ETKİLEŞİM DİNAMİKLERİ: SOSYAL
AĞ ANALİZİYLE GÜNDELİK, SOSYAL DESTEK VE AKADEMİK
AĞLARIN KARŞILAŞTIRILMASI**

*INTERACTION DYNAMICS IN HIGHER EDUCATION: COMPARISON OF
DAILY, SOCIAL SUPPORT, AND ACADEMIC NETWORKS THROUGH
SOCIAL NETWORK ANALYSIS*

Esin ERGÜN, Zamina HUSEYNOVA, Vahit TOPÇU,

Hasan YILMAZ.....513

**GERÇEK Mİ, KURGU MU? YENİ MEDYADA POST-TRUTH ÇAĞI
VE DEZENFORMASYON: GRAND KARTAL OTEL YANGINI
HABERLERİ ÜZERİNE BİR VAKA İNCELEMESİ**

*REAL OR FICTION? THE POST-TRUTH ERA AND DISINFORMATION IN
NEW MEDIA: A CASE STUDY OF NEWS ON THE GRAND KARTAL HOTEL
FIRE*

Esra BAŞER.....535

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

CİLT: 18 - SAYI: 3 - Temmuz 2026



DOI Numaraları

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/2026.183

ENDÜSTRİ 4.0'DA KARANLIK FABRİKALAR: ÜRETİM, İŞGÜCÜ VE SOSYOEKONOMİK ETKİLER

DARK FACTORIES IN INDUSTRY 4.0: PRODUCTION, LABOR, AND SOCIOECONOMIC IMPLICATIONS

Serkan ÇELİK

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i3001

DEVLETİN KÖKENLERİ VE DİJİTAL SÜREKLİLİĞİ: FETİH, MEŞRUIYET VE İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ

THE ORIGINS OF THE STATE AND ITS DIGITAL CONTINUITY: THE DIALECTIC OF CONQUEST, LEGITIMACY, AND POWER

Şinasi ÖZTÜRK

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i3002

MEDİANERAS FİLMİ BAĞLAMINDA KÜRESELLEŞMENİN METROPOLDEKİ YALNIZLAŞMA VE YABANCILAŞMAYA ETKİSİ
THE IMPACT OF GLOBALISATION ON ISOLATION AND ALIENATION IN THE METROPOLIS IN THE CONTEXT OF THE FILM MEDIANERAS

Büşra YILDIZ

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i3003

**YÜKSEKÖĞRETİMDE ETKİLEŞİM DİNAMİKLERİ: SOSYAL
AĞ ANALİZİYLE GÜNDELİK, SOSYAL DESTEK VE AKADEMİK
AĞLARIN KARŞILAŞTIRILMASI**

*INTERACTION DYNAMICS IN HIGHER EDUCATION: COMPARISON OF
DAILY, SOCIAL SUPPORT, AND ACADEMIC NETWORKS THROUGH
SOCIAL NETWORK ANALYSIS*

Esin ERGÜN, Zamina HUSEYNOVA, Vahit TOPÇU, Hasan YILMAZ

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i3004

**GERÇEK Mİ, KURGU MU? YENİ MEDYADA POST-TRUTH ÇAĞI
VE DEZENFORMASYON: GRAND KARTAL OTEL YANGINI
HABERLERİ ÜZERİNE BİR VAKA İNCELEMESİ**

*REAL OR FICTION? THE POST-TRUTH ERA AND DISINFORMATION IN
NEW MEDIA: A CASE STUDY OF NEWS ON THE GRAND KARTAL HOTEL
FIRE*

Esra BAŞER

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i3005

ENDÜSTRİ 4.0'DA KARANLIK FABRİKALAR: ÜRETİM, İŞGÜCÜ VE SOSYOEKONOMİK ETKİLER

Serkan ÇELİK

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye

serkancelik@nku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5835-1300>

<i>Anf</i>	ÇELİK, S. (2026). ENDÜSTRİ 4.0'DA KARANLIK FABRİKALAR: ÜRETİM, İŞGÜCÜ VE SOSYOEKONOMİK ETKİLER. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(3), 399-443.
------------	--

ÖZ

Bu çalışma, karanlık fabrikalar olgusunu Endüstri 4.0 bağlamında iktisadi ve sosyal politika perspektifinden bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Sanayi devrimlerinin tarihsel evrimi içinde değerlendirilen bu üretim modeli, dijitalleşme, otomasyon ve yapay zekâ teknolojileri aracılığıyla üretim süreçlerinde insan emeğinin rolünü yeniden tanımlamaktadır. Çalışmada karanlık fabrikaların ekonomik etkileri üretim verimliliği, maliyet yapıları, sermaye yoğunlaşması ve küresel rekabet ekseninde; sosyal etkileri ise işgücü piyasalarının dönüşümü, nitelik temelli ayrışma, gelir dağılımı ve refah mekanizmaları bağlamında analiz edilmiştir. Bulgular, verimlilik artışına rağmen işgücü talebinde daralma ve eşitsizlik riskinin güçlendiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede robot vergisi, evrensel temel gelir ve aktif işgücü politikaları öne çıkmaktadır. Sonuç olarak karanlık fabrikalar, üretim ilişkilerini, emek-sermaye dengesini ve sosyal politika araçlarını yeniden şekillendiren bir iktisadi paradigma olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Karanlık Fabrikalar; Endüstri 4.0, Yapay Zekâ, Akıllı Fabrikalar, İşgücü Piyasası.*

DARK FACTORIES IN INDUSTRY 4.0: PRODUCTION, LABOR, AND SOCIOECONOMIC IMPLICATIONS

ABSTRACT

This study aims to examine the phenomenon of dark factories within the framework of Industry 4.0 from a comprehensive economic and social policy perspective. Positioned within the historical evolution of industrial revolutions, this production model redefines the role of human labor in manufacturing processes through digitalization, automation, and artificial intelligence technologies. The study analyzes the economic impacts of dark factories in terms of production efficiency, cost structures, capital intensification, and global competitiveness, while their social implications are examined in relation to labor market transformation, skill-based polarization, income distribution, and social welfare mechanisms. The findings indicate that despite increased productivity, labor demand declines and inequality risks intensify. In this context, policy instruments such as robot taxation, universal basic income, and active labor market policies gain prominence. In conclusion, dark factories are evaluated as an economic paradigm that reshapes production relations, the labor-capital balance, and social policy frameworks.

Keywords: *Dark Factories, Industry 4.0, Artificial Intelligence, Smart Factories, Labor Market.*

GİRİŞ

Sanayi devrimleri tarih boyunca üretim biçimlerini, ekonomik yapıları ve toplumsal ilişkileri köklü biçimde dönüştüren kırılma noktaları olarak değerlendirilmiştir. Buhar gücüyle başlayan mekanizasyon süreci, elektrik enerjisiyle kitlesel üretime, ardından bilgi teknolojileriyle otomasyona evrilmiş ve günümüzde dijitalleşme ekseninde yeni bir üretim paradigmasına ulaşmıştır. Bu dönüşümün en güncel aşaması olarak kabul edilen Endüstri 4.0, üretim sistemlerinin yalnızca otomatik değil aynı zamanda akıllı ve otonom hale geldiği bir dönemi temsil etmektedir (Yıldız, 2018; Lasi vd., 2014).

Endüstri 4.0 kavramı ilk kez 2011 yılında Hannover Fuarı’nda ortaya atılmış ve kısa sürede hem akademik literatürde hem de sanayi uygulamalarında yaygınlık kazanmıştır. Bu paradigma; nesnelerin interneti, büyük veri, bulut bilişim, yapay zekâ ve robotik teknolojilerin entegrasyonu ile üretim sistemlerinin dijitalleşmesini ifade etmektedir (Gedik, 2021; Hermann vd., 2016). Bu süreç yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kurumsal yapıların yeniden şekillenmesini beraberinde getiren çok boyutlu bir değişimi ifade etmektedir (Xu vd., 2018). Bu dönüşüm, özellikle iktisadi açıdan üretim maliyetleri, verimlilik düzeyleri ve küresel rekabet yapısı üzerinde belirleyici etkiler yaratmaktadır. Endüstri 4.0 ile birlikte ortaya çıkan karanlık fabrikalar, emek yoğun üretimden sermaye ve teknoloji yoğun üretim modeline geçişi hızlandırarak işgücü piyasalarının yapısını ve gelir dağılımını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda karanlık fabrikalar yalnızca teknik bir üretim modeli değil, aynı zamanda iktisadi sistemin işleyişini dönüştüren bir olgu olarak ele alınmalıdır.

Bu dönüşümün en radikal çıktılarından biri ise “karanlık fabrikalar” olarak adlandırılan üretim modelidir. Karanlık fabrika kavramı, üretimin insan müdahalesi olmaksızın tamamen otomasyon sistemleri tarafından gerçekleştirildiği üretim ortamlarını tanımlamaktadır. Bu tür fabrikalarda ışığa, ısıtmaya veya insan odaklı ergonomik düzenlemelere ihtiyaç duyulmamakta; üretim süreçleri robotik sistemler ve algoritmalar aracılığıyla yürütülmektedir (Düzdar & Kolçak, 2024; Lee vd., 2015). Bu nedenle söz konusu üretim modeli “ışık kapalı üretim” (lights-out manufacturing) olarak da literatürde yer almaktadır.

Karanlık fabrikaların ortaya çıkışı, aslında Endüstri 4.0’ın teorik çerçevesinin pratikteki en ileri uygulaması olarak değerlendirilmektedir.

İlk olarak 1980’li yıllarda bir vizyon olarak ortaya atılan bu model, günümüzde siber-fiziksel sistemlerin gelişimi ile birlikte uygulanabilir hale gelmiştir. Siber-fiziksel sistemler, fiziksel üretim süreçleri ile dijital kontrol mekanizmalarını bütünleştirerek otonom üretim yapılarının temelini oluşturmakta ve bu yönüyle karanlık fabrikaların teknolojik altyapısını mümkün kılmaktadır (Lee vd., 2015; Öztemel & Gürsev, 2020).

Geleneksel üretim sistemlerinde insan emeği üretimin merkezinde yer alırken, karanlık fabrikalarda bu durum tersine dönmektedir. İnsan faktörü üretim sürecinden büyük ölçüde çekilmekte, daha çok denetim, planlama ve sistem yönetimi gibi üst düzey fonksiyonlara kaydırılmaktadır (Akben & Avşar, 2018). Bu durum, işgücü piyasalarının yapısını köklü biçimde değiştirme potansiyeline sahiptir. Özellikle düşük ve orta vasıflı işgücünün yerini otomasyon sistemlerine bırakması, teknolojik işsizlik tartışmalarını gündeme getirmektedir (Frey & Osborne, 2017).

Endüstri 4.0’ın üretim süreçlerine getirdiği dönüşüm yalnızca işgücü ile sınırlı değildir. Aynı zamanda maliyet yapıları, üretim esnekliği ve tedarik zinciri yönetimi de bu süreçten doğrudan etkilenmektedir. Karanlık fabrikalar, daha düşük hata oranı, yüksek verimlilik ve kesintisiz üretim gibi avantajlar sunarak işletmelerin rekabet gücünü artırmaktadır (Gökten, 2018; Schönsleben vd., 2017). Bu durum, küresel rekabet ortamında işletmeler için bu modele geçişi neredeyse zorunlu hale getirmektedir. Bununla birlikte, karanlık fabrikaların yaygınlaşması önemli sosyal ve politik sorunları da beraberinde getirmektedir. İşgücünün üretimden çekilmesi, gelir dağılımında bozulma, işsizlik oranlarında artış ve sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği gibi konular tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle robotların vergilendirilmesi gibi yeni politika araçları literatürde yer almaya başlamıştır (Civriz & Taşkın, 2022). Bunun yanında Autor (2015), teknolojik dönüşümlerin işgücü üzerindeki etkilerinin yalnızca iş kaybı ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda yeni iş alanlarının da ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır.

Endüstri 4.0 ve karanlık fabrikalar arasındaki ilişki, akıllı fabrikalar kavramı üzerinden daha iyi anlaşılabilir. Akıllı fabrikalar, üretim süreçlerinin esnek, otonom ve veri odaklı bir şekilde yönetildiği sistemler olarak tanımlanırken, karanlık fabrikalar bu sistemlerin insan faktöründen tamamen arındırılmış versiyonunu temsil etmektedir (Şekkeli & Bakan, 2018). Bu bağlamda akıllı fabrikalar, karanlık fabrikalara geçiş sürecinde bir ara aşama olarak değerlendirilmektedir (Chen vd., 2018).

Literatürde karanlık fabrikalar üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı teknik ve operasyonel boyutlara odaklanmaktadır. Ancak bu dönüşümün sosyal politika, işgücü piyasaları ve ekonomik eşitsizlikler üzerindeki etkileri henüz yeterince derinlemesine incelenmemiştir. Bu durum, mevcut çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Özellikle disiplinlerarası bir yaklaşım ile teknik, ekonomik ve sosyal boyutların birlikte ele alınması gerekmektedir (Davies vd., 2017).

Bu çalışma, mevcut literatürde karanlık fabrikaların çoğunlukla otomasyon, verimlilik, akıllı üretim sistemleri ve teknik altyapı ekseninde ele alınmasına karşılık, söz konusu dönüşümün iktisadi yapı, işgücü piyasaları ve sosyal politika üzerindeki sonuçlarını aynı analitik çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatürde karanlık fabrikalar üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı üretim teknolojileri, operasyonel verimlilik ve dijital entegrasyon boyutlarına yoğunlaşırken; emeğin yeniden konumlanması, gelir dağılımı, sermaye yoğunlaşması ve refah devleti mekanizmaları üzerindeki etkiler görece sınırlı biçimde tartışılmaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu üç düzeyde doldurmayı hedeflemektedir. İlk olarak, karanlık fabrika kavramını yalnızca teknik bir üretim modeli olarak değil, emek-sermaye ilişkilerini dönüştüren bir üretim paradigması olarak kavramsallaştırmaktadır. İkinci olarak, Endüstri 4.0 literatürü ile işgücü piyasası ve sosyal politika literatürünü birlikte ele alarak dağınık bulguları ortak bir iktisadi-sosyal analiz ekseninde birleştirmektedir. Üçüncü olarak ise, karanlık fabrikaların üretim verimliliği ve rekabet avantajı kadar eşitsizlik, işgücü kutuplaşması ve sosyal politika ihtiyacı bakımından da değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın özgün katkısı, teknoloji merkezli literatürde görece arka planda kalan bölüşüm, istihdam ve sosyal devlet boyutlarını analizin merkezine taşımasında yatmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, karanlık fabrikalar olgusunu Endüstri 4.0 bağlamında bütüncül bir perspektifle analiz etmektir. Bu doğrultuda çalışmada şu temel araştırma sorularına yanıt aranacaktır:

- (i)Karanlık fabrikalar nasıl ortaya çıkmıştır ve Endüstri 4.0 ile ilişkisi nedir?
- (ii)Bu üretim modelinin sanayi devrimleri bağlamından nasıl konumlandırılabilir?
- (iii)Karanlık fabrikaların işgücü piyasaları üzerindeki etkileri nelerdir?
- (iv) Bu dönüşüm karşısında sosyal politika araçları nasıl şekillenmelidir?

Teorik Çerçeve

Bu çalışma, karanlık fabrikaları teknolojik ilerlemenin doğrusal ve nötr bir sonucu olarak değil; üretim ilişkileri, emek-sermaye dengesi ve bölüşüm mekanizmaları üzerinde etkide bulunan tarihsel bir dönüşüm alanı olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, teknolojik değişimin yalnızca verimlilik artışı üreten bir süreç olmadığını; aynı zamanda üretim sürecinde karar alma yetkisinin, emek kullanım biçimlerinin ve gelir paylaşımının yeniden örgütlenmesine yol açtığını varsaymaktadır. Bu nedenle çalışmanın teorik zemini, Endüstri 4.0'ın teknik boyutunu kabul etmekle birlikte, bu dönüşümün iktisadi ve toplumsal sonuçlarının ayrıca analiz edilmesi gerektiği görüşüne dayanmaktadır.

Bu çerçevede çalışmada üç kavramsal eksen birlikte kullanılmaktadır. Birinci eksen, karanlık fabrikaları Endüstri 4.0'ın ileri bir üretim aşaması olarak ele alan dijitalleşme ve akıllı üretim literatürüdür. İkinci eksen, otomasyonun emek talebi, beceri yapısı ve işgücü piyasası kutuplaşması üzerindeki etkilerini inceleyen işgücü piyasası literatürüdür. Üçüncü eksen ise, teknolojik dönüşümün gelir dağılımı, sosyal riskler ve refah devleti mekanizmaları üzerindeki sonuçlarını tartışan sosyal politika literatürüdür. Çalışma, bu üç eksenin birlikte değerlendirilerek karanlık fabrikaların yalnızca üretim organizasyonunda değil, bölüşüm rejimi ve sosyal politika mimarisinde de dönüştürücü sonuçlar yarattığını ileri sürmektedir.

Bu doğrultuda makalenin temel varsayımı, karanlık fabrikaların üretimde insan emeğinin tamamen ortadan kalkmasını değil, emeğin üretim süreci içindeki konumunun yeniden dağıtılmasını ifade ettiğidir. Fiziksel ve rutin emek kullanımının azalmasına karşılık; tasarım, veri analizi, yazılım, bakım, denetim ve sistem yönetimi gibi alanların öne çıkması, işgücünde nitelik temelli bir ayrışmayı güçlendirmektedir. Bu durum, verimlilik artışı ile eşitsizlik riski arasındaki gerilimi görünür hale getirmektedir. Dolayısıyla çalışma, karanlık fabrikaları yalnızca teknik etkinlik, maliyet düşüşü veya rekabet avantajı sağlayan bir model olarak değil; aynı zamanda emek-sermaye ilişkilerini, istihdam yapısını ve sosyal politika araçlarını yeniden düşünmeyi gerektiren yapısal bir dönüşüm olarak değerlendirmektedir.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan amaçlı literatür incelemesine dayanmaktadır. Çalışma kapsamında karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0, otomasyon, işgücü piyasası ve sosyal politika başlıklarında Web of Science, Scopus ve Google Akademik veri tabanlarında yer alan

ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar taranmıştır. Literatür seçimi yapılırken üç ölçüt esas alınmıştır: (i) çalışmanın karanlık fabrikalar, akıllı üretim, otomasyon veya Endüstri 4.0 ile doğrudan ilişkili olması, (ii) işgücü, gelir dağılımı, emek-sermaye ilişkisi veya sosyal politika etkileri bakımından analitik katkı sunması, (iii) kavramsal ya da güncel tartışmalar açısından alan yazında referans niteliği taşıması. İncelenen çalışmalar, yalnızca tanımlayıcı biçimde özetlenmemiş; teknik/operasyonel literatür, işgücü piyasası literatürü ve sosyal politika literatürü şeklinde sınıflandırılarak karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Böylece çalışma, literatürde dağınık halde bulunan tartışmaları ortak bir kavramsal çerçeve içinde bir araya getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede çalışma, yalnızca tanımlayıcı bir literatür özeti sunmamakta; farklı literatür kümeleri arasındaki kavramsal ayrımları ve ortaklaşan noktaları tartışmalı bir biçimde değerlendirmektedir. Özellikle Endüstri 4.0, karanlık fabrikalar, otomasyon, işgücü piyasası, teknolojik işsizlik ve sosyal politika başlıkları altında yer alan çalışmalar karşılaştırmalı olarak incelenmiş; teknik literatürde öne çıkan verimlilik ve rekabet argümanları ile sosyal bilimler literatüründe vurgulanan eşitsizlik, güvencesizlik ve refah devleti tartışmaları birlikte yorumlanmıştır. Böylece çalışma, mevcut literatürde dağınık biçimde yer alan bulguları ortak bir iktisadi-sosyal analiz ekseninde bütünleştirmektedir.

Son olarak, karanlık fabrikalar yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda insanlık tarihinin üretim anlayışında radikal bir paradigma değişimini temsil etmektedir. Bu dönüşümün doğru anlaşılması hem ekonomik sürdürülebilirlik hem de sosyal adalet açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle karanlık fabrikaların sadece teknik bir fenomen olarak değil, çok boyutlu bir toplumsal dönüşüm olarak ele alınması gerekmektedir.

Çalışmada, söz konusu dönüşümü özellikle iktisadi etkileri çerçevesinde ele alarak üretim yapılarındaki değişimin işgücü piyasaları, gelir dağılımı ve sosyal politika araçları üzerindeki sonuçlarını analiz etmek amaçlanmaktadır. Bu yönüyle çalışma, teknolojik dönüşüm ile iktisadi yapı arasındaki ilişkiye katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu makalenin temel tezi, karanlık fabrikaların yalnızca üretim süreçlerinde verimlilik artışı sağlayan teknik bir yenilik olmadığı; aynı zamanda emek talebini yeniden biçimlendiren, sermaye yoğunlaşmasını güçlendiren

ve bu nedenle sosyal politika araçlarının kapsamını yeniden düşünmeyi zorunlu kılan yapısal bir dönüşüm olduğudur. Bu nedenle çalışma, karanlık fabrikaları teknolojik ilerlemenin kaçınılmaz bir sonucu olarak değil, iktisadi ve toplumsal sonuçları bakımından tartışılması gereken bir üretim paradigması olarak ele almaktadır. Dolayısıyla çalışma, karanlık fabrika tartışmasını teknik etkinlik ve verimlilik söyleminin ötesine taşıyarak, teknolojik dönüşümün bölüşümsel ve kurumsal sonuçlarını merkeze alan bir değerlendirme sunmaktadır.

SANAYİ DEVRİMLERİ VE ENDÜSTRİ 4.0'A GİDEN SÜREÇ

Sanayi devrimleri, üretim süreçlerinde meydana gelen köklü dönüşümler aracılığıyla ekonomik ve toplumsal yapıyı yeniden şekillendiren tarihsel kırılma noktaları olarak değerlendirilmektedir. Bu devrimler yalnızca teknolojik ilerlemelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda emek, sermaye ve üretim ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda sanayi devrimleri, üretim tekniklerinin evriminden ziyade, bir bütün olarak üretim sistemlerinin dönüşümünü ifade etmektedir (Uzgören, 2023; Vandenberg, 2020).

Birinci Sanayi Devrimi, 18. yüzyılın sonlarında buhar gücünün üretim süreçlerine entegre edilmesiyle başlamıştır. Buhar makinesinin icadı, insan ve hayvan gücüne dayalı üretim sistemlerinin yerini mekanik üretime bırakmasına neden olmuştur. Bu dönemde özellikle tekstil ve demir-çelik sektörlerinde önemli gelişmeler yaşanmış, üretim ölçekleri genişlemiş ve üretim süreçleri daha sistematik hale gelmiştir (Uzgören, 2023). Bu süreç aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin kurumsallaşmasını hızlandırmış ve fabrikalaşma olgusunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Moll, 2021).

İkinci Sanayi Devrimi ise 19. yüzyılın sonlarında elektrik enerjisinin üretim süreçlerine dahil edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Elektriğin kullanımı, seri üretim sistemlerinin gelişmesini sağlamış ve üretim maliyetlerini önemli ölçüde düşürmüştür. Bu dönemde Fordist üretim modeli ile birlikte standartlaşma ve kitlesel üretim anlayışı hâkim hale gelmiştir. Bu gelişmeler, üretim süreçlerinin daha verimli ve organize bir şekilde yürütülmesine olanak tanımıştır (Şekkeli & Bakan, 2018). Aynı zamanda bu dönem, iş bölümünün derinleştiği ve emek süreçlerinin daha katı bir şekilde yapılandırıldığı bir üretim rejimini temsil etmektedir (Schönsleben vd., 2017).

Üçüncü Sanayi Devrimi, 20. yüzyılın ikinci yarısında bilgi teknolojilerinin üretim süreçlerine entegre edilmesiyle başlamıştır. Bu dönemde bilgisayarlar, otomasyon sistemleri ve elektronik cihazlar üretim süreçlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özellikle programlanabilir mantık denetleyicileri (PLC) ve bilgisayar destekli üretim sistemleri, üretimde insan müdahalesini azaltmış ve üretim süreçlerinin daha hassas ve hızlı bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır (Yıldız, 2018). Bu aşama, üretim sistemlerinin dijitalleşmeye geçişinin ilk adımı olarak değerlendirilmektedir (Lu, 2017).

Sanayi devrimlerinin her biri, üretim faktörleri arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamış ve emek-sermaye dengesini değiştirmiştir. Birinci ve ikinci sanayi devrimlerinde emek yoğun üretim yapısı hâkimken, üçüncü sanayi devriminde teknoloji yoğun üretim ön plana çıkmıştır. Bu dönüşüm, işgücünün niteliğinde de önemli değişimlere yol açmış, daha yüksek beceri gerektiren işlere olan talep artmıştır (Çakır, 2018). Bu bağlamda sanayi devrimleri, yalnızca üretim teknolojilerini değil, aynı zamanda işgücü piyasalarının yapısını da dönüştüren süreçler olarak ele alınmalıdır (Autor, 2015).

Sanayi devrimlerini yalnızca teknolojik yenilikler dizisi olarak okumak yetersizdir. Her sanayi devrimi, üretim araçlarındaki değişim kadar, emeğin denetimi, işbölümünün örgütlenmesi ve sermaye birikiminin biçimi bakımından da yeni bir rejim üretmiştir. Bu nedenle Endüstri 4.0'ın tarihsel önemi, sadece dijital teknolojilerin üretime entegrasyonunda değil, üretim sürecinin örgütlenme mantığını değiştirmesinde yatmaktadır. Karanlık fabrikalar tam da bu noktada, üretimin insan emeğinden görece bağımsızlaştırılmasının tarihsel olarak ulaştığı en ileri aşamayı temsil etmektedir.

Dördüncü Sanayi Devrimi olarak adlandırılan Endüstri 4.0 ise önceki devrimlerden farklı olarak fiziksel ve dijital sistemlerin entegrasyonunu esas almaktadır. Bu yeni üretim paradigması, siber-fiziksel sistemler, nesnelerin interneti, büyük veri analitiği ve yapay zekâ gibi teknolojilerin üretim süreçlerine entegre edilmesiyle şekillenmektedir (Gedik, 2021; Xu vd., 2018). Bu bağlamda Endüstri 4.0, üretim sistemlerinin yalnızca otomatik değil aynı zamanda akıllı ve otonom hale geldiği bir dönemi temsil etmektedir (Lasi vd., 2014).

Endüstri 4.0'ın en önemli özelliklerinden biri, üretim süreçlerinin merkezi olmayan bir yapıya kavuşmasıdır. Geleneksel üretim sistemlerinde karar alma süreçleri merkezi bir yapı tarafından yürütülürken, Endüstri 4.0 ile birlikte makineler ve sistemler kendi aralarında iletişim kurarak otonom kararlar alabilmektedir. Bu durum, üretim süreçlerinin daha esnek ve hızlı bir şekilde uyum sağlamasına olanak tanımaktadır (Öztemel & Gürsev, 2020; Hermann vd., 2016).

Bu yeni üretim paradigması, aynı zamanda veri odaklı bir yaklaşımı da beraberinde getirmektedir. Üretim süreçlerinden elde edilen büyük veri setleri, analiz edilerek üretim süreçlerinin optimize edilmesine katkı sağlamaktadır. Bu sayede üretim hataları minimize edilmekte, kaynak kullanımı daha verimli hale getirilmekte ve üretim maliyetleri düşürülmektedir (Vaddadi vd., 2020; Chen vd., 2018).

Endüstri 4.0'ın ortaya çıkışı, küresel rekabetin artması ve müşteri taleplerinin çeşitlenmesi ile doğrudan ilişkilidir. Günümüzde tüketiciler daha kişiselleştirilmiş ürünler talep etmekte ve bu durum üretim sistemlerinin daha esnek hale gelmesini zorunlu kılmaktadır. Endüstri 4.0 teknolojileri, bu taleplere hızlı ve etkin bir şekilde cevap verebilecek üretim sistemlerinin geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Öztemel & Gürsev, 2020; Khan vd., 2021).

Sanayi devrimlerinin evrimi incelendiğinde, üretim süreçlerinin giderek daha az insan müdahalesi gerektiren bir yapıya doğru ilerlediği görülmektedir. Bu bağlamda Endüstri 4.0, insan faktörünün üretim sürecindeki rolünü yeniden tanımlamaktadır. İnsanlar üretim sürecinden tamamen çekilmemekle birlikte, daha çok denetim, analiz ve stratejik karar alma süreçlerinde yer almaktadır (Akben & Aşar, 2018; Oosthuizen, 2022). Bu dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkan karanlık fabrikalar, sanayi devrimlerinin ulaştığı en ileri aşamayı temsil etmektedir. Karanlık fabrikalar, üretim süreçlerinin tamamen otomasyon sistemleri tarafından yürütüldüğü ve insan müdahalesinin minimum düzeye indirildiği üretim ortamlarıdır. Bu bağlamda karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0'ın somut bir çıktısı olarak değerlendirilmektedir (Düzdar & Kolçak, 2024; Wang vd., 2025).

Bu bağlamda karanlık fabrikalar, yalnızca üretim teknolojisinin bir uzantısı değil, aynı zamanda üretim faktörlerinin göreceli ağırlıklarının yeniden dağıtıldığı bir iktisadi yapının göstergesidir. Emek yoğun üretimden

sermaye ve teknoloji yoğun üretime geçiş, işletmelerin maliyet yapısını dönüştürürken, makro düzeyde ücret payı, istihdam yapısı ve gelir dağılımı üzerinde belirleyici etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla Endüstri 4.0'ın tarihsel yeri, teknik modernizasyonun ötesinde, üretim ekonomisinin temel dinamiklerini yeniden yapılandırmasında aranmalıdır.

Endüstri 4.0'ın sanayi devrimleri içindeki yeri, yalnızca teknolojik gelişmelerle açıklanamaz. Bu devrim, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal yapıları da derinden etkilemektedir. İşgücü piyasalarının dönüşümü, yeni iş modellerinin ortaya çıkması ve üretim süreçlerinin dijitalleşmesi, bu devrimin en önemli sonuçları arasında yer almaktadır (Çakır, 2018; Kolade & Owoseni, 2022). Sonuç olarak, sanayi devrimleri tarihsel bir süreç içerisinde birbirini tamamlayan ve geliştiren aşamalar olarak değerlendirilebilir. Endüstri 4.0 ise bu sürecin en güncel ve en kapsamlı aşamasını temsil etmektedir. Bu bağlamda karanlık fabrikalar, sanayi devrimlerinin evrimsel sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve üretim sistemlerinin geleceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

ENDÜSTRİ 4.0 VE AKILLI FABRİKALAR

Bu bölüm, makalenin teorik çerçevesinde tanımlanan üçlü ayrımı izlemektedir. İlk olarak Endüstri 4.0 ve akıllı üretim literatürü üzerinden karanlık fabrikaların teknik ve kavramsal zemini açıklanacaktır. Ardından bu üretim modelinin ekonomik etkileri, işgücü piyasalarındaki dönüşüm ve sosyal politika sonuçları ele alınacaktır. Böylece çalışma, karanlık fabrikaları yalnızca mühendislik ve üretim organizasyonu açısından değil; aynı zamanda emek, bölüşüm ve devletin rolü bakımından da çok katmanlı bir dönüşüm alanı olarak değerlendirmektedir.

Endüstri 4.0 kavramı, yalnızca üretim süreçlerinin otomasyonu ile sınırlı olmayan, aynı zamanda fiziksel ve dijital sistemlerin bütünleşmesini ifade eden kapsamlı bir dönüşüm paradigmasıdır. Bu paradigma, üretim sistemlerinin akıllı, otonom ve birbirleriyle sürekli iletişim halinde olduğu bir yapıya evrilmesini öngörmektedir. Literatürde Endüstri 4.0, özellikle siber-fiziksel sistemler (cyber-physical systems–CPS), nesnelerin interneti (Internet of Things–IoT) ve büyük veri analitiği gibi teknolojilerin entegrasyonu ile açıklanmaktadır (Öztemel & Gürsev, 2018; Lee vd., 2015).

Endüstri 4.0'ın teorik çerçevesi uluslararası literatürde ilk kez sistematik biçimde Lasi ve arkadaşları (2014) tarafından ortaya konulmuş ve bu

kavram üretim sistemlerinin dijitalleşmesi, yatay ve dikey entegrasyon ile akıllı ağlar üzerinden tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, üretim süreçlerinin yalnızca otomatikleşmesini değil, aynı zamanda veri odaklı ve birbirine bağlı sistemler haline gelmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda Endüstri 4.0, üretimin dijital dönüşümünü temsil eden bir üst paradigma olarak değerlendirilmektedir (Lasi vd., 2014; Xu vd., 2018).

Hermann vd. (2016) tarafından geliştirilen Endüstri 4.0 tasarım prensipleri, bu dönüşümün temel yapı taşlarını açıklamaktadır. Bu prensipler arasında birlikte çalışabilirlik, sanallaştırma, merkeziyetsizlik, gerçek zamanlı veri işleme, hizmet odaklılık ve modülerlik yer almaktadır. Bu prensipler doğrultusunda üretim sistemleri daha esnek, uyarlanabilir ve dinamik hale gelmektedir (Hermann vd., 2016).

Akıllı fabrikalar, Endüstri 4.0'ın en somut ve uygulamaya dönük çıktılarından biri olarak kabul edilmektedir. Akıllı fabrika kavramı, üretim süreçlerinin sensörler, yazılımlar ve iletişim teknolojileri aracılığıyla sürekli izlenebildiği, analiz edilebildiği ve optimize edilebildiği üretim ortamlarını ifade etmektedir (Şekkeli & Bakan, 2018; Chen vd., 2018). Bu fabrikalarda makineler yalnızca üretim yapmakla kalmamakta, aynı zamanda veri üretmekte ve bu veriler üzerinden karar alma süreçlerine aktif biçimde katılmaktadır.

Bununla birlikte akıllı fabrikalar ile karanlık fabrikalar arasında kavramsal bir ayrım yapılması gerekmektedir. Akıllı fabrikalar, insan-makine etkileşiminin veri ve iletişim teknolojileri üzerinden optimize edildiği üretim sistemlerini ifade ederken, karanlık fabrikalar bu etkileşimin asgari düzeye indirildiği ve insan emeğinin üretim sürecinden büyük ölçüde çekildiği daha ileri bir aşamayı temsil etmektedir. Bu ayrım önemlidir; çünkü akıllı fabrika söylemi çoğu zaman teknik verimlilik artışı üzerinden olumlu bir çerçeve sunarken, karanlık fabrika modeli işgücü piyasaları ve sosyal politika bakımından daha ağır sonuçlar doğurabilecek yapısal bir dönüşümü işaret etmektedir.

Akıllı fabrikaların temelinde yer alan siber-fiziksel sistemler, fiziksel üretim süreçleri ile dijital kontrol sistemleri arasında sürekli bir veri akışı sağlamaktadır. Bu sistemler, üretim süreçlerini izleyebilmekte, analiz edebilmekte ve elde edilen verilere dayanarak otonom kararlar alabilmektedir (Lee vd., 2015). Bu durum, üretim süreçlerinin insan müdahalesine olan bağımlılığını azaltmakta ve sistemlerin kendi kendini

optimize edebilmesine olanak tanımaktadır.

Nesnelerin interneti (IoT), akıllı fabrikaların bir diğer kritik bileşenidir. IoT teknolojileri sayesinde üretim sisteminde yer alan tüm makineler, sensörler ve cihazlar birbirleriyle bağlantı kurarak veri alışverişinde bulunabilmektedir. Bu bağlantı sayesinde üretim süreçleri gerçek zamanlı olarak izlenebilmekte ve anlık müdahaleler ile süreç optimizasyonu sağlanabilmektedir (Vaddadi vd., 2020).

Büyük veri analitiği ve yapay zekâ teknolojileri, akıllı fabrikaların karar alma mekanizmalarının merkezinde yer almaktadır. Üretim süreçlerinden elde edilen büyük veri setleri, gelişmiş algoritmalar aracılığıyla analiz edilmekte ve bu analizler üretim süreçlerinin iyileştirilmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle öngörücü bakım (predictive maintenance) uygulamaları, üretim kesintilerini azaltarak verimliliği artırmaktadır (Öztemel & Gürsev, 2018; Lu, 2017).

Akıllı fabrikaların bir diğer önemli özelliği, üretim sistemlerinin esnekliğidir. Geleneksel üretim sistemlerinde belirli ürünler için tasarlanmış sabit üretim hatları bulunurken, akıllı fabrikalarda üretim sistemleri farklı ürünlerin üretimine hızlı bir şekilde adapte olabilmektedir. Bu durum, kitlesel kişiselleştirme (mass customization) taleplerine cevap verilmesini mümkün kılmaktadır (Xu vd., 2018).

Dijital ikiz (digital twin), fiziksel bir makine, üretim hattı veya fabrikanın sensör verileriyle sürekli güncellenen sanal eşidir. Bu teknoloji, gerçek sistem üzerinde maliyetli ya da riskli müdahaleler yapılmadan önce üretim senaryolarının modellenmesini, arıza olasılıklarının sınanmasını ve performansın izlenmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla dijital ikiz, yalnızca üç boyutlu bir model değil; fiziksel sistem ile sanal temsil arasında çift yönlü ve gerçek zamanlı veri akışına dayanan dinamik bir karar destek mekanizmasıdır (Wichter vd., 2024; Mourtzis, 2023).

Endüstri 4.0 ile birlikte üretim sistemlerinde insan-makine etkileşimi de önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Geleneksel üretim sistemlerinde insan operatörler üretim sürecinin merkezinde yer alırken, akıllı fabrikalarda bu rol giderek değişmektedir. İnsanlar daha çok sistemlerin denetimi, veri analizi ve stratejik karar alma süreçlerinde yer almaktadır (Akben & Avşar, 2018; Oosthuizen, 2022).

Uluslararası literatürde akıllı fabrikaların yalnızca teknik bir dönüşüm olmadığı, aynı zamanda yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına da zemin hazırladığı vurgulanmaktadır. Özellikle veri odaklı üretim, platform ekonomileri ve dijital hizmet modelleri, Endüstri 4.0 ile birlikte önem kazanmaktadır (Khan vd., 2021; Haseeb vd., 2019). Bu nedenle akıllı üretim sistemlerini yalnızca yenilikçilik, esneklik ve rekabet üstünlüğü çerçevesinde değerlendirmek eksik kalmaktadır. Akıllı fabrikalar ve onların ileri biçimi olan karanlık fabrikalar, üretim sürecinde karar alma yetkisinin insan emeğinden algoritmik sistemlere aktarılması anlamına da gelmektedir. Bu durum, verimlilik artışı kadar üretim sürecinin toplumsal denetimi, emek gücünün pazarlık kapasitesi ve işin niteliği bakımından da eleştirel bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Akıllı fabrikaların gelişimi, aynı zamanda karanlık fabrika modelinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Akıllı fabrikalarda insan-makine işbirliği söz konusu iken, karanlık fabrikalarda bu işbirliği minimum seviyeye indirilmektedir. Bu bağlamda karanlık fabrikalar, akıllı fabrikaların ileri bir evresi olarak değerlendirilmektedir (Düzdar & Kolçak, 2024; Wang vd., 2025). Akıllı fabrikaların sunduğu avantajlar arasında yüksek verimlilik, düşük maliyet, esneklik ve kalite artışı yer almaktadır. Ancak bu dönüşüm bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle siber güvenlik tehditleri, veri gizliliği sorunları ve teknolojik bağımlılık gibi konular, bu yeni üretim paradigmalarının en önemli dezavantajları arasında yer almaktadır (Gedik, 2021; Davies vd., 2017).

Sonuç olarak Endüstri 4.0 ve akıllı fabrikalar, üretim sistemlerinin geleceğini şekillendiren temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca üretim süreçlerini değil, aynı zamanda ekonomik yapıları, işgücü piyasalarını ve toplumsal ilişkileri de derinden etkilemektedir. Bu bağlamda akıllı fabrikalar, karanlık fabrikalara giden sürecin kritik bir aşamasını temsil etmektedir.

KARANLIK FABRİKALAR: KAVRAM, TARİHÇE VE GELİŞİM

Karanlık fabrikalar (dark factories veya lights-out manufacturing), üretim süreçlerinin insan müdahalesine ihtiyaç duymadan tamamen otomasyon sistemleri tarafından yürütüldüğü üretim organizasyonlarını ifade etmektedir. Bu kavram, üretim ortamında insan varlığının ortadan kalkmasına bağlı olarak fiziksel üretim koşullarının da radikal biçimde yeniden tasarlanmasını gerektirmektedir. Işıklandırma, ısıtma, iş güvenliği

ve ergonomi gibi insan odaklı gereksinimlerin üretim sistemi tasarımından büyük ölçüde çıkarılması, karanlık fabrikaları geleneksel üretim modellerinden ayıran temel özelliklerden biridir (Düzdar & Kolçak, 2024; Wang vd., 2025).

Karanlık fabrika kavramı her ne kadar Endüstri 4.0 ile özdeşleşmiş olsa da kökenleri otomasyonun erken dönemlerine kadar uzanmaktadır. 1980’li yıllarda üretim süreçlerinde otomasyonun yaygınlaşmasıyla birlikte insan müdahalesinin minimize edildiği üretim sistemleri teorik olarak tartışılmaya başlanmıştır. Ancak bu dönemde teknolojik altyapının sınırlı olması nedeniyle bu yaklaşım pratikte uygulanabilir bir model olmaktan uzaktı. Bu nedenle karanlık fabrikalar uzun süre bir gelecek vizyonu olarak değerlendirilmiştir.

Bu vizyonun somutlaşması, siber-fiziksel sistemlerin gelişimi ve dijitalleşme süreçlerinin hız kazanması ile mümkün olmuştur. Siber-fiziksel sistemler, fiziksel üretim süreçleri ile dijital kontrol ve analiz mekanizmalarını bütünleştirerek üretim süreçlerinin gerçek zamanlı olarak izlenmesini ve yönetilmesini sağlamaktadır (Lee vd., 2015). Bu sistemler, sensörler aracılığıyla veri toplamakta, bu verileri analiz etmekte ve elde edilen sonuçlara göre otonom kararlar alabilmektedir. Bu bağlamda siber-fiziksel sistemler, karanlık fabrikaların teknolojik temelini oluşturmaktadır (Öztemel & Gürsev, 2018).

Karanlık fabrikaların gelişiminde nesnelerin interneti (IoT) kritik bir rol oynamaktadır. IoT sayesinde üretim sisteminde yer alan makineler, robotlar ve diğer cihazlar birbirleriyle sürekli iletişim halinde bulunmaktadır. Bu iletişim ağı, üretim süreçlerinin kesintisiz bir şekilde izlenmesini ve optimize edilmesini mümkün kılmaktadır (Vaddadi vd., 2020). Bu durum, üretim süreçlerinde insan müdahalesine olan ihtiyacı büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

Uluslararası literatürde karanlık fabrikalar, yalnızca bir otomasyon düzeyi olarak değil, aynı zamanda üretim sistemlerinin veri temelli ve otonom hale geldiği yeni bir paradigma olarak ele alınmaktadır. Bu paradigma, üretim süreçlerinin algoritmalar tarafından yönetildiği ve karar alma mekanizmalarının makine öğrenmesi ve yapay zekâ sistemlerine dayandığı bir yapıyı ifade etmektedir (Xu vd., 2018). Bu bağlamda karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0’ın ulaştığı en ileri aşama olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada karanlık fabrikaların “insansız fabrika”

söylemiyle özdeşleştirilmesi analitik açıdan yanıltıcı olabilir. Çünkü üretim sürecinde doğrudan emek kullanımının azalması, emeğin bütünüyle ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir; aksine emek, üretim hattından bakım, yazılım, veri analizi, tasarım ve denetim gibi alanlara kaymaktadır. Dolayısıyla karanlık fabrikalar, emeğin yok oluşundan ziyade, emek biçimlerinin yeniden dağıtıldığı ve işgücünün hiyerarşik olarak ayrıştığı bir üretim modelidir. Bu tespit, çalışmanın iktisadi ve sosyal politika eksenini güçlendiren temel kavramsal dayanaklardan biridir.

Karanlık fabrikaların temel özelliklerinden biri, otonom karar alma mekanizmalarının varlığıdır. Geleneksel otomasyon sistemlerinde makineler önceden tanımlanmış komutlara göre çalışırken, karanlık fabrikalarda sistemler çevresel verileri analiz ederek kendi kararlarını verebilmektedir. Bu durum, üretim süreçlerinin daha esnek, adaptif ve öğrenilebilir hale gelmesini sağlamaktadır (Hermann vd., 2016; Lee vd., 2017).

Bir diğer önemli özellik ise üretim süreçlerinin kesintisiz olarak yürütülebilmesidir. İnsan faktörünün ortadan kalkması, vardiya sistemlerine olan ihtiyacı ortadan kaldırmakta ve üretim süreçlerinin 7/24 devam etmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, üretim verimliliğinde önemli artışlara yol açmakta ve işletmelerin üretim kapasitesini maksimize etmektedir (Gökten, 2018; Schönsleben vd., 2017).

Karanlık fabrikalar aynı zamanda hata oranlarının minimize edildiği üretim ortamları sunmaktadır. İnsan kaynaklı hataların ortadan kalkması, üretim kalitesinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, yapay zekâ destekli kalite kontrol sistemleri sayesinde üretim süreçleri anlık olarak izlenebilmekte ve hatalar hızlı bir şekilde tespit edilerek düzeltilebilmektedir (Öztemel & Gürsev, 2018; Chen vd., 2018).

Daha önce tanımlanan dijital ikiz teknolojisi, karanlık fabrikalarda devreye alma, süreç optimizasyonu ve bakım planlamasının üretim durdurulmadan sınanmasını sağlamaktadır. Böylece sanal ortamda elde edilen sonuçlar fiziksel sisteme aktarılabilmekte ve otonom üretimin güvenilirliği artırılabilir (Wichter vd., 2024; Mourtzis, 2023).

Karanlık fabrikaların tarihsel gelişimi incelendiğinde, bu modelin sanayi devrimlerinin evrimsel bir sonucu olduğu görülmektedir. Birinci sanayi devriminde mekanizasyon, ikinci sanayi devriminde elektrifikasyon,

üçüncü sanayi devriminde otomasyon ön plana çıkarken; dördüncü sanayi devriminde otonom ve akıllı sistemler üretim sürecinin merkezine yerleşmiştir (Uzgören, 2023; Lasi vd., 2014). Bu bağlamda karanlık fabrikalar, bu evrimsel sürecin doğal bir çıktısıdır.

Ancak karanlık fabrikalar yalnızca teknolojik bir ilerleme olarak değerlendirilmemelidir. Bu model aynı zamanda üretim ilişkilerinin yeniden tanımlanmasını gerektiren bir dönüşümü ifade etmektedir. Üretim sürecinde insan faktörünün ortadan kalkması, emek-sermaye ilişkisini köklü biçimde değiştirmekte ve klasik üretim teorilerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır (Akben & Avşar, 2018; Moll, 2021). Bu nedenle karanlık fabrikalar, teknolojik determinizm çerçevesinde kaçınılmaz bir ilerleme aşaması olarak değil, üretim ilişkilerini ve bölüşüm mekanizmalarını dönüştüren tarihsel bir eğilim olarak ele alınmalıdır. Çalışmanın teorik çerçevesi de bu noktada, teknolojik dönüşümün nötr olmadığı; aksine sermaye birikimi, emek süreçlerinin denetimi ve toplumsal eşitsizlikler üzerinde farklılaştırıcı etkiler yarattığı varsayımına dayanmaktadır. Böyle bir yaklaşım, karanlık fabrikalar literatürünü teknik yenilik söyleminden çıkararak iktisat politikası ve sosyal teori düzlemine taşımaktadır.

Uluslararası literatürde bazı çalışmalar, karanlık fabrikaların tamamen insan dışı üretim sistemleri olarak kısa vadede yaygınlaşmasının sınırlı olabileceğini ileri sürmektedir. Özellikle sistem tasarımı, bakım ve kriz yönetimi gibi alanlarda insan faktörüne hâlâ ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, karanlık fabrikaları tamamen insansız sistemler yerine “insan-minimum üretim sistemleri” olarak tanımlamaktadır (Öztemel & Gürsev, 2020). Bununla birlikte yapay zekâ, makine öğrenmesi ve otonom sistemlerdeki gelişmeler, bu sınırlamaların zamanla ortadan kalkabileceğini göstermektedir. Özellikle öğrenen sistemlerin gelişimi, üretim süreçlerinin kendi kendini optimize edebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, karanlık fabrikaların gelecekte daha yaygın hale geleceğine işaret etmektedir (Wichter vd., 2024; Khan vd., 2021).

Sonuç olarak karanlık fabrikalar, yalnızca bir üretim modeli değil, aynı zamanda üretim süreçlerinin dijitalleşmesinin ulaştığı en ileri aşamayı temsil eden bir paradigma olarak değerlendirilmektedir. Bu modelin gelişimi, teknolojik ilerlemelerin yanı sıra ekonomik, sosyal ve politik dinamiklerle de yakından ilişkilidir. Bu nedenle karanlık fabrikaların

anlaşılması, yalnızca mühendislik perspektifiyle değil, aynı zamanda sosyal bilimler perspektifiyle de ele alınmasını gerektirmektedir.

KARANLIK FABRİKALARDA ÜRETİM SİSTEMLERİ

Karanlık fabrikalarda üretim sistemleri, geleneksel üretim modellerinden radikal biçimde farklılaşarak tamamen otonom, veri odaklı ve birbirine entegre sistemler üzerine kurulmaktadır. Bu üretim yapısı, insan müdahalesinin minimuma indirildiği, makinelerin kendi aralarında iletişim kurarak üretim süreçlerini yönettiği bir organizasyonu ifade etmektedir. Bu bağlamda karanlık fabrikalar, yalnızca otomasyonun ileri bir aşaması değil, aynı zamanda üretim sistemlerinin yeniden tasarlandığı bütüncül bir mimariyi temsil etmektedir (Lee vd., 2015; Wang vd., 2025).

Karanlık fabrika üretim sistemlerinin temelini siber-fiziksel sistemler (CPS) oluşturmaktadır. CPS, fiziksel üretim süreçleri ile dijital kontrol ve analiz sistemlerinin entegre edildiği yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemler, sensörler aracılığıyla üretim ortamından veri toplamakta, bu verileri analiz etmekte ve elde edilen sonuçlara göre üretim süreçlerini otonom şekilde yönetmektedir (Lee vd., 2015; Öztemel & Gürsev, 2020). Bu bağlamda CPS, karanlık fabrikaların “sinir sistemi” olarak değerlendirilebilir. Bu üretim modelinde nesnelerin interneti (IoT), tüm üretim bileşenlerinin birbirine bağlanmasını sağlayan temel teknolojidir. IoT sayesinde üretim hattında yer alan makineler, robotlar, taşıma sistemleri ve depolama birimleri sürekli veri alışverişinde bulunarak üretim sürecinin bütünsel bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır (Vaddadi vd., 2020). Bu durum, üretim süreçlerinin yalnızca otomatik değil, aynı zamanda koordineli ve senkronize bir şekilde ilerlemesine olanak tanımaktadır.

Üretim sistemlerinin bu derece dijitalleşmesi, yalnızca teknik süreçleri değil, üretim maliyetlerinin bileşimini ve firma davranışlarını da dönüştürmektedir. Emek maliyetlerinin göreceli payı azalırken, başlangıç yatırım maliyetleri, yazılım altyapısı ve veri yönetimi kapasitesi firmalar arası rekabetin yeni belirleyicileri haline gelmektedir. Bu durum, karanlık fabrikaların neden yalnızca mühendislik meselesi olarak değil, aynı zamanda firma düzeyinde stratejik kararları ve sektör yapısını etkileyen bir iktisadi dönüşüm olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Karanlık fabrikalarda üretim sistemlerinin bir diğer önemli bileşeni büyük veri analitiği ve yapay zekâ teknolojileridir. Üretim süreçlerinden elde edilen büyük veri setleri, makine öğrenmesi algoritmaları aracılığıyla

analiz edilmekte ve bu analizler üretim süreçlerinin optimize edilmesinde kullanılmaktadır. Özellikle öngörücü bakım (predictive maintenance) uygulamaları sayesinde ekipman arızaları önceden tespit edilmekte ve üretim kesintileri minimize edilmektedir (Lu, 2017; Chen vd., 2018).

Bu sistemlerde karar alma mekanizmaları büyük ölçüde algoritmik yapılar tarafından yürütülmektedir. Geleneksel üretim sistemlerinde kararlar insan operatörler tarafından alınırken, karanlık fabrikalarda bu süreçler yapay zekâ destekli sistemler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum, üretim süreçlerinin daha hızlı, daha doğru ve daha verimli bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır (Lee vd., 2017).

Karanlık fabrikalarda üretim sistemlerinin bir diğer önemli özelliği, merkeziyetsiz yapılarıdır. Geleneksel üretim sistemlerinde merkezi bir kontrol mekanizması bulunurken, karanlık fabrikalarda üretim birimleri kendi aralarında iletişim kurarak otonom kararlar alabilmektedir. Bu yaklaşım, sistemin esnekliğini artırmakta ve üretim süreçlerinin daha hızlı adapte olmasını sağlamaktadır (Hermann vd., 2016).

Karanlık fabrika üretim mimarisinde dijital ikiz, makinelerden gelen verileri bütünleştirerek üretim hattının güncel durumunu izleyen ve alternatif kararların sonuçlarını önceden sınavan bir koordinasyon katmanı olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım, kavramın önceki bölümde verilen tanımının üretim sistemi düzeyindeki somut karşılığını oluşturmaktadır.

Karanlık fabrikalarda üretim süreçleri genellikle modüler ve esnek üretim sistemleri üzerine kuruludur. Bu sistemler, farklı ürünlerin üretimine hızlı bir şekilde adapte olabilmekte ve üretim hatlarının yeniden yapılandırılmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum, kitlesel kişiselleştirme (mass customization) taleplerine cevap verilmesini sağlamaktadır (Xu vd., 2018).

Otonom robot sistemleri, karanlık fabrikaların üretim süreçlerinde merkezi bir rol oynamaktadır. Bu robotlar, yalnızca belirli görevleri yerine getiren mekanik sistemler olmaktan çıkmış, öğrenme ve adaptasyon yeteneğine sahip akıllı sistemler haline gelmiştir. Bu sayede üretim süreçleri daha esnek ve dinamik bir yapıya kavuşmaktadır (Chen vd., 2018).

Karanlık fabrikalarda üretim sistemleri, tedarik zinciri ile entegre bir şekilde çalışmaktadır. Bu entegrasyon sayesinde üretim süreçleri yalnızca

fabrika içi operasyonlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda tedarikçiler ve dağıtım kanalları ile de senkronize bir şekilde yürütülmektedir. Bu durum, üretim süreçlerinin daha etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır (Khan vd., 2021). Bu üretim modelinde enerji verimliliği ve sürdürülebilirlik de önemli bir yer tutmaktadır. Otonom sistemler, enerji kullanımını optimize ederek üretim süreçlerinin daha çevreci hale gelmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda karanlık fabrikalar, sürdürülebilir üretim modellerinin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Fritzsche vd., 2018).

Bununla birlikte teknik entegrasyonun artması, üretim sistemlerini yalnızca daha verimli değil, aynı zamanda daha bağımlı ve kırılgan hale de getirebilir. Veri güvenliği, yazılım bağımlılığı, yüksek yatırım maliyetleri ve teknolojiye erişimdeki eşitsizlikler, karanlık fabrikaların yaygınlaşmasını sınırlayan önemli yapısal faktörlerdir. Bu nedenle karanlık fabrika modeli, her sektör ve her ülke için eşit derecede uygulanabilir bir çözüm olarak görülmemeli; sektör yapısı, sermaye kapasitesi ve işgücü niteliği dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Ancak bu sistemlerin uygulanması bazı teknik ve organizasyonel zorlukları da beraberinde getirmektedir. Özellikle sistem entegrasyonu, veri güvenliği, siber saldırılar ve yüksek yatırım maliyetleri, karanlık fabrikaların yaygınlaşmasının önündeki en önemli engeller arasında yer almaktadır (Davies vd., 2017). Bununla birlikte, teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi bu zorlukların zamanla aşılabileceğini göstermektedir. Özellikle yapay zekâ ve veri analitiği alanındaki gelişmeler, üretim sistemlerinin daha otonom ve güvenilir hale gelmesine katkı sağlamaktadır (Haseeb vd., 2019). Sonuç olarak karanlık fabrikalarda üretim sistemleri, siber-fiziksel sistemler, IoT, yapay zekâ, büyük veri ve dijital ikiz teknolojilerinin entegrasyonu ile şekillenen, tamamen otonom ve veri odaklı bir üretim modelini temsil etmektedir. Bu sistemler, üretim süreçlerinin verimliliğini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda üretim paradigmasını köklü biçimde dönüştürmektedir.

EKONOMİK BOYUT: MALİYET, VERİMLİLİK VE REKABET

Karanlık fabrikalar, üretim sistemlerinde yalnızca teknolojik bir dönüşümü değil, aynı zamanda ekonomik yapıların yeniden şekillenmesini de beraberinde getirmektedir. Bu üretim modeli, maliyet yapılarından verimlilik dinamiklerine, rekabet stratejilerinden küresel değer zincirlerine

kadar geniş bir yelpazede etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0'ın ekonomik boyutunun en somut yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Xu vd., 2018; Haseeb vd., 2019).

Karanlık fabrikaların en belirgin ekonomik etkilerinden biri maliyet yapılarındaki dönüşümdür. Geleneksel üretim sistemlerinde işçilik maliyetleri toplam üretim maliyetlerinin önemli bir bölümünü oluştururken, karanlık fabrikalarda bu maliyet kalemi büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Bunun yerine sermaye yoğun bir üretim yapısı ortaya çıkmakta ve sabit maliyetlerin payı artmaktadır (Gökten, 2018). Bu durum, üretim sistemlerinin maliyet yapısını köklü biçimde değiştirmektedir.

Burada kritik mesele, maliyetlerin sadece azalması değil, bileşiminin değişmesidir. Karanlık fabrikalarda değişken maliyetlerin bir kısmı azalırken, sabit sermaye yatırımlarının ve teknolojik bağımlılıkların payı artmaktadır. Bu durum, büyük ölçekli firmalara rekabet avantajı sağlayarak piyasa yoğunlaşmasını hızlandırabilir. Dolayısıyla verimlilik artışı ile piyasa gücünün merkezileşmesi arasındaki ilişki, karanlık fabrikaların ekonomik etkilerini değerlendirirken dikkate alınması gereken temel bir boyuttur.

Bu dönüşüm, faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımlarının önemini artırmaktadır. Karanlık fabrikalarda üretim süreçlerinin dijitalleşmesi, maliyetlerin daha detaylı bir şekilde izlenmesine ve analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Bu sayede işletmeler, maliyet kontrolünü daha etkin bir şekilde gerçekleştirebilmekte ve stratejik kararlarını daha sağlıklı verilere dayandırabilmektedir (Gökten, 2018; Schönsleben vd., 2017).

Karanlık fabrikalar aynı zamanda üretim verimliliğinde önemli artışlar sağlamaktadır. İnsan faktörünün ortadan kalkması, üretim süreçlerinde hata oranlarını azaltmakta ve üretim sürekliliğini artırmaktadır. 7/24 kesintisiz üretim imkânı, işletmelerin üretim kapasitesini maksimize etmektedir. Bu durum, birim maliyetlerin düşmesine ve üretim verimliliğinin artmasına katkı sağlamaktadır (Chen vd., 2018; Wang vd., 2025).

Büyük veri analitiği ve yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı, üretim süreçlerinin optimize edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu teknolojiler sayesinde üretim süreçleri sürekli olarak izlenmekte ve iyileştirilmektedir. Özellikle öngörücü bakım uygulamaları, ekipman arızalarının önceden tespit edilmesini sağlayarak üretim kesintilerini minimize etmektedir (Lu,

2017). Bu durum, üretim süreçlerinin daha verimli ve sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

Karanlık fabrikaların ekonomik boyutunda dikkat çeken bir diğer unsur, ölçek ekonomilerinin yeniden tanımlanmasıdır. Geleneksel üretim sistemlerinde büyük ölçekli üretim maliyet avantajı sağlarken, karanlık fabrikalarda esnek üretim sistemleri sayesinde küçük ölçekli üretim de ekonomik hale gelebilmektedir. Bu durum, kitlesel kişiselleştirme (mass customization) kavramının yaygınlaşmasını desteklemektedir (Xu vd., 2018).

Küresel rekabet açısından bakıldığında, karanlık fabrikalar işletmelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Daha düşük maliyet, daha yüksek kalite ve daha hızlı üretim, işletmelerin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmaktadır. Bu durum, özellikle gelişmiş ülkelerde üretimin yeniden yerleşmesi (reshoring) eğilimini güçlendirmektedir (Chen vd., 2024).

Karanlık fabrikalar, aynı zamanda küresel değer zincirlerinin yapısını da değiştirmektedir. Dijitalleşme ve otomasyon sayesinde üretim süreçleri daha esnek hale gelmekte ve coğrafi bağımlılık azalmaktadır. Bu durum, üretimin daha stratejik bir şekilde konumlandırılmasına olanak tanımaktadır (Khan vd., 2021). Bununla birlikte, karanlık fabrikaların yaygınlaşması ekonomik eşitsizlikleri artırma potansiyeline de sahiptir. Sermaye yoğun üretim yapısı, büyük ölçekli işletmelerin avantajını artırırken, küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet gücünü zayıflatabilmektedir. Bu durum, piyasa yapısında yoğunlaşmaya ve ekonomik güç dengesinin değişmesine yol açabilmektedir (Haseeb vd., 2019).

Karanlık fabrikaların ekonomik etkileri yalnızca işletmelerle sınırlı değildir; aynı zamanda makroekonomik düzeyde de önemli sonuçlar doğurmaktadır. Üretim süreçlerinin otomasyonu, verimlilik artışı yoluyla ekonomik büyümeyi destekleyebilirken, işgücü talebindeki azalma gelir dağılımını olumsuz etkileyebilir. Bu durum, ekonomik büyüme ile refah arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir (Autor, 2015). Bu bağlamda karanlık fabrikalar, üretim ekonomisinin temel varsayımlarını yeniden tartışmaya açmaktadır. Emek yoğun üretimden sermaye ve teknoloji yoğun üretime geçiş, klasik ekonomik modellerin sınırlarını zorlamakta ve yeni teorik yaklaşımların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Moll, 2021).

Enerji verimliliği ve sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde, karanlık fabrikalar önemli avantajlar sunmaktadır. Otonom sistemler, enerji kullanımını optimize ederek üretim süreçlerinin daha çevreci hale gelmesini sağlamaktadır. Bu durum, sürdürülebilir üretim modellerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır (Fritzsche vd., 2018). Ancak bu sistemlerin yüksek başlangıç maliyetleri, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir engel teşkil etmektedir. Karanlık fabrikaların kurulumu için gerekli olan teknolojik altyapı ve yatırım maliyetleri, bu dönüşümün yaygınlaşmasını sınırlayabilmektedir (Davies vd., 2017).

Sonuç olarak karanlık fabrikalar, üretim süreçlerinde maliyet yapılarından rekabet dinamiklerine kadar geniş kapsamlı ekonomik dönüşümler yaratmaktadır. Bu model, işletmeler için önemli avantajlar sunmakla birlikte, ekonomik eşitsizlikler ve piyasa yapısındaki değişimler gibi önemli riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle karanlık fabrikaların ekonomik boyutunun çok yönlü bir perspektifle ele alınması gerekmektedir.

Bu çerçevede karanlık fabrikalar, yalnızca firma verimliliğini artıran bir yenilik değil, aynı zamanda kapitalist rekabetin yapısını dönüştüren bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Daha yüksek otomasyon düzeyine sahip firmalar ölçek, hız ve kalite bakımından avantaj sağlarken, daha düşük teknoloji kapasitesine sahip işletmelerin piyasa dışına itilme riski artmaktadır. Bu nedenle karanlık fabrikalar, üretim ekonomisinde verimlilik ile yoğunlaşma arasındaki gerilimi görünür kılan yeni bir aşamayı temsil etmektedir.

İŞGÜCÜ VE SOSYAL ETKİLER

Karanlık fabrikalar, yalnızca üretim süreçlerinin otomasyonunu ifade eden teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden yapılandığı tarihsel bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda söz konusu üretim modeli, emeğin üretim sürecindeki konumunu, değer üretim mekanizmalarını ve sermaye birikim süreçlerini köklü biçimde dönüştürmektedir. Endüstri 4.0 ile birlikte ortaya çıkan bu yeni üretim rejimi, klasik sanayi kapitalizminin ötesine geçen ve dijital kapitalizm olarak tanımlanabilecek bir yapıyı işaret etmektedir (Schwab, 2016; Xu vd., 2018).

Bu bölümde benimsenen yaklaşım, teknolojik dönüşümün emek üzerindeki etkilerini nötr ve kendiliğinden ilerleyen bir süreç olarak değil,

sermaye birikimi mantığı içinde şekillenen tarihsel bir yeniden yapılanma olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle karanlık fabrikalar, sadece işlerin otomasyona devriyle açıklanamaz; aynı zamanda emeğin pazarlık gücünün zayıflaması, işin parçalanması ve nitelik temelli ayrışmanın derinleşmesi bağlamında okunmalıdır. Böyle bir çerçeve, karanlık fabrikaları yalnızca “geleceğin üretimi” olarak değil, emek rejiminin yeniden kuruluşu olarak analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Marxist perspektiften bakıldığında, üretim araçlarının gelişimi ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki tarihsel dönüşümlerin temel dinamiğini oluşturmaktadır. Marx’ın emek-değer teorisine göre, değer kaynağı insan emeğidir; ancak karanlık fabrikalarda üretim sürecinin büyük ölçüde emekten bağımsız hale gelmesi, bu teorik çerçevenin yeniden tartışılmasını gerektirmektedir. Üretim sürecinde emeğin rolünün azalması, artı-değer üretiminin nasıl gerçekleştiği sorusunu gündeme getirmektedir (Moll, 2021).

Bu bağlamda karanlık fabrikalar, emeğin üretim sürecinden dışlanması anlamına gelmemekte, aksine emeğin farklı bir biçimde yeniden konumlandırılmasını ifade etmektedir. Emeğin fiziksel üretim süreçlerinden çekilmesi, onun tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemekte; aksine emek, veri üretimi, sistem yönetimi ve algoritmik denetim gibi yeni alanlara kaymaktadır. Bu durum, emeğin niteliğinde köklü bir dönüşümü beraberinde getirmektedir (Oosthuizen, 2022).

Endüstri 4.0 ile birlikte ortaya çıkan bu dönüşüm, işgücü piyasasında kutuplaşma eğilimlerini güçlendirmektedir. Yüksek beceri gerektiren işlere olan talep artarken, düşük ve orta beceri gerektiren işler otomasyon tarafından ikame edilmektedir. Bu durum, işgücü piyasasında “orta sınıfın erozyonu” olarak tanımlanan bir süreci tetiklemektedir (Autor, 2015). Karanlık fabrikalar, bu sürecin en ileri aşamasını temsil etmektedir.

Frey ve Osborne (2017) tarafından yapılan ampirik çalışmalar, otomasyonun işgücü üzerindeki etkilerini nicel olarak ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre mevcut mesleklerin önemli bir kısmı otomasyon riski altındadır ve bu risk özellikle rutin ve tekrarlayan işlerde yoğunlaşmaktadır. Karanlık fabrikaların yaygınlaşması, bu süreci hızlandırarak işgücü piyasasında yapısal işsizliğin artmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte literatürde otomasyonun istihdam üzerindeki etkilerine ilişkin tek yönlü bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bir yaklaşım teknolojik dönüşümün kitlesel işsizliğe

yol açacağını savunurken, diğer yaklaşım yeni meslekler ve yeni beceri alanları yaratılacağını ileri sürmektedir. Bu çalışma, iki yaklaşımı uzlaştıran bir pozisyon benimsemekte; karanlık fabrikaların toplam işin tamamen ortadan kalkmasından çok, işgücü piyasasında kutuplaşma, geçiş maliyetleri ve bölüşüm adaletsizliği yarattığını savunmaktadır.

Ancak teknolojik dönüşümlerin işgücü üzerindeki etkileri yalnızca olumsuz değildir. Autor (2015), teknolojinin bazı iş türlerini ortadan kaldırırken, aynı zamanda yeni iş alanları da yarattığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Endüstri 4.0, bir yandan iş kayıplarına yol açarken, diğer yandan yeni mesleklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Ancak bu yeni işlerin gerektirdiği beceriler ile mevcut işgücünün sahip olduğu beceriler arasındaki uyumsuzluk, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karanlık fabrikalar, işgücü piyasasında yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel dönüşümlere de yol açmaktadır. Üretim sürecinde fiziksel emeğin yerini bilişsel emek almakta; veri analizi, yazılım geliştirme ve sistem yönetimi gibi alanlar ön plana çıkmaktadır. Bu durum, eğitim sistemlerinin de yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir (Çakır, 2018).

Bu dönüşüm, aynı zamanda işin doğasını da değiştirmektedir. Geleneksel üretim sistemlerinde iş, belirli bir mekâna ve zamana bağlı olarak gerçekleştirilirken, dijitalleşme ile birlikte iş daha esnek ve mekândan bağımsız hale gelmektedir. Bu durum, çalışma ilişkilerinin yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir (Kolade & Owoseni, 2022).

Karanlık fabrikaların yaygınlaşması, gelir dağılımı üzerinde de önemli etkiler yaratmaktadır. Sermaye sahipleri, üretim süreçlerinin otomasyonu sayesinde daha yüksek kâr elde ederken, emek gelirlerinin toplam gelir içindeki payı azalmaktadır. Bu durum, gelir eşitsizliğinin artmasına yol açmaktadır (Haseeb vd., 2019). Bu bağlamda sosyal politika araçlarının yeniden tasarlanması gerekmektedir. Özellikle robotların vergilendirilmesi, evrensel temel gelir uygulamaları ve aktif işgücü politikaları gibi araçlar literatürde tartışılmaya başlanmıştır (Civriz & Taşkın, 2022). Bu politikalar, teknolojik dönüşümün olumsuz sosyal etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır.

Karanlık fabrikalar, aynı zamanda iş güvencesi kavramını da yeniden şekillendirmektedir. Otomasyonun artması, iş güvencesini zayıflatmakta ve

çalışanlar üzerinde belirsizlik yaratmaktadır. Bu durum, çalışma hayatında güvencesizliğin artmasına yol açmaktadır (Lingmont & Alexiou, 2020). Uluslararası literatürde Endüstri 4.0'ın işgücü üzerindeki etkileri iki temel yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Birinci yaklaşım, teknolojik dönüşümün işsizliği artıracağını savunurken; ikinci yaklaşım, bu dönüşümün yeni iş alanları yaratacağını ileri sürmektedir. Karanlık fabrikalar, bu iki yaklaşım arasındaki tartışmanın merkezinde yer almaktadır (Grenčíková vd., 2020). Bu bağlamda karanlık fabrikalar, yalnızca üretim sistemlerinin değil, aynı zamanda toplumsal yapının da dönüşümünü ifade etmektedir. İşgücü piyasalarının yeniden şekillenmesi, gelir dağılımındaki değişimler ve sosyal politika ihtiyaçları, bu dönüşümün en önemli sonuçları arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak karanlık fabrikalar, emeğin üretim sürecindeki rolünü köklü biçimde dönüştüren ve kapitalist üretim ilişkilerini yeniden tanımlayan bir paradigma olarak değerlendirilmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve politik boyutları olan çok yönlü bir süreçtir. Bu nedenle karanlık fabrikaların işgücü üzerindeki etkilerinin çok boyutlu bir perspektifle ele alınması gerekmektedir.

SOSYAL POLİTİKA VE DEVLETİN ROLÜ

Karanlık fabrikalar ve Endüstri 4.0 süreci, yalnızca üretim sistemlerini değil, aynı zamanda devletin ekonomi içindeki rolünü ve sosyal politika araçlarını da köklü biçimde yeniden tanımlamaktadır. Bu dönüşüm, refah devleti modelinin sürdürülebilirliği, gelir dağılımı mekanizmaları ve sosyal güvenlik sistemlerinin geleceği açısından yeni tartışma alanları yaratmaktadır. Bu bağlamda karanlık fabrikalar, teknolojik bir paradigma olmanın ötesinde, devlet-toplum ilişkilerini yeniden şekillendiren bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir (Vandenberg, 2020; Kolade & Owoseni, 2022).

Karanlık fabrikalar bağlamında sosyal politika tartışmasının merkezinde, üretimden elde edilen kazançların toplumsal olarak nasıl bölüşüleceği sorusu yer almaktadır. Eğer teknolojik dönüşüm verimlilik artışı yaratırken istihdamı daraltıyor ve ücret gelirlerinin toplam gelir içindeki payını azaltıyorsa, devletin rolü yalnızca uyum politikaları geliştirmek değil, aynı zamanda bölüşüm rejimini yeniden düzenlemek haline gelir. Bu nedenle sosyal politika, karanlık fabrikaların ikincil bir sonucu değil, bizzat merkezi tartışma alanlarından biridir.

Endüstri 4.0 ile birlikte üretim süreçlerinde otomasyonun artması, emek gelirlerinin toplam gelir içindeki payının azalmasına yol açmaktadır. Bu durum, klasik refah devleti modelinin finansman temellerini zayıflatmaktadır. Çünkü mevcut sosyal güvenlik sistemleri büyük ölçüde ücretli emek üzerinden alınan vergilere dayanmaktadır. Karanlık fabrikaların yaygınlaşmasıyla birlikte işgücü talebinin azalması, bu sistemlerin sürdürülebilirliğini sorgulanır hale getirmektedir (Haseeb vd., 2019).

Bu bağlamda literatürde öne çıkan en önemli tartışmalardan biri “robot vergisi” (robot tax) önerisidir. Robotların üretim süreçlerinde insan emeğinin yerini alması durumunda, bu teknolojilerin vergilendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu yaklaşım hem gelir kaybını telafi etmeyi hem de teknolojik işsizliğin sosyal etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır (Civriz & Taşkın, 2022). Ancak robot vergisinin uygulanabilirliği ve ekonomik etkileri konusunda literatürde önemli görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Ancak robot vergisi tek başına yeterli bir çözüm olarak görülemez. Çünkü mesele yalnızca kaybedilen vergi gelirlerinin telafisi değil, aynı zamanda teknolojik dönüşümün yarattığı eşitsizliklerin hangi politika bileşimiyle yönetileceğidir. Bu nedenle yeniden beceri kazandırma programları, aktif işgücü politikaları, gelir desteği mekanizmaları ve eğitim yatırımları birlikte düşünülmelidir. Sosyal politika araçlarının başarısı, karanlık fabrikaların ekonomik faydalarını toplumsal meşruiyetle buluşturabilme kapasitesine bağlıdır.

Robot vergisine yönelik eleştiriler, bu tür bir politikanın inovasyonu yavaşlatabileceği ve teknolojik gelişmeleri engelleyebileceği yönündedir. Özellikle sermaye üzerindeki vergi yükünün artması, firmaların yatırım kararlarını olumsuz etkileyebilir ve rekabet gücünü zayıflatabilir. Bu nedenle bazı araştırmacılar, robot vergisinin uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceğini savunmaktadır (Schönsleben vd., 2017). Buna karşılık alternatif bir yaklaşım olarak evrensel temel gelir (universal basic income) önerisi ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşım, bireylere koşulsuz ve düzenli bir gelir sağlanmasını öngörmektedir. Karanlık fabrikalar ile birlikte işgücü talebinin azalması durumunda, bu tür bir politika refahın korunması açısından önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Autor, 2015).

Evrensel temel gelir uygulamalarına yönelik tartışmalar, bu politikanın hem ekonomik hem de sosyal etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşımın savunucuları, temel gelirin yoksulluğu azaltacağını ve bireylerin daha yaratıcı ve üretken faaliyetlere yönelmesini sağlayacağını ileri sürmektedir. Ancak eleştirmenler, bu tür bir politikanın maliyetinin yüksek olacağını ve çalışma motivasyonunu azaltabileceğini savunmaktadır (Kolade & Owoseni, 2022).

Karanlık fabrikalar, aynı zamanda eğitim ve işgücü politikalarının yeniden yapılandırılmasını gerektirmektedir. Geleneksel eğitim sistemleri, Endüstri 4.0'ın gerektirdiği becerileri kazandırmakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle yaşam boyu öğrenme (lifelong learning) ve sürekli beceri geliştirme politikaları önem kazanmaktadır (Oosthuizen, 2022).

Bu dönüşüm süreci, devletin ekonomik düzenleyici rolünü de yeniden tanımlamaktadır. Devlet, yalnızca piyasayı düzenleyen bir aktör olmaktan çıkmakta, aynı zamanda teknolojik dönüşümü yönlendiren ve sosyal etkilerini dengeleyen bir aktör haline gelmektedir. Bu bağlamda sanayi politikaları, dijital dönüşüm stratejileri ve inovasyon politikaları daha önemli hale gelmektedir (Kagermann vd., 2013).

Karanlık fabrikaların yaygınlaşması, aynı zamanda küresel eşitsizlikleri de derinleştirme potansiyeline sahiptir. Gelişmiş ülkeler teknolojik altyapı ve sermaye birikimi açısından avantajlı konumda bulunurken, gelişmekte olan ülkeler bu dönüşüme uyum sağlamakta zorlanabilmektedir. Bu durum, küresel ekonomik sistemde yeni eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol açabilir (Khan vd., 2021). Bu bağlamda sosyal politika araçlarının yalnızca ulusal düzeyde değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de yeniden ele alınması gerekmektedir. Küresel işgücü piyasalarının dönüşümü, uluslararası işbirliği ve koordinasyonu zorunlu kılmaktadır.

Karanlık fabrikalar, aynı zamanda sosyal adalet kavramının yeniden tartışılmasını gerektirmektedir. Üretim süreçlerinde insan emeğinin azalması, bireylerin ekonomik sistem içindeki rolünü sorgulanır hale getirmektedir. Bu durum, emeğin değeri, gelir dağılımı ve toplumsal refah gibi kavramların yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir (Moll, 2021). Bu dönüşüm sürecinde devletin rolü, yalnızca ekonomik düzenleme ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda toplumsal uyumu sağlamak ve sosyal riskleri yönetmek açısından da kritik hale gelmektedir. Bu bağlamda sosyal politika, teknolojik dönüşümün ayrılmaz bir parçası olarak

değerlendirilmelidir. Sonuç olarak karanlık fabrikalar ve Endüstri 4.0 süreci, refah devleti modelinin yeniden yapılandırılmasını gerektiren çok boyutlu bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu süreçte devletin rolü, teknolojik gelişmeleri teşvik etmek ile sosyal adaleti sağlamak arasında denge kurmak olmalıdır. Bu dengenin sağlanması, sürdürülebilir bir ekonomik ve toplumsal yapı için kritik öneme sahiptir.

Bu bağlamda devletin rolü, teknolojik dönüşüme dışsal bir düzenleyici olmaktan çok, dönüşümün toplumsal sonuçlarını yöneten ve bölüşüm çatışmalarını dengeleyen kurumsal bir aktör olarak yeniden düşünülmelidir. Karanlık fabrikalar çağında sosyal politika, yalnızca koruyucu bir araç değil; ekonomik dönüşümün sürdürülebilirliğini sağlayan kurucu bir mekanizma niteliği taşımaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de Karanlık Fabrika Uygulamaları

Karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0’ın en ileri üretim modeli olarak dünya genelinde özellikle gelişmiş sanayi ülkelerinde uygulama alanı bulmaya başlamıştır. Bu model, yüksek teknoloji altyapısı, sermaye yoğun üretim yapısı ve gelişmiş dijital ekosistem gerektirdiği için, öncelikle Almanya, Japonya, ABD ve Güney Kore gibi ülkelerde yaygınlaşmaktadır. Bu ülkeler, hem teknolojik inovasyon kapasitesi hem de sanayi politikaları açısından bu dönüşüme öncülük etmektedir (Kagermann vd., 2013; Xu vd., 2018).

Almanya, Endüstri 4.0 kavramının doğduğu ülke olarak karanlık fabrika uygulamalarında öncü bir konuma sahiptir. Alman sanayi politikaları, üretim süreçlerinin dijitalleşmesini teşvik etmekte ve akıllı fabrikaların yaygınlaşmasını desteklemektedir. Özellikle otomotiv ve makine sektörlerinde, üretim süreçlerinin büyük ölçüde otomasyon sistemleri ile yürütüldüğü tesisler dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Almanya, karanlık fabrikaların sistematik bir şekilde uygulanabildiği örneklerden biridir (Kagermann vd., 2013).

Japonya ise robot teknolojilerindeki üstünlüğü sayesinde karanlık fabrika uygulamalarında önemli bir avantaja sahiptir. Japon firmaları, üretim süreçlerinde robot kullanımını uzun yıllardır benimsemekte ve bu alanda sürekli inovasyon gerçekleştirmektedir. Bu durum, Japonya’nın karanlık fabrika modeline geçiş sürecini hızlandırmaktadır. Özellikle elektronik ve otomotiv sektörlerinde, yüksek otomasyon seviyesine sahip üretim tesisleri dikkat çekmektedir (Schwab, 2016).

Amerika Birleşik Devletleri, dijital teknolojiler ve yazılım altyapısı açısından güçlü bir konuma sahip olması nedeniyle karanlık fabrikaların gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. ABD’de özellikle büyük teknoloji şirketleri, yapay zekâ ve veri analitiği teknolojilerini üretim süreçlerine entegre ederek otonom üretim sistemleri geliştirmektedir. Bu durum, üretim süreçlerinin daha verimli ve esnek hale gelmesine katkı sağlamaktadır (Chen vd., 2018).

Güney Kore ve Çin gibi Asya ülkeleri de karanlık fabrika uygulamalarında hızlı bir gelişim göstermektedir. Bu ülkeler, devlet destekli sanayi politikaları ve yüksek teknoloji yatırımları sayesinde üretim süreçlerini hızla dijitalleştirmektedir. Özellikle Çin’in “Made in China 2025” stratejisi, üretim süreçlerinin otomasyonunu ve dijitalleşmesini hedeflemekte ve bu bağlamda karanlık fabrika uygulamalarını teşvik etmektedir (Khan vd., 2021).

Uluslararası literatürde karanlık fabrika uygulamalarının özellikle yüksek teknoloji gerektiren sektörlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Otomotiv, elektronik, yarı iletken ve ilaç sanayi gibi sektörler, bu modelin en yaygın uygulama alanlarını oluşturmaktadır. Bu sektörlerde üretim süreçlerinin karmaşıklığı ve hassasiyeti, otomasyon sistemlerinin kullanımını zorunlu hale getirmektedir (Wang vd., 2025).

Karanlık fabrikaların küresel ölçekte yaygınlaşması, üretim coğrafyasını da yeniden şekillendirmektedir. Otomasyonun artması, düşük işçilik maliyetinin önemini azaltmakta ve üretimin gelişmiş ülkelere geri dönmesine (reshoring) neden olmaktadır. Bu durum, küresel değer zincirlerinin yapısını değiştirmekte ve üretim süreçlerinin yeniden konumlandırılmasına yol açmaktadır (Chen vd., 2024).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, karanlık fabrika uygulamalarının henüz sınırlı olduğu görülmektedir. Türkiye’de sanayi yapısı büyük ölçüde emek yoğun üretim modellerine dayanmaktadır ve Endüstri 4.0 dönüşümü henüz başlangıç aşamasındadır. Bu durum, karanlık fabrika modelinin yaygınlaşmasını sınırlayan temel faktörlerden biridir (Akben & Avşar, 2018).

Türkiye’de Endüstri 4.0’a yönelik farkındalık artmakla birlikte, bu dönüşümün uygulamaya geçirilmesinde çeşitli zorluklar bulunmaktadır. Teknolojik altyapının yetersizliği, yüksek yatırım maliyetleri ve nitelikli

işgücü eksikliği, bu sürecin önündeki en önemli engeller arasında yer almaktadır (Yıldız, 2018). Bununla birlikte Türkiye’de bazı büyük ölçekli işletmeler, üretim süreçlerini dijitalleştirmeye ve otomasyon sistemlerini entegre etmeye başlamıştır. Özellikle otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinde faaliyet gösteren firmalar, akıllı fabrika uygulamalarına yönelmekte ve karanlık fabrika modeline geçiş için altyapı oluşturmaktadır. Türkiye’nin bu dönüşüme uyum sağlayabilmesi için sanayi politikalarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Özellikle Ar-Ge yatırımlarının artırılması, dijital altyapının güçlendirilmesi ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesi bu süreçte kritik öneme sahiptir (Uzgören, 2023).

Ayrıca eğitim sisteminin Endüstri 4.0’ın gerektirdiği becerilere uygun şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda mühendislik, veri analitiği ve yazılım alanlarında eğitim programlarının geliştirilmesi önem kazanmaktadır (Çakır, 2018).

Karanlık fabrikalar açısından Türkiye’nin en önemli avantajlarından biri genç ve dinamik işgücüdür. Ancak bu avantajın sürdürülebilir bir rekabet gücüne dönüşebilmesi için işgücünün dijital becerilerle donatılması gerekmektedir. Türkiye açısından bakıldığında temel mesele, karanlık fabrika modelinin teknik olarak mümkün olup olmamasından önce, bu dönüşümün hangi sektörlerde, hangi sermaye yapısı altında ve hangi işgücü kompozisyonu ile gerçekleşebileceğidir. Türkiye’de sanayi yapısının önemli bir kısmı hâlen orta teknoloji ve emek yoğun üretime dayandığı için, karanlık fabrikalara geçişin homojen ve hızlı olacağı varsayımı gerçekçi değildir. Bu nedenle Türkiye tartışmasında yalnızca teknoloji yatırımları değil, sektörel farklılıklar, KOBİ yapısı ve işgücünün beceri uyumu da birlikte değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak karanlık fabrika uygulamaları, dünya genelinde hızla yaygınlaşmakta ve üretim sistemlerinin geleceğini şekillendirmektedir. Türkiye ise bu dönüşüm sürecinde henüz başlangıç aşamasında olmakla birlikte, doğru politikalar ve yatırımlar ile bu alanda önemli bir potansiyele sahiptir. Bu bağlamda Türkiye’nin Endüstri 4.0 ve karanlık fabrikalar sürecine uyum sağlayabilmesi, hem ekonomik büyüme hem de küresel rekabet açısından kritik öneme sahiptir. Bu durum, Türkiye’de karanlık fabrikalar tartışmasının salt teknolojik modernizasyon söylemine indirgenemeyeceğini göstermektedir. Asıl mesele, dijital dönüşümün hangi toplumsal maliyetlerle ilerleyeceği ve bu maliyetlerin nasıl yönetileceğidir. Bu nedenle Türkiye açısından karanlık fabrikalar, bir teknoloji transferi

meselesi olduğu kadar, aynı zamanda sanayi politikası, eğitim politikası ve işgücü piyasası yönetimi sorunudur.

KARANLIK FABRİKALAR KARŞISINDA BÜTÜNLEŞİK SOSYAL POLİTİKA ÇERÇEVESİ

Karanlık fabrikaların yaygınlaşması karşısında sosyal politika araçlarının tekil ve birbirinden kopuk müdahaleler biçiminde tasarlanması yeterli değildir. Teknolojik dönüşüm, aynı anda istihdam kaybı, beceri uyumsuzluğu, ücret payının gerilemesi, sosyal güvenlik prim tabanının daralması, bölgesel eşitsizlik ve çalışma yaşamında algoritmik denetim gibi birbiriyle bağlantılı riskler üretmektedir. Bu nedenle uygun politika yaklaşımı; koruyucu gelir desteğini, yeniden istihdama geçişi, yaşam boyu öğrenmeyi, vergi tabanının yeniden düzenlenmesini ve çalışanların dijital dönüşüm kararlarına katılımını aynı kurumsal mimari içinde birleştirmelidir. Böyle bir çerçevede amaç teknolojiyi yavaşlatmak değil, verimlilik kazançlarının toplumsal maliyetlerini görünür kılmak ve bu kazançların daha dengeli paylaşılmasını sağlamaktır. Bu yaklaşım, insan kaynaklarının tamamen işlevsizleşmediğini; seçme, geliştirme, yeniden yerleştirme ve değişim yönetimi işlevlerinin farklılaşarak sürdüğünü vurgulayan çalışmalarla da uyumludur (Yılmaz, 2021).

Robot Vergisi ve Vergi Tabanının Yeniden Dengelenmesi

Robot vergisi, üretimde kullanılan her robotun mekanik olarak ayrı bir vergi nesnesine dönüştürülmesinden ibaret görülmemelidir. Robotun tanımı, otomasyon düzeyinin ölçülmesi ve yatırımın verimlilik etkisinin ayrıştırılması uygulamada güç olduğundan, daha işlevsel bir yaklaşım otomasyon nedeniyle azalan emek vergileri ile artan sermaye gelirleri arasındaki dengesizliği gidermeye yönelmelidir. Hızlandırılmış amortismanların sınırlandırılması, aşırı otomasyon rantlarının vergilendirilmesi, kurum kazançları ve sermaye gelirleri üzerindeki etkin vergi oranlarının güçlendirilmesi ya da otomasyon yoğun yatırımlardan geçiş katkısı alınması bu kapsamda değerlendirilebilir. Elde edilen gelirlerin genel bütçede erimesi yerine, işini kaybedenlerin gelir desteğine, mesleki dönüşüm hesaplarına, KOBİ'lerin kapsayıcı dijitalleşmesine ve bölgesel istihdam programlarına tahsis edilmesi verginin sosyal meşruiyetini artıracaktır. Bununla birlikte verginin yeniliği caydırmaması için yatırımın çalışanı tamamlayıcı mı yoksa doğrudan ikame edici mi olduğu, sektörün uluslararası rekabet koşulları ve firmanın çalışan başına eğitim harcaması dikkate alınmalıdır.

Evrensel Temel Gelir, Asgari Gelir Güvencesi ve Tamamlayıcılık İlkesi

Evrensel temel gelir ya da asgari vatandaşlık geliri, robot vergisinin alternatifi değil; farklı işlev gören tamamlayıcı bir araçtır. Robot vergisi ve sermaye temelli diğer gelirler finansman tarafını güçlendirirken, temel gelir otomasyon kaynaklı kazanç ve istihdam dalgalanmalarına karşı bireylerin gelir tabanını korumaktadır. Ancak tek başına koşulsuz nakit transferi, beceri kaybını, mesleki dışlanmayı veya nitelikli işe erişim sorununu çözmemektedir. Bu nedenle temel gelir, mevcut sosyal sigorta haklarını ikame etmek yerine onları taban gelir düzeyinde tamamlamalı; engellilik, bakım yükümlülüğü, konut ve çocuk yoksulluğu gibi farklı ihtiyaçlara yönelik hedefli yardımlar korunmalıdır. Mali sürdürülebilirlik açısından kademeli uygulama, negatif gelir vergisi, geri ödenebilir vergi kredisi veya otomasyondan yoğun etkilenen bölgelerde garanti edilmiş gelir pilotları değerlendirilebilir. Böylece gelir güvencesi ile çalışma teşviki arasında daha dengeli bir yapı kurulabilir.

Aktif İşgücü Politikaları ve Yaşam Boyu Beceri Güvencesi

Aktif işgücü politikalarının geleneksel kısa süreli kurs anlayışından çıkarılarak öngörüye dayalı bir beceri güvence sistemine dönüştürülmesi gerekmektedir. Karanlık fabrikalara geçiş kararı alınmadan önce iş ve görev analizleri yapılmalı, hangi görevlerin ortadan kalkacağı, hangilerinin dönüşeceği ve hangi yeni yetkinliklerin ortaya çıkacağı belirlenmelidir. Çalışanlara taşınabilir bireysel öğrenme hesapları, ücretli eğitim izni, mikro yeterlilikler, işbaşı dönüşüm programları ve önceki öğrenmenin tanınması sağlanmalıdır. Eğitim içeriği yalnızca yazılım ve veri analitiğiyle sınırlandırılmamalı; bakım, siber güvenlik, robot koordinasyonu, süreç güvenliği, etik ve problem çözme yetkinliklerini de kapsamalıdır. Programların başarısı kursa katılan kişi sayısıyla değil, altı ve on iki ay sonraki istihdam, ücret ve iş kalitesi sonuçlarıyla ölçülmelidir. İşverenlerin eğitim maliyetine katılması, otomasyon yatırımı yapan firmalar için yeniden beceri kazandırma planının teşviklerden yararlanma koşulu hâline getirilmesi ve sendikaların program tasarımına dâhil edilmesi geçişin adil niteliğini güçlendirecektir. Genç kuşakların Endüstri 4.0'a ilişkin fırsat ve tehdit algıları, eğitim programlarının teknik beceri yanında beklenti, güven ve etik boyutlarını da içermesi gerektiğini göstermektedir (Bińczycki vd., 2022).

Sosyal Yatırım Politikaları

Sosyal yatırım yaklaşımı, sosyal harcamaları yalnızca ortaya çıkan zararı

telafi eden pasif giderler olarak değil, bireylerin değişen üretim yapısına uyum kapasitesini artıran uzun vadeli yatırımlar olarak ele almaktadır. Karanlık fabrikalar bağlamında erken çocukluk eğitimi, nitelikli temel eğitim, dijital okuryazarlık, mesleki yönlendirme, bakım hizmetleri ve yetişkin eğitimi birbirini tamamlayan bir yatırım zinciri oluşturmaktadır. Özellikle bakım hizmetlerinin kamusal olarak desteklenmesi, kadınların yeniden eğitim ve istihdam programlarına katılımını kolaylaştırmaktadır. Dezavantajlı bölgelerde geniş bant altyapısı, teknik eğitim merkezleri ve yerel yenilik ağlarının kurulması ise dijital dönüşümün yalnızca büyük kentlerde ve büyük firmalarda yoğunlaşmasını önleyebilir. Sosyal yatırım politikalarının temel farkı, işsizlik gerçekleştikten sonra müdahale etmek yerine risk altındaki grupları önceden belirlemesi ve istihdam edilebilirliği yaşam döngüsü boyunca desteklemesidir.

Sosyal Güvenliğin Yeni Çalışma Biçimlerine Uyarlanması

Otomasyonla birlikte çalışanların işveren, sektör ve statü değiştirme sıklığı artabileceğinden sosyal hakların tek bir iş sözleşmesine bağlı olması koruma boşlukları yaratmaktadır. Bu nedenle emeklilik, sağlık, işsizlik sigortası ve eğitim haklarının kişiyle birlikte taşınabildiği portatif sosyal hak sistemleri geliştirilmelidir. Prim gelirlerindeki olası daralmayı karşılamak üzere sosyal güvenliğin yalnızca ücret bordrosuna dayanan finansman yapısı çeşitlendirilmeli; sermaye gelirleri, kurum kazançları ve genel vergi gelirleri daha güçlü biçimde devreye sokulmalıdır. Teknolojik işsizlik sigortası, klasik işsizlik ödeneğinden farklı olarak yalnızca gelir kaybını telafi etmemeli; ücret sigortası, taşınma desteği, danışmanlık ve yeniden eğitim bileşenlerini içeren bir geçiş paketi sunmalıdır.

Algoritmik Yönetim, Çalışan Katılımı ve İş Kalitesi

Karanlık fabrikalarda insan sayısının azalması, çalışan haklarının önemini azaltmamaktadır. Aksine kalan çalışanların performansı, vardiyası ve güvenliği algoritmik sistemlerce değerlendirildiğinde şeffaflık, açıklanabilirlik ve itiraz hakkı daha kritik hâle gelmektedir. İşletmeler otomasyon kararlarının istihdam, sağlık ve güvenlik üzerindeki etkilerini değerlendiren teknolojik etki raporları hazırlamalı; çalışan temsilcileri yeni sistemlerin seçimi, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerine katılmalıdır. İnsan tarafından nihai inceleme, veri minimizasyonu, ayrımcılık denetimi ve iş yoğunluğunun sınırlandırılması asgari yönetim ilkeleri olmalıdır. Böylece sosyal politika yalnızca işini kaybedenleri koruyan bir alan olmaktan çıkarak, dijital üretim içinde çalışmaya devam edenlerin iş

kalitesini ve kolektif söz hakkını da güvence altına alacaktır. Görsel yönetim ve gerçek zamanlı gösterge sistemleri, insan denetiminin sürdüğü alanlarda kararların anlaşılabilirliğini güçlendirebilmektedir (Fenza vd., 2021).

ALMANYA VE JAPONYA: ÜLKE DENEYİMLERİ VE POLİTİKA DERSLERİ

Almanya’da Industrie 4.0 yaklaşımı, üretim teknolojilerinin geliştirilmesini tek başına firmalara bırakmayan; kamu, sanayi birlikleri, araştırma kuruluşları ve sosyal tarafları ortak platformlarda buluşturan koordinasyon modeliyle öne çıkmaktadır. Plattform Industrie 4.0, standartlar, veri güvenliği, KOBİ’lerin dijital dönüşümü ve çalışma yaşamının geleceği gibi başlıkları birlikte ele almaktadır. Mesleki eğitimin ikili yapısı ve işletme konseylerinin işyeri kararlarındaki rolü, teknolojik dönüşümün beceri politikaları ve çalışan katılımıyla ilişkilendirilmesine imkân vermektedir. Almanya örneğinden çıkarılabilecek temel ders, otomasyon politikasının yalnızca yatırım teşviklerinden oluşmaması; mesleki eğitim, ortak standartlar, KOBİ desteği ve sosyal diyaloga tamamlanması gerektiğidir.

Japonya’da ise robotlaşma ve akıllı üretim, yaşlanan nüfus ve işgücü açığıyla birlikte ele alınmaktadır. Society 5.0 yaklaşımı, siber ve fiziksel alanın bütünleşmesini ekonomik büyüme ile toplumsal sorunların çözümünü bağdaştıran insan merkezli bir hedef içinde tanımlamaktadır. Bu çerçevede robotlar yalnızca fabrikalarda emeği ikame eden makineler değil; sağlık, yaşlı bakımı, lojistik ve afet yönetimi gibi alanlarda kapasite açığını gideren araçlar olarak da değerlendirilmektedir. Bununla birlikte insan merkezlilik iddiasının gerçekleşebilmesi, çalışanların yeniden beceri kazanmasına, küçük işletmelerin teknolojiye erişimine ve otomasyonun yarattığı verimlilik kazançlarının ücretler ile hizmet kalitesine yansıtılmasına bağlıdır. Japonya örneği, demografik koşulların otomasyonun istihdam etkisini değiştirebildiğini ve aynı teknolojinin işgücü fazlası bulunan ülkelerle işgücü açığı yaşayan ülkelerde farklı sosyal politika bileşimleri gerektirdiğini göstermektedir.

İki ülke deneyimi birlikte değerlendirildiğinde üç sonuç öne çıkmaktadır. Birincisi, başarılı dijital dönüşüm stratejileri teknoloji, beceri ve sosyal koruma politikalarını aynı anda yürütmektedir. İkincisi, sosyal tarafların ve yerel kurumların katılımı, dönüşüm maliyetlerinin tek yönlü biçimde çalışanlara yüklenmesini sınırlandırmaktadır. Üçüncüsü, ülke

politikalarının doğrudan kopyalanması yerine demografik yapı, işletme ölçeği, eğitim sistemi ve sosyal güvenlik kapasitesi dikkate alınmalıdır. Türkiye bakımından mesleki eğitim ile sanayi politikası arasındaki bağın güçlendirilmesi, KOBİ'ler için ortak dijital altyapı merkezlerinin kurulması, otomasyon teşviklerinin istihdam ve eğitim taahhütlerine bağlanması ve sosyal diyalog mekanizmalarının kurumsallaştırılması öncelikli politika alanlarıdır.

TARTIŞMA

Bu çalışmanın genel değerlendirmesi, karanlık fabrikaların ne salt teknolojik ilerleme ne de yalnızca istihdam tehdidi olarak tek boyutlu biçimde okunabileceğidir. Asıl mesele, bu üretim modelinin verimlilik artışı ile toplumsal bölüşüm arasındaki dengeyi nasıl etkilediğidir. Bu nedenle çalışma, karanlık fabrikaları teknoloji merkezli iyimserlik ile teknolojik felaketçilik arasında üçüncü bir zeminde konumlandırmakta; onları üretim, bölüşüm ve sosyal politika ilişkilerini aynı anda dönüştüren bir ekonomi-politik süreç olarak değerlendirmektedir.

Karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0'ın ulaştığı en ileri üretim aşaması olarak yalnızca teknolojik bir yeniliği değil, aynı zamanda üretim sistemlerinin, ekonomik yapıların ve toplumsal ilişkilerin yeniden tanımlandığı bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Bu bağlamda karanlık fabrikalar, sanayi devrimlerinin evrimsel sürecinin bir sonucu olmakla birlikte, önceki dönüşümlerden niteliksel olarak farklılaşan bir paradigma değişimini temsil etmektedir (Lasi vd., 2014; Xu vd., 2018).

Bu çalışmada ortaya konulan bulgular, karanlık fabrikaların üretim süreçlerinde verimlilik, maliyet avantajı ve esneklik gibi önemli faydalar sağladığını göstermektedir. Özellikle siber-fiziksel sistemler, yapay zekâ ve büyük veri analitiği gibi teknolojilerin entegrasyonu, üretim süreçlerinin daha hızlı, daha doğru ve daha verimli bir şekilde yürütülmesine olanak tanımaktadır (Lee vd., 2015; Chen vd., 2018). Bu durum, işletmelerin küresel rekabet gücünü artırmakta ve üretim sistemlerinin geleceğini şekillendirmektedir.

Ancak bu dönüşümün yalnızca teknik ve ekonomik boyutları üzerinden değerlendirilmesi, karanlık fabrikaların yarattığı toplumsal etkilerin göz ardı edilmesine yol açabilir. Özellikle işgücü piyasaları üzerindeki etkiler, bu dönüşümün en kritik boyutlarından birini oluşturmaktadır. Karanlık fabrikalar, insan emeğinin üretim sürecindeki rolünü azaltarak işgücü

talebini dönüştürmekte ve işsizlik, gelir eşitsizliği ve sosyal dışlanma gibi sorunları beraberinde getirmektedir (Frey & Osborne, 2017).

Bu bağlamda karanlık fabrikalar, Marxist üretim teorileri açısından da yeniden değerlendirilmelidir. Marx'ın emek-değer teorisi, değer kaynaklarını insan emeği olarak tanımlarken, karanlık fabrikalarda üretim sürecinin büyük ölçüde emekten bağımsız hale gelmesi bu teorik çerçevenin sınırlarını zorlamaktadır. Bu durum, değer üretim sürecinde teknoloji ve veri gibi yeni unsurların rolünün artmasına işaret etmektedir (Moll, 2021).

Öte yandan, karanlık fabrikaların emeği tamamen ortadan kaldırmadığı, aksine emeğin niteliğini dönüştürdüğü de görülmektedir. Üretim süreçlerinde fiziksel emeğin yerini bilişsel emek almakta ve yeni beceriler ön plana çıkmaktadır. Bu durum, işgücü piyasasında nitelik temelli bir ayrışmaya yol açmakta ve eğitim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır (Oosthuizen, 2022).

Karanlık fabrikaların ekonomik boyutu incelendiğinde, bu modelin maliyet avantajı ve verimlilik artışı sağladığı açıkça görülmektedir. Ancak bu avantajlar, aynı zamanda ekonomik eşitsizliklerin artmasına da yol açabilmektedir. Sermaye yoğun üretim yapısı, büyük ölçekli işletmelerin avantajını artırırken, küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet gücünü zayıflatabilmektedir (Haseeb vd., 2019). Bu bağlamda devletin rolü kritik hale gelmektedir. Karanlık fabrikaların yarattığı sosyal ve ekonomik etkilerin yönetilebilmesi için sosyal politika araçlarının yeniden tasarlanması gerekmektedir. Robot vergisi, evrensel temel gelir ve aktif işgücü politikaları gibi araçlar, bu dönüşümün olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla literatürde önerilmektedir (Civriz & Taşkın, 2022; Autor, 2015).

Ancak bu politikaların uygulanabilirliği ve etkinliği konusunda literatürde önemli tartışmalar bulunmaktadır. Özellikle robot vergisinin inovasyonu yavaşlatabileceği ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceği yönündeki görüşler, bu politikanın sınırlılıklarını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde evrensel temel gelir uygulamalarının maliyetleri ve uzun vadeli etkileri de tartışma konusudur (Kolade & Owoseni, 2022).

Karanlık fabrikalar, aynı zamanda küresel üretim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasına da yol açmaktadır. Otomasyonun artması, düşük işçilik maliyetinin önemini azaltmakta ve üretimin gelişmiş ülkelere geri dönmesine neden olmaktadır. Bu durum, küresel değer zincirlerinin yapısını

değiştirmekte ve geliştirmekte olan ülkeler için yeni riskler yaratmaktadır (Chen vd., 2024).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, karanlık fabrika modelinin henüz başlangıç aşamasında olduğu görülmektedir. Ancak bu durum, aynı zamanda Türkiye için önemli bir fırsat alanı yaratmaktadır. Doğru sanayi politikaları ve yatırımlar ile Türkiye'nin bu dönüşüm sürecine uyum sağlaması mümkündür (Yıldız, 2018).

Bu çalışmanın genel değerlendirmesi, karanlık fabrikaların hem önemli fırsatlar hem de ciddi riskler barındırdığını ortaya koymaktadır. Bu model, üretim süreçlerinin verimliliğini artırmakta ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ancak aynı zamanda işgücü piyasaları, gelir dağılımı ve refah üzerinde olumsuz etkiler yaratma potansiyeline sahiptir.

Bu bağlamda karanlık fabrikaların sürdürülebilir bir şekilde uygulanabilmesi için dengeli bir yaklaşım benimsenmelidir. Teknolojik gelişmelerin teşvik edilmesi ile sosyal adaletin sağlanması arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Bu denge hem ekonomik hem de toplumsal sürdürülebilirlik açısından kritik öneme sahiptir.

Bu yönüyle çalışma, karanlık fabrikalar literatürüne iki temel katkı sunmaktadır. Birincisi, teknik literatürde öne çıkan akıllı üretim ve otomasyon tartışmalarını iktisadi bölüşüm ve işgücü piyasası sonuçlarıyla ilişkilendirmektedir. İkincisi ise, sosyal politika literatüründe çoğu zaman soyut düzeyde yürütülen teknolojik işsizlik ve refah devleti tartışmalarını, karanlık fabrika modeli üzerinden somut bir üretim rejimi bağlamında yeniden çerçevelemektedir.

Sonuç olarak karanlık fabrikalar, yalnızca üretim sistemlerinin değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal yapıların dönüşümünü ifade eden çok boyutlu bir paradigma olarak değerlendirilmelidir. Bu dönüşümün doğru yönetilmesi, geleceğin üretim sistemlerinin şekillenmesinde belirleyici olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel bulgusu, karanlık fabrikaların yalnızca üretim süreçlerinde otomasyon düzeyini artıran teknik bir yenilik olarak değil, emek-sermaye ilişkilerini, işgücü piyasalarının yapısını ve sosyal politika araçlarını yeniden şekillendiren çok boyutlu bir dönüşüm olarak

değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu sonuç, literatürde baskın olan teknik verimlilik ve akıllı üretim odaklı yaklaşımların önemli olmakla birlikte yetersiz kaldığını; karanlık fabrika tartışmasının bölüşüm, istihdam ve sosyal devlet boyutlarıyla birlikte ele alınmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, karanlık fabrikalar literatüründe çoğu zaman birbirinden ayrı ilerleyen teknik dönüşüm, işgücü piyasası ve sosyal politika tartışmalarını ortak bir analitik zeminde birleştirmeye çalışmaktadır.

Bu çalışma kapsamında karanlık fabrikalar, Endüstri 4.0 bağlamında çok boyutlu bir perspektifle ele alınmış; tarihsel gelişim, teknolojik altyapı, ekonomik etkiler, işgücü dönüşümü ve sosyal politika boyutları bütüncül bir şekilde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, karanlık fabrikaların yalnızca üretim teknolojilerinde bir ilerleme değil, aynı zamanda üretim ilişkilerinin, işgücü piyasalarının ve devlet politikalarının yeniden şekillendiği kapsamlı bir dönüşüm sürecini ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Sanayi devrimlerinin tarihsel gelişimi incelendiğinde, her devrimin üretim faktörleri arasındaki ilişkiyi yeniden tanımladığı görülmektedir. Bu bağlamda Endüstri 4.0, fiziksel ve dijital sistemlerin entegrasyonu ile üretim süreçlerini yeniden yapılandırırken, karanlık fabrikalar bu dönüşümün en ileri aşamasını temsil etmektedir. Bu üretim modeli, siber-fiziksel sistemler, yapay zekâ, büyük veri ve nesnelerin interneti gibi teknolojilerin entegrasyonu ile tamamen otonom üretim sistemlerinin ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır (Lee vd., 2015; Xu vd., 2018).

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, karanlık fabrikalar işletmelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Üretim maliyetlerinin düşmesi, verimliliğin artması ve üretim süreçlerinin esnek hale gelmesi, işletmelerin rekabet gücünü artırmaktadır. Bununla birlikte, sermaye yoğun üretim yapısının yaygınlaşması, ekonomik eşitsizliklerin artmasına ve piyasa yapısında yoğunlaşmaya yol açabilmektedir (Haseeb vd., 2019).

İşgücü perspektifinden bakıldığında, karanlık fabrikaların en önemli etkisi, emek yapısının dönüşümüdür. Fiziksel emeğin üretim sürecindeki rolü azalırken, bilişsel ve teknik becerilere dayalı işlere olan talep artmaktadır. Bu durum, işgücü piyasasında nitelik temelli bir ayrışmaya yol açmakta ve eğitim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır (Frey & Osborne, 2017; Autor, 2015).

Sosyal politika açısından değerlendirildiğinde ise karanlık fabrikalar, refah devleti modelinin sürdürülebilirliğini sorgulanır hale getirmektedir. İşgücü talebindeki azalma, sosyal güvenlik sistemlerinin finansmanını zorlaştırmakta ve yeni politika araçlarının geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Robot vergisi ve evrensel temel gelir gibi politikalar, bu dönüşümün sosyal etkilerini dengelemek amacıyla literatürde öne çıkan öneriler arasında yer almaktadır (Civriz & Taşkın, 2022).

Bu çalışma, karanlık fabrikaların hem önemli fırsatlar hem de ciddi riskler barındırdığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu dönüşüm sürecinin yönetilmesi, yalnızca teknolojik gelişmelere bırakılmamalı, aynı zamanda sosyal ve ekonomik politikalarla desteklenmelidir.

Bu bağlamda aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- **Sanayi Politikaları:** Devletler, Endüstri 4.0 dönüşümünü destekleyen stratejik sanayi politikaları geliştirmeli ve dijital altyapı yatırımlarını artırmalıdır.
- **Eğitim Politikaları:** İşgücünün dijital becerilerle donatılması için eğitim sistemleri yeniden yapılandırılmalı ve yaşam boyu öğrenme programları yaygınlaştırılmalıdır.
- **Sosyal Politika Araçları:** Teknolojik işsizliğin etkilerini azaltmak için aktif işgücü politikaları, yeniden beceri kazandırma programları ve sosyal destek mekanizmaları güçlendirilmelidir.
- **Vergi Politikaları:** Robot vergisi ve alternatif vergi modelleri tartışılmalı ve bu politikaların ekonomik etkileri dikkatle değerlendirilmelidir.
- **KOBİ Destekleri:** Küçük ve orta ölçekli işletmelerin dijital dönüşüme uyum sağlayabilmesi için finansal ve teknik destek mekanizmaları geliştirilmelidir.
- **Uluslararası İş birliği:** Küresel ölçekte ortaya çıkan eşitsizliklerin azaltılması için uluslararası düzeyde işbirliği ve koordinasyon artırılmalıdır.

Sonuç olarak karanlık fabrikalar, üretim sistemlerinin geleceğini şekillendiren önemli bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşümün doğru yönetilmesi hem ekonomik verimlilik hem de sosyal adalet açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle karanlık fabrikalar, yalnızca mühendislik ve teknoloji perspektifiyle değil, aynı zamanda ekonomi, sosyoloji ve kamu politikası perspektifleriyle birlikte ele alınmalıdır.

Son tahlilde karanlık fabrikalar, yalnızca üretim teknolojilerindeki ilerlemenin değil, çağdaş kapitalizmin üretim ve bölüşüm mantığında meydana gelen dönüşümün de görünür hale geldiği bir örnektir. Bu nedenle mesele, karanlık fabrikaların yaygınlaşıp yaygınlaşmayacağı değil; bu dönüşümün işgücü, eşitsizlik ve refah üzerindeki etkilerinin hangi kurumsal düzenlemelerle yönetileceğidir. Çalışmanın ulaştığı temel sonuç, karanlık fabrikaların geleceğinin teknik kapasite kadar, sosyal politika kapasitesi tarafından da belirleneceğidir.

KAYNAKÇA

- Akben, İ., & Avşar, İ. İ. (2018). Endüstri 4.0 ve karanlık üretim: Genel bir bakış. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 26-37
- Aljuaid, A. A., Masood, S. A., & Tipu, J. A. (2024). Integrating Industry 4.0 for sustainable localized manufacturing to support Saudi vision 2030: an assessment of the Saudi arabian automotive industry model *Sustainability*, 16(12), 5096. <https://doi.org/10.3390/su16125096>
- Autor, D. H. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3–30. <https://doi.org/10.1257/jep.29.3.3>
- Bińczycki, B., vd. (2022). Industry 4.0: A chance or a threat for gen z? the perspective of economics students. *Sustainability*, 14(14), 8925. <https://doi.org/10.3390/su14148925>
- Chen, B., Wan, J., Shu, L., Li, P., Mukherjee, M., & Yin, B. (2018). Smart factory of Industry 4.0: Key technologies, application case, and challenges. *IEEE Access*, 6, 6505–6519. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2017.2783682>
- Chen, C., Frey, C. B.. (2024). Robots and reshoring: Automation and local labor markets in Europe. *Industrial and Corporate Change*. 33(6) <https://doi.org/10.1093/icc/dtae012>
- Civriz, M., & Taşkın, M. A. (2022). Endüstri 4.0 ile artan robot istihdamı ve robotların vergilendirilmesi. *Vergi Raporu*, (279), 120 – 138.
- Çakır, N. N. (2018). Endüstri 4.0 ve çalışmanın geleceği. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 8(2), 97-105.

Davies, R., Coole, T., & Smith, A. (2017). Review of socio-technical considerations to ensure successful implementation of Industry 4.0. *Procedia Manufacturing*, 11, 1288–1295. <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.07.256>

Düzdar, İ., & Kolçak, S. (2024). Karanlık üretim faktörlerinin tesis planlama açısından değerlendirilmesi. *OKU Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 7(3), 994-1009. <https://doi.org/10.47495/okufbed.1251321>

Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action. (2024). Industrie 4.0: Smart and digital production. Berlin: BMWK.

Fenza, G., Loia, V., & Nota, G. (2021). Patterns for Visual Management in Industry 4.0. *Sensors*, 21(19), 6440. <https://doi.org/10.3390/s21196440>

Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254–280. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>

Fritzsche, K., Niehoff, S., & Beier, G. (2018). Industry 4.0 and climate change —exploring the science-policy gap. *Sustainability*, 10(12), 4511. <https://doi.org/10.3390/su10124511>

Gedik, Y. (2021). Endüstri 4.0 teknolojilerinin ve endüstri 4.0'ın üretim ve tedarik zinciri kapsamındaki etkileri: teorik bir çerçeve. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 248-264.

Government of Japan, Cabinet Office. (2021). Society 5.0 and the Sixth Science, Technology and Innovation Basic Plan. Cabinet Office.

Gökten, P. O. (2018). Karanlıkta üretim: Yeni çağda maliyetin kapsamı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 880-897. <https://doi.org/10.31460/mbdd.460897>

Grenčíková, A., Kordoš, M., & Sokol, J. (2020). The impact of Industry 4.0 on jobs creation. creation within the small and medium-sized enterprises and family businesses in Slovakia. *Administrative Sciences*, 10(3), 71. <https://doi.org/10.3390/admsci10030071>

Haseeb, M., Hussain, H. I., Ślusarczyk, B., & Jermisittiparsert, K. (2019). Industry 4.0: A Solution towards Technology Challenges of Sustainable Business Performance. *Social Sciences*, 8(5), 154. <https://doi.org/10.3390/socsci8050154>

- Hermann, M., Pentek, T., & Otto, B. (2016). Design principles for Industrie 4.0 scenarios. *HICSS Proceedings*, 3928-3937. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2016.488>
- Kagermann, H., Wahlster, W., & Helbig, J. (2013). *Recommendations for implementing INDUSTRIE 4.0*.
- Khan, I. S., Ahmad, M. O., & Majava, J. (2021). Industry 4.0 and sustainable development. : A Systematic Mapping of Triple Bottom Line, Circular Economy and Sustainable Business Models Perspectives. *Journal of Cleaner Production*, 297, Article 126655. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126655>
- Kolade, O., & Owoseni, A. (2022). Employment 5.0 and future work. *Technology in Society*, 71, 102086. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.102086>
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H.-G., Feld, T., & Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. *Business & Information Systems Engineering*, 6(4), 239–242. <https://doi.org/10.1007/s12599-014-0334-4>
- Lee, J., Bagheri, B., & Kao, H.-A. (2015). Cyber-physical systems architecture. *Manufacturing Letters*, 3, 18–23. <https://doi.org/10.1016/j.mfglet.2014.12.001>
- Lee, J., Jin, C., & Bagheri, B. (2017). Cyber physical systems for predictive production. *Production Engineering*, 11(2), 155–165. <https://doi.org/10.1007/s11740-017-0729-4>
- Lingmont, D. N. J., & Alexiou, C. (2020). The contingent effect of job automating technology awareness on perceived job insecurity: Exploring the moderating role of organizational culture. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120302. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120302>
- Lu, Y. (2017). Industry 4.0: A Survey on Technologies, Applications and Open Research Issues. *Journal of Industrial Information Integration*, 6, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jii.2017.04.005>
- Moll, I. (2021). The myth of the Fourth Industrial Revolution. *Theoria*, 68(167), 1–38. <https://doi.org/10.3167/th.2021.6816701>

Mourtzis, D. (2023). Digital twin in industrial metaverse. *Frontiers in Manufacturing Technology*, 3. <https://doi.org/10.3389/fmtec.2023.1155735>
OECD. (2023). OECD Employment Outlook 2023: Artificial Intelligence and the Labour Market. OECD Publishing.

Oosthuizen, R. M. (2022). The Fourth industrial revolution – Smart technology, artificial intelligence, robotics and algorithms: industrial psychologists in future workplaces. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 5, 913168. <https://doi.org/10.3389/frai.2022.913168>

Öztemel, E., ve Gürsev, S. (2020). Literature Review of Industry 4.0 and Related Technologies. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 31(1), 127-182. <https://doi.org/10.1007/s10845-018-1433-8>

Schönsleben, P., Fontana F., Duchi., A. (2017). What benefits do initiatives such as industry 4.0 offer for production locations in high-wage countries? *Procedia CIRP*, 63, 179–183. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2017.03.356>
Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum.

Şekkeli, Z. H., & Bakan, İ. (2018). Akıllı fabrikalar. *Journal of Life Economics*, 5(4), 203-220. <https://doi.org/10.15637/jlecon.270>

Uzgören, E. (2023). Sanayide yeni üretim yöntemi: Karanlık fabrikalar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sanayi Politikaları ve Kalkınma Merkezi*.

Vaddadi, B., Ghadimi, P., & Ciarapica, F. E. (2020). Internet of Things and data-driven production management in Industry 4.0: *A systematic perspective*. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*.

Wang, R., Tong Y., Zhuang C., (2025). Lights-out factories: Review and prospect. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part B: Journal of Engineering Manufacture*. 2025;239(14):1983-1993. <https://doi.org/10.1177/09544054241305826>

Xu, L. D., Xu, E. L., & Li, L. (2018). Industry 4.0: State of the art. *International Journal of Production Research*, 56(8), 2941–2962. <https://doi.org/10.1080/00207543.2018.1444806>

Yıldız, A. (2018). Endüstri 4.0 ve akıllı fabrikalar. *Sakarya University Journal of Science*, 22(2), 546-556. <https://doi.org/10.16984/saufenbilder.321957>

Yılmaz, C. (2021). Endüstri 4.0'ın Karanlık Fabrikalarında İnsan Kaynaklarının Rolü: İşlevsiz Bir Sınıf Mı?. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 5(4), 236-247. <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2021.419.3>

DEVLETİN KÖKENLERİ VE DİJİTAL SÜREKLİLİĞİ: FETİH, MEŞRUIYET VE İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ

Şinasi ÖZTÜRK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türkiye

sinasiozt@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9393-7163>

Atıf	ÖZTÜRK, Ş. (2026). DEVLETİN KÖKENLERİ VE DİJİTAL SÜREKLİLİĞİ: FETİH, MEŞRUIYET VE İKTİDARIN DİYALEKTİĞİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(3), 445-476.
------	---

ÖZ

Bu çalışma, devletin tarihsel bir toplumsal organizasyon olarak ortaya çıkışını, disiplinler arası bir perspektifle ve temel dinamikleri üzerinden analiz etmektedir. Devletin insanlık tarihinin doğal veya kaçınılmaz bir parçası olduğu varsayımını reddeden makale, devleti, artı ürün yönetimi, yerleşik hayata geçiş ve sınıfsal farklılaşma gibi spesifik maddi koşulların ürünü olan bir “tarihsel kırılma” olarak ele almaktadır. Çalışmanın kuramsal merkezini, Franz Oppenheimer’in (1908/2005) devletin kökenini, göçebe ve yerleşik topluluklar arasındaki çatışmaya dayandığı “fetih kuramı” ve “siyasal araç” kavramı oluşturmaktadır. Aile, toplum sözleşmesi, Marksist sınıf ve dinsel meşruiyet kuramları ile Karl Wittfogel’in ekolojik-hidrolik analizi, bu siyasal araç omurgası karşısında sınanmakta ve her biri, devletin kuruluşundaki gasp ve tahakküm çekirdeğini açıklama gücü bakımından Oppenheimer’in altı aşamalı modeline tabi kılınarak değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışma, devletin kalıcılığının yalnızca fiziksel şiddetle değil, Platon’un “soylu yalanı” ve Marcel Gauchet’nin (2000) dinsel meşruiyet analizlerinde görüldüğü üzere, ideolojik ve teolojik araçlarla inşa edilen “rıza” mekanizmaları sayesinde sağlandığını savunmaktadır. Makale, modern ulus-devletin kökeninde bu fetihçi ve korumacı yapıların izlerini sürerek, devletin hem bir “hizmet sağlayıcı” hem de bir “tahakküm aygıtı” olan hibrit niteliğine odaklanarak Oppenheimer’in teorisinin, Charles Tilly’nin devlet oluşum analizleri ile Shoshana Zuboff’un (2019) dijital

gözetim kapitalizmi eleştirileri çerçevesinde nasıl güncel ve açıklayıcı gücünü koruduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Devletin Kökeni, Franz Oppenheimer, Fetih Kuramı, Siyasal Araç, Dijital Tahakküm.*

THE ORIGINS OF THE STATE AND ITS DIGITAL CONTINUITY: THE DIALECTIC OF CONQUEST, LEGITIMACY, AND POWER

ABSTRACT

This study analyzes the emergence of the state as a historical social organization through an interdisciplinary lens, focusing on its core dynamics. Rejecting the assumption that the state is a natural or inevitable feature of human history, the paper reframes state formation as a “historical rupture,” a product of specific material conditions such as agricultural surplus, sedentarization, and social stratification. The theoretical core of the work is Franz Oppenheimer’s (1908/2005) “conquest theory” and his concept of the “political means,” which trace the origin of the state to the conflict between nomadic and sedentary communities. Within this framework, the family, social contract, Marxist class, and religious-legitimacy theories, as well as Karl Wittfogel’s hydraulic analysis, are tested against this backbone of the political means; each is assessed and subordinated to Oppenheimer’s six-stage model according to its capacity to explain the core of usurpation and domination at the state’s foundation. Furthermore, the paper argues that the state’s durability relies not merely on physical coercion but also on manufactured “consent,” achieved through ideological and theological instruments, from Plato’s “noble lie” to Marcel Gauchet’s (2000) analysis of religious legitimacy. Ultimately, by tracing the echoes of these ancient predatory and protective structures in the roots of the modern nation-state, the article reveals the hybrid nature of the state as both a “service provider” and an “apparatus of domination.” It also demonstrates the enduring relevance of Oppenheimer’s theory in understanding contemporary power structures, from Charles Tilly’s state-formation thesis to Shoshana Zuboff’s (2019) critiques of digital surveillance capitalism.

Keywords: *Origin of the State, Franz Oppenheimer, Conquest Theory, Political Means, Digital Domination.*

GİRİŞ

Siyasal düşünce tarihinde devlet, sıklıkla “ezeli ve ebedi” bir yapı olarak görülse de antropolojik ve sosyolojik veriler bu kurumun insanlık tarihinin tümünü kapsayan bir olgu olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Devlet, insan topluluklarının gelişiminde belirli bir aşamada, özel sosyo-ekonomik koşulların bir ürünü olarak ortaya çıkan tarihsel ve radikal bir kırılmadır. Erken devlet biçimlerinin ilk izlerine, yaygın olarak kabul edildiği üzere, yaklaşık olarak M.Ö. dördüncü binyıl dolaylarında Mezopotamya (Sümer) coğrafyasında rastlanır; bu organizasyonel sıçrama, avcı-toplayıcı toplulukların görece yatay ve eşitlikçi yapısından, hiyerarşik ve kurumsallaşmış bir iktidar odağına geçişi temsil eder (Scott, 2019). Bu geçiş, doğal bir evrimin kaçınılmaz sonucundan daha çok, sosyal ve politik dönüşümün belirtisidir.

Bu makalenin temel amacı, devletin ortaya çıkışını böyle bir “toplumsal kırılma” süreci olarak çözümlemek ve özellikle Franz Oppenheimer’in (1908/2005) özgün perspektifini merkeze alarak tartışmaktır. Oppenheimer, devletin doğuşunu, “ekonomik araçlar” (üretim ve mübadele) ile “siyasal araçlar” (gasp ve tahakküm) arasındaki radikal bir ayrıma dayandırır. Onun “fetih” ve “siyasal araç” kavramları çerçevesinde şu soruya yanıt aranacaktır: Devletin doğuşu, teknik bir yönetim ihtiyacından mı, yoksa bir grubun diğeri üzerinde kurduğu sistematik tahakküm ve sömürünün kurumsallaşmış sonucu mudur? Bu temel soru, makalenin kuramsal omurgasını oluşturmaktadır.

Çalışma, Oppenheimer’in fetih kuramını yalnızca tarihsel bir analiz olarak ele almakla kalmaz, aynı zamanda onun modern ve çağdaş siyaset sosyolojisi için taşıdığı açıklayıcı gücü ve süregelen geçerliliğini de ortaya koymayı hedefler. Diğer yandan Oppenheimer’in “siyasal araç” kavramı, Charles Tilly’nin (2001) modern devlet inşasını “örgütlü suç” mantığıyla ilişkilendiren analizine sağlam bir entelektüel zemin sunar. Benzer şekilde, Mancur Olson’un (1993) “yerleşik haydut” (stationary bandit) figürü, günümüz dijital gözetim kapitalizminin (Zuboff, 2019) “veri haraççılığı” pratiklerini anlamak için çarpıcı ve güçlü bir metafor olanağı sağlar.

Çalışma şu sırayı izlemektedir. İzleyen bölümde, devlet kavramının tanımlanmasındaki yöntemsel sorun ele alınmakta; geniş ile dar tanım ve siyaset felsefesi ile siyaset sosyolojisi arasındaki ayrımlar, çözümlemenin niçin tarihsel-sosyolojik bir zeminde yürütüldüğünü temellendirmek üzere

tartışılmaktadır. Ardından devletin kökenine ilişkin beş temel kuram; aile, kuvvet, sözleşme, ekonomi ve din, karşılaştırmalı olarak çözümlenmektedir. Bu çözümleme boyunca her bir yaklaşım, Oppenheimer’ın siyasal araç kavramı karşısında konumlandırılarak fetih kuramının kuruluş anına yerleştirdiği gasp ve tahakküm çekirdeğini açıklama gücü bakımından değerlendirilmektedir. Bunu izleyen sentez bölümü, içsel evrim tezleri ile dışsal fetih tezini, artı ürün ile şiddetin kesiştiği eşikte birleştirerek devletin hibrit karakterine vurgu yapmaktadır. Çağdaş yansımalar başlığı ise bu omurgayı Tilly’nin örgütlü suç çözümlemesi ve Zuboff’un (2019) gözetim kapitalizmi eleştirisi üzerinden dijital sürekliliğe taşımaktadır. Sonuç bölümünde ise bulgular, devletin kökenindeki üretim ve şiddet diyalektiği ekseninde toparlanmaktadır.

Özetle bu makale, klasik bir teorinin, devletin kökenine ilişkin güncel ve geleceğe dönük tartışmalarla nasıl verimli ve aydınlatıcı bir diyaloga dönüştürülebileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. İktidarın, fiziksel fetihten dijital gözetime evrilen biçimleri değişse de özünde yatan “kaynağa el koyma ve meşruiyet üretme” dinamiğinin sürekliliğini, Oppenheimer’ın perspektifinden bakarak anlamaya çalışacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TANIMLAMA SORUNU VE BİLİMSEL PERSPEKTİFLER

Devletin kökenini araştırırken karşılaşılan ilk ve belki de en temel metodolojik engel, devlet kavramının sınırlarının ne olduğudur. “Devlet nedir?” sorusuna verilecek yanıt, araştırmanın hangi tarihsel dönemi ve toplumsal formasyonu inceleyeceğini belirler. Literatürde bu konuda iki temel eksen üzerinden gelişen bir tartışma göze çarpmaktadır.

İlk olarak, geniş ve dar tanımlama ayrımı: Bazı sosyal bilimciler devleti, yöneten ve yönetilen arasındaki iktidar ilişkisine indirgeyerek ele alırlar. Bu minimal ve işlevselci bakış açısı benimsendiğinde, karmaşık şefflik yapıları bile “devletimsi” kabul edilerek, devletin izleri insanlık tarihinin çok daha erken dönemlerine taşınabilir. Ancak bu yaklaşım, modern devletin bürokrasi, hukuksal kişilik, sınırlı egemenlik ve şiddet tekelinin merkezileşmesi gibi özgün niteliklerini göz ardı etme veya bulanıklaştırma riskini taşır. Nitekim modern devleti tarihsel olarak ayırt eden bu nitelikler, Weber’in belirli bir toprak parçasında meşru fiziksel şiddet tekeli ve kişisel olmayan bürokratik yönetimi devletin kurucu ölçütleri sayan çözümlemesinde (Weber, 2017) ve Poggi’nin modern devleti süreklilik

taşıyan, kurallara bağlı bir idari aygıt ile egemenlik ve hukuksal kişilik temelinde tanımlayan sosyolojik portresinde (Poggi, 2014) belirgin biçimde kurumsallaştırılmıştır.

Bu geniş tanımın arkasında, siyasal antropolojinin toplumsal örgütlenmeyi bir karmaşıklık ölçeği üzerinde sıralayan tipolojileri durur. Elman Service (1962), siyasal bütünleşmeyi takım, kabile, şeflik ve devlet biçiminde dört aşamaya ayırır ve şefliği, merkezîleşmiş bir otoritenin ve yeniden dağıtım düzeneklerinin belirlediği, kabile ile devlet arasındaki bir ara biçim olarak konumlandırır. Devletin izlerini erken dönemlere taşıyan okuma, bu ara biçimi devletin bir öncülü olarak ele alır. Morton Fried (1967) ise gelişimi eşitlikçi, rütbeli ve tabakalı toplumlar üzerinden devlete bağlarken kritik bir eşiğe işaret eder: tabakalaşma düzeninin sürdürülmesi, akrabalık sisteminin kaynaklarını aşan, yaptırım gücüyle donatılmış bir iktidarı zorunlu kılar. Bu çalışmanın dar tanım tercihi de buradan beslenir; şeflik ya da rütbeli toplum henüz devlet değildir, çünkü devleti niteliksel olarak ayıran şey ölçeğin büyümesi değil, akrabalık bağlarının yerini kişisel olmayan ve zorlayıcı bir yaptırım tekelinin almasıdır. Dolayısıyla devlet, bir karmaşıklık derecesi değil, çalışmanın omurgasını oluşturan siyasal araçların kurumsallaştığı bir kırılma olarak ele alınmaktadır.

Diğer yandan, Munci Kapani (1988) gibi hukukçu ve siyaset bilimcilerin vurguladığı dar ve kurumsal tanımlama, devleti “istikrarlı bir siyasal örgüt ve kurumsallaşmış bir iktidar” olarak görür. Bu tanıma göre devlet, 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa’da feodalizmin çözülüşü ve kapitalizmin yükselişiyle birlikte biçimlenen, belirli toprak sınırları, merkezi bir bürokrasisi ve hukuksal bir kişiliği bulunan “Modern Ulus-Devlet”e işaret eder. Bu ayrım, devletin kökeni tartışmalarında hangi tarihsel formasyonu referans aldığımızı belirleyen kritik bir eşıktir ve araştırmanın kapsamını netleştirir.

İkinci olarak, “olan” ile “olması gereken” arasındaki ayrım, devlet kuramlarını incelerken Siyaset Felsefesi ile Siyaset Sosyolojisi/ Antropolojisi arasındaki yöntemsel farkı netleştirmeyi gerektirir.

Siyaset Felsefesi (Toplum Sözleşmecileri): Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürler, devletin tarihsel gerçekliğinden çok, meşruiyetinin kaynağına odaklanırlar. “Doğa durumu”ndan çıkış için öngördükleri sözleşme, devletin neden var olması gerektiğini açıklayan normatif ve idealize edilmiş bir kurgudur. Burada soru, “Devlet nasıl

ortaya çıktı?” değil, “Meşru bir devlet hangi ilkeler üzerine kurulmalıdır?” şeklindedir.

Siyaset Sosyolojisi ve Antropolojisi ise devletin “ne olması gerektiği” ile değil, tarihsel süreçte somut olarak “nasıl oluştuğu” ile ilgilenir (Hall ve Ikenberry, 2000). Bu disiplinler, arkeolojik bulgular, yerleşik hayata geçiş, artı ürünün depolanması ve sınıfsal farklılaşma gibi ampirik gerçeklikler üzerinden devletin maddi dayanağını ortaya çıkarmaya çalışır (Scott, 2019). Onların sorusu daha tanımlayıcı ve açıklayıcıdır: “İktidar nasıl merkezileşti ve kurumsallaştı?”

Bu çalışma, temel olarak ikinci yaklaşımın, yani siyaset sosyolojisi ve antropolojisinin metodolojik çerçevesinden hareket edecektir. Amaç, devletin idealleştirilmiş bir modelini çizmek değil, onun tarihsel koşullar içinde, çatışma, sömürü ve meşruiyet inşası süreçleriyle nasıl biçimlendiğini anlamaya çalışmaktır. Bir sonraki bölümde, bu somut oluşum sürecini açıklamak üzere geliştirilmiş beş temel teorik yaklaşım, karşılaştırmalı bir analize tabi tutulacaktır.

DEVLETİN KÖKENİ: TEORİK YAKLAŞIMLARIN ANALİZİ

Devletin ortaya çıkışını açıklayan kuramlar, yalnızca tarihsel bir kronoloji sunmakla kalmaz; aynı zamanda devletin toplumsal işlevi, iktidarın kaynağı ve meşruiyetin temelleri konusundaki temel ontolojik varsayımları da belirler. Devletin bir "icat" mı yoksa "doğal bir evrimin sonucu" mu olduğu sorusu, siyasal düşünce tarihinin merkezinde yer alır. Bu soru, siyaset bilimi literatüründe beş ana kuramsal eksen üzerinden tartışılmaktadır: aile, kuvvet, sözleşme, ekonomi ve din.

Tablo 1, bu beş temel kuramın otorite kaynağı, devletin niteliği ve temsilciler açısından birbirlerinden ayrıştığı temel noktaları sistematik bir biçimde özetlemektedir. Bu tipoloji, takip eden detaylı analizler için bir yol haritası işlevi görecektir. Tabloda görüldüğü üzere devlet, doğal bir evrim (aile/din) ile yapay bir inşa (sözleşme/kuvvet) arasında farklı tanımlara konu olmaktadır. Ekonomik kuram ise bu ikiliye, maddi üretim ilişkilerini merkeze alan üçüncü bir yapısal boyut ekler. Bu kuramsal farklılaşmalar, aşağıda tarihsel ve sosyolojik bağlamlarıyla detaylandırılacaktır. İncelemeye, devletin organik ve doğal kökenlerini vurgulayan aile kuramı ile başlanmıştır.

Tablo 1.

Devletin Ortaya Çıkışı ile İlgili Temel Teorik Perspektiflerin Tipolojisi ve Karşılaştırılması

Kuramsal Yaklaşım	Temel Dayanak Noktası	Otoritenin Kaynağı	Devletin niteliği	Başlıca Temsilciler
Aile ve Kan Bağı	Biyolojik/ Sosyal Evrim	Baba / Aile Reisi	Organik bir uzantı	Aristoteles, H. Maine, L. H. Morgan
Kuvvet ve İstila (siyasal araç)	Şiddet ve Fetih	Askeri Güç / Galip	Baskı ve sömürü aygıtı (Siyasal Araç)	F. Oppenheimer, L. Gumplowicz, İbn-i Haldun
Toplum Sözleşmesi	Rasyonel Uzlaş	Bireysel Rıza	Yapay/ Mekanik bir araç	T. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau
Ekonomik (Sınıf)	Üretim İlişkileri	Mülkiyet Sahibi Sınıf	Sınıf tahakküm aracı	K. Marx, F. Engels, V. I. Lenin
Dinsel (Teokratik)	Metafizik İrade	Tanrı / Kutsal Atıf ve Sosyal Dayanışma (Asabiye)	İlahi bir zorunluluk	J.-B. Bossuet, İbn-i Haldun, Augustinus

(Kaynak: Yazar tarafından metin içerisinde tartışılan temel kaynaklardan derlenmiştir.)

Aile ve Kan Bağı Kuramı: Devletin Organik ve Doğal Kökeni

Siyaset bilimi literatüründe "Genetik Kuram" olarak da adlandırılan bu yaklaşım, devletin kökenini toplumsal yaşamın en küçük, mahrem ve temel birimi olan ailede arar. Bu bakış açısına göre devlet, dışarıdan dayatılan yapay bir sözleşmenin veya kaba kuvvetin rastlantısal bir ürünü olmaktan daha çok; ailenin zaman içerisinde hem niceliksel (nüfus artışı) hem de niteliksel (kurumsallaşma) olarak büyümesiyle ortaya çıkan "makro ölçekteki bir projeksiyonu"dur. Kuramın temel ontolojik varsayımı, aile içi hiyerarşinin ve "baba/reis" otoritesinin, toplumsal karmaşıklığın artmasıyla birlikte doğal bir evrimle "hükümdar" veya "siyasal otoriteye" dönüştüğüdür.

Klasik Felsefi Temel: Aristotelesçi Teleolojik Evrim Modeli

Klasik siyaset felsefesinin kurucusu Aristoteles, *Politika* adlı eserinde devletin oluşumunu teleolojik (amaçsal) ve doğal bir süreç olarak

temellendirir. Aristoteles'e göre devlet, insan doğasının nihai bir gereğidir; çünkü insan ancak bir siyasal topluluk içinde tam bir yetkinliğe ve erdemli bir yaşama ulaşabilen "siyasal bir hayvan"dır (zoon politikon). Bu evrimsel süreç, bir hiyerarşi izleyen şu üç aşamadan geçer (Aristoteles, 2014, s. 1-12):

1. Aile (Oikos): İnsanın günlük biyolojik ihtiyaçlarının (beslenme, üreme) karşılandığı, sevgi ve itaat temelli ilk doğal topluluktur. Burada otorite, babanın çocukları ve eşi üzerindeki doğal üstünlüğüne dayanır.
2. Köy ve Kabile (Kome): Birkaç ailenin bir araya gelmesiyle oluşan, sadece anlık değil, daha geniş ve sürekliliği olan ihtiyaçları karşılayan ara yapıdır.
3. Şehir Devleti (Polis): Tam bir "kendi kendine yeterlilik" (autarkeia) ve en yüksek iyiye ulaşma düzeyidir. Aristoteles için Polis, ailenin niteliksel olarak gelişmiş en üst formudur. Devlet, ailenin sadece büyümesi değil, insanın ahlaki potansiyelinin kamusal alanda tamamlanmasıdır.

Hukuki ve Antropolojik Perspektifler: Otoritenin Kaynağı Tartışması
Kuram, toplumsal otoritenin kaynağına ve soyun takibine göre iki temele dayanmaktadır:

Ataerkil Yaklaşım (Sir Henry Maine): Maine, *Ancient Law* (1861) adlı eserinde, kadim toplumların temel biriminin birey değil, aile olduğunu ileri sürer. Maine'e göre arkaik hukuk, aile reisi olan babanın (Pater Familias) mutlak ve kutsal otoritesi (patria potestas) üzerine inşa edilmiştir. Maine'e göre devlet, bu aile içi otoritenin zamanla siyasallaşmış hali olarak ele alır. Maine'in yaygın olarak bilinen teziyle, toplumsal gelişim "statüden sözleşmeye" doğru ilerlerken, aile reisi otoritesini devlet aygıtına devreder; ancak devletin çekirdeğinde hala babalık otoritesinin izleri mevcuttur (Maine, 1861).

Anaerkil Yaklaşım (Lewis Henry Morgan): Morgan, Maine'in aksine ilk toplumsal örgütlenmelerin anaerkil (matrilineal) olduğunu, soyun anne üzerinden yürüdüğünü iddia eder. *Ancient Society* (1877) çalışmasında Morgan, mülkiyetin ve zenginliğin ortaya çıkışının, mirasın babadan oğula geçme gerekliliğini doğurduğunu ve bunun da otoriteyi erkek figürüne kaydırıldığını savunur. Morgan'a göre mülkiyetin doğuşu, modern devletin çekirdeğini oluşturan Ataerkil yapıya geçişi tetikleyen temel dinamiktir (Morgan, 1986).

Aile kuramına yöneltlen en güçlü itirazlar, devletin aileyi sürdüren değil tasfiye eden bir yapı olduğunu gösteren iki farklı alandan gelir. Friedrich Engels, devletin aile bağlarını pekiştirmek yerine onları çözerek kurulduğunu; toplumsal sadakatin kan bağından koparılıp toprak bağına aktarılmasının, akrabalık hukukunun yerine sınıfsal tahakkümü koyan bir aygıtın ortaya çıkması anlamına geldiğini savunur (Engels, 2012). Pierre Clastres antropolojik düzlemde daha da ileri gider; aile içi ilişkiler duygusal, statüye dayalı ve mahremken devlet kişisel olmayan, soyut ve bürokratik bir şiddet tekeldir. Bu nedenle devlet, akrabalığın yetersiz kaldığı bir boşluktan daha çok, akrabalığın bilinçle bastırıldığı bir kopuş anında başlayan mekanik bir örgütlenmedir (Clastres, 1991).

Bu iki itiraz, kuramın açıklayıcı sınırını netleştirir. Aile yaklaşımı devletin duygusal ve tarihsel köklerini aydınlatsa da kurumsal şiddeti ve sınıfsal tahakkümü, yani iktidarın asimetrik ve zorlayıcı çekirdeğini kavrayamaz. Bu boşluk, devleti içsel bir büyümenin değil dışsal bir el koymanın ürünü olarak ele alan yaklaşımı öne çıkarır. Engels'in kan bağından toprak bağına geçiş tezi ile Clastres'in kopuş vurgusu, devletin kuruluş anına bir gasp ve tahakküm ilişkisi yerleştirdikleri ölçüde, çalışmanın omurgasını oluşturan Oppenheimer'ın siyasal araç kavramına zemin hazırlar; aile, iktidarın doğal sürekliliğini değil, siyasal araçların devreye girmesi ile birlikte kırılan bir eşiği temsil eder.

Çatışma ve Tahakkümün Kurumsallaşması: Kuvvet ve İstila Kuramı

Devletin kökenini aile gibi "doğal" bir evrimde veya toplum sözleşmesi gibi "rasyonel" bir uzlaşıda değil; çıplak güç, fetih, boyun eğdirme ve sistematik sömürde arayan bu yaklaşım, siyaset sosyolojisinde "Çatışmacı Okul" olarak adlandırılır. Bu kurama göre devlet, toplumun ortak iyiliği için ortaya çıkmış bir organizasyon değildir. Bir grubun (savaşçı kabileler, etnik yapılar veya askeri sınıflar) diğerleri üzerinde kurduğu şiddet tabanlı egemenliği kalıcı ve meşru kılmak için inşa ettiği bir "baskı aygıtı"dır. Buradaki temel dinamiği, Franz Oppenheimer'ın formüle ettiği "ekonomik" ile "siyasal" araçlar arasındaki keskin ayrımı en iyi şekilde açıklar.

Franz Oppenheimer ve "Siyasal Araç" Sosyolojisi

Franz Oppenheimer'ın 1908'de yayımlanan *Der Staat* (Devlet) adlı eseri, modern sosyolojik düşüncenin en radikal ve etkili metinlerinden biridir. Oppenheimer, devleti sınıflar üstü bir hakem veya doğal bir sözleşme olarak gören klasik yaklaşımları reddeder ve siyasal iktidarın çıplak ve

tarihsel bir güç mücadelesine dayandığını savunur. Onun “fetih” ve “zorlama” üzerine kurulu bu analizi, Max Weber’in “devletin belirli bir toprak parçasında fiziksel şiddet tekeline meşru olarak elinde bulunduran topluluk” şeklindeki tanımıyla doğrudan bir etki ilişkisi kurmaksızın, kavramsal düzeyde belirgin bir yakınlık taşır ve her iki yaklaşım da devletin çekirdeğine meşrulaştırılmış bir zor ilişkisini yerleştirir.

Oppenheimer’in bu çözümlemesi yalıtık bir girişim değil; on dokuzuncu yüzyıl sonu sosyolojisinde devleti grup çatışması ve fetih üzerinden okuyan daha geniş bir geleneğin parçasıdır. Kuram, doğrudan Ludwig Gumplowicz’in “sosyolojik devlet kuramı” üzerine inşa olmuş; benzer bir fetihçi devlet anlayışını paylaşan klasik liberal düşünürlerle çatışmacı sosyolojinin temsilcilerini aynı eksen de buluşturmuştur (Keim, 2022). Bu liberal entelektüel miras, savaş arası dönemde Amerikan liberteryanizmini, özellikle Albert Jay Nock’ın devleti örgütlü el koymayla özdeşleştiren çizgisini de etkilemiş; çağdaş ikincil literatür ise Oppenheimer’ı, fetih kuramını siyasal antropoloji ve hukuk sosyolojisi içinde yeniden gündeme getiren bir başlangıç noktası olarak değerlendirmektedir (Keim, 2022). Bu konumlandırma, onu salt bir liberal iktisatçı ya da yalnızca bir çatışma kuramcısı olarak okumanın eksikliğini gösterir; özgünlüğü, ekonomik araç ile siyasal araç ayrımını her iki geleneğin de başvurabileceği ortak bir çözümleme zeminine dönüştürmesinde yatar.

Oppenheimer’ın kuramının temelinde, insanın ihtiyaçlarını karşılama yöntemlerine dair yaptığı keskin bir dikotomi yatar. Ona göre ihtiyaçların karşılanması için iki temel yol vardır: Çalışma ve gasp. Kendi emeğiyle üretmek ve takas etmek “ekonomik araçlar” iken; başkasının emeğine karşılıksız olarak zorla el koymak “siyasal araçlar”dır (2005).

Bu ayrım, devletin ontolojik başlangıcını tanımlar. Oppenheimer’a göre devlet, ekonomik araçların değil, siyasal araçların kurumsallaşmış formudur. Devlet, ekonomik bir gelişimin doğal sonucu olmaktan daha çok ekonomik araçların (üretim/takas) karşısında yer alan siyasal araçların (tahakküm/gasp) galip gelerek kurumsallaşmış halidir. Bu iki zıt toplumsal eylem biçimi arasındaki temel farklar Tablo 2’de sistematik hale getirilmiştir.

Tablo 2.

Oppenheimer'in Sosyolojik Devlet Analizinde Ekonomik ve Siyasal Araç Dikotomisi

Özellik	Ekonomik Araçlar (Çalışma ve Takas)	Siyasal Araçlar (Gasp ve Tahakküm)
Eylem Biçimi	Üretim, ticaret ve gönüllü mübadele.	Yağma, fetih ve zorla el koyma.
Toplumsal Birim	Aile, zanaatkâr, tüccar ve çiftçi.	Savaşçı kabileler, göçebeler ve fatihler.
İlişki Biçimi	Karşılıklı rıza ve eşdeğerlerin takası.	Asimetrik güç ve boyun eğdirme.
Devletle Bağı	Sivil toplumu ve piyasayı oluşturur.	Devletin kurucu iradesini oluşturur.

(Kaynak: Oppenheimer (2005) ve Şenel (1982) temel alınarak yazar tarafından düzenlenmiştir)

Tablo 2'de görüldüğü üzere, devletin kurucu iradesini oluşturan “siyasal araçlar”, barışçıl bir mübadeleden daha çok asimetrik bir güç ilişkisine dayanmaktadır. Bu durum, Oppenheimer’ın devlet analizini geleneksel “toplum sözleşmesi” kuramlarından ayıran en keskin sınırdır.

Oppenheimer, devletin tarihsel çekirdeğini, göçebe çobanlı kabilelerin yerleşik tarım topluluklarını istila etmesiyle oluşan bir süreçte görür. Başlangıçta öldürme ve yağma üzerine kurulu olan bu asimetrik ilişki, galip gelenlerin yağmanın sürekliliğini sağlamak adına vergi sistemine geçmesiyle bir tebaalık ilişkisine dönüşür. Bu çerçevede devlet, ontolojik olarak “yerleşik hayata geçmiş bir yağmacı” mantığıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Oppenheimer’ın bu kuramsal ayrımı, aşağıda tartışılacak olan altı aşamalı devlet oluşum modelinin de kavramsal temelini oluşturur.

Oppenheimer, bu fetih çekirdeğinin kurumsal bir devlete dönüşümünü; saf yağmadan düzenli haraca, oradan koruma karşılığı vergiye ve nihayet hukukla meşrulaştırılmış bir egemenliğe uzanan altı aşamalı bir dizilim üzerinden çözümler (Oppenheimer, 2005; Şenel, 1982). Bu dizilimin aşama aşama ayrıntılı dökümü ve tablolatırılmış görünümü, çalışmanın ilerleyen “Siyasal Yol ve Fetih” bölümünde (Tablo 3) ele alınmaktadır. Modelin değeri, katı ve evrensel bir basamak sırası dayatmasında değil; devletin kuruluşundaki gasp çekirdeğinin nasıl adım adım meşru bir egemenliğe dönüştüğünü görünür kılmasında yatar.

Ludwig Gumplowicz ve Sosyolojik Realizm: Grup Çatışması

Ludwig Gumplowicz, Oppenheimer'dan önce devleti bireylerin iradesinden bağımsız kolektif grupların (etnik yapılar, klanlar) amansız mücadelesinin ürünü olarak görmüştü. Ona göre devlet homojen bir toplumun içinden daha çok fatihler ile mağluplar gibi farklı iki grubun çatışmasından doğar. Bu çerçevede hukuk da adaleti tecelli ettiren tarafsız bir düzenek değil, galip gelenin iradesini ve kurduğu eşitsiz hiyerarşiyi koruyan bir zırhtır (Gumplowicz, 1885). Gumplowicz'in grup çatışmasına yaptığı bu vurgu, Oppenheimer'ın fetih kuramının doğrudan öncülünü oluşturur.

Bu çizginin analitik özü, devletin ontolojik temelinde şiddetin rasyonalizasyonunun yattığı savıdır. Buna göre toplumsal sınıflar başlangıçta askeri kökenlidir. Tarihin ilk üst sınıfı fatihler, ilk alt sınıfı ise boyun eğdirilenlerdir. Devlet, bu eşitsizliği kalıcılaştırırken ganimeti kamu gelirine, zorbalığı kamu otoritesine çeviren bir merkez gibi işler. Hukuk ise fiilî şiddeti (de facto) yasal bir otoriteye (de jure) dönüştürerek yönetilenlerin zihninde bir itaat alışkanlığı üretir. Oppenheimer'ın siyasal araç kavramının kurumsallaşması da budur; el koyma, süreklilik kazandıkça kendini vergi, düzen ve hukuk diliyle yeniden tanımlar.

Bu noktada kuvvet kuramı, Engels'in devlet çözümlemesiyle güçlü bir kesişim gösterir. Engels (2012) için devlet, toplumun içinde çözilemeyen uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin ürünüdür. Oppenheimer ve Gumplowicz ise aynı tahakkümü dışsal bir fetihle açıklar. İki yaklaşım, çatışmanın kaynağında ayrışsa da devletin özünde bir egemenlik ve sömürü aygıtı olduğu yargısında birleşir. Böylece kuvvet kuramı, devletin şiddet temelli doğuşunu ön plana çıkartır. Ancak, iktidarın yalnızca zorbalıkla kalıcı olamayacağı, insanların itaatlerini neden meşru gördükleri sorusu, çözümlemeyi rızayı merkeze alan toplum sözleşmesi geleneğine taşır.

Rasyonel İrade ve Meşruiyetin İnşası: Toplum Sözleşmesi Kuramı

Toplum sözleşmesi kuramı, devletin kökenini ne biyolojik bir zorunlulukta (aile) ne de kaba kuvvette (istila) arar. Bu yaklaşım, devletin insanların bilinçli iradeleriyle, bir uzlaşma ve rasyonel bir sözleşme sonucunda kurulduğunu savunan "iradeci" (voluntarist) bir modeldir. Siyasi otoritenin meşruiyetini "yönetilenlerin rızasına" dayandırarak, iktidarın tanrısal veya geleneksel kaynaklarını sarsmış ve modern demokrasilerin, anayasacılığın ve birey haklarının düşünsel temellerini atmıştır.

Kuramsal Metodoloji: Doğa Durumundan Siyasal Topluma Geçiş

Sözleşmeci düşünürlerin ortak yöntemi, devletin henüz var olmadığı varsayımsal ve mantıksal bir süreç olan "doğa durumu" tanımlamasıdır. Bu soyutlama, insanların neden bir otoriteye ihtiyaç duyduklarını ve bu otoriteyi kurarken hangi haklarından feragat ettiklerini açıklamak için kullanılır. Ancak sözleşmenin içeriği ve ortaya çıkan devletin niteliği konusunda üç temel isim radikal biçimde ayrışır:

Thomas Hobbes ve Mutlakiyetçi Egemenlik: Leviathan (1651) adlı eserinde Hobbes, doğa durumunu "herkesin herkesle savaşı" (bellum omnium contra omnes) olarak tanımlar. İnsanların bencil ve rekabetçi doğası nedeniyle bu durum, sürekli bir ölüm korkusu ve kaos ortamıdır. İnsanlar, hayatta kalabilmek için tüm haklarını (yaşama hakkı hariç) geri dönülemez bir biçimde egemen bir güce, Leviathan'a devrederler. Hobbes'ta devlet, güvenliği sağlamak adına mutlak ve bölünemez bir otoriteye sahip olan yapay bir varlıktır (Hobbes, 2007).

John Locke ve Liberal Hukuk Devleti: Locke Hükümet Üzerine İkinci İnceleme (1689) eserinde, doğa durumunun belli oranda barışçıl ve rasyonel olduğunu, ancak mülkiyet haklarını (hayat, özgürlük, mülkiyet) koruyacak tarafsız bir hakemin/yargıcın eksik olduğunu belirtir. Locke'a göre insanlar sadece "kendi davasının yargıcı olma" ve "cezalandırma" yetkisini devlete devrederler. Devletin temel görevi bireysel hakları korumaktır; eğer devlet bu sınırları aşar ve tiranlaşırsa, halkın meşru "direnme hakkı" doğar (Locke, 2004).

Jean-Jacques Rousseau ve Doğrudan Halk Egemenliği: Rousseau Toplum Sözleşmesi (1762) eserinde, mülkiyetin ortaya çıkışıyla bozulan toplumsal eşitliği onarmak için "genel irade" kavramını önerir. Rousseau'da sözleşme, bireylerin kendi aralarında yaptığı ve egemenliğin temsil edilemez bir biçimde doğrudan halka ait olduğu bir ortaklıktır. Birey, topluluğa katılarak aslında kendi koyduğu yasalara itaat etmiş olur ve böylece özgürlüğünü korur (Rousseau, 2006).

Sözleşmeci paradigma, siyaset düşüncesinde üç temel dönüşümü temsil eder. İlki devletin yapaylığıdır; devlet artık organik bir büyüme ya da tanrısal bir ihsan değil, insan aklının ürünü olan mekanik bir araç olarak kabul edilir ve bu, siyasal otoritenin kutsallığını sarsan bir sekülerleşme adımıdır. İkincisi meşruiyetin yön değiştirmesidir; otoritenin kaynağı hükümdarın soyu veya Tanrı'nın inayeti değil, özgür bireylerin aşağıdan

yukarıya verdiği rızadır ve buradan yönetilenlerin onayı olmadan yönetim olmaz ilkesi doğar. Üçüncüsü ise toplumun temel biriminin cemaat veya aile değil, hakları kendinden menkul atomik birey olarak tanımlanmasıdır. Böylelikle devlet, bu bireyin önceden sahip olduğu doğal hakları korumak için var olan ikincil ve işlevsel bir yapıya indirgenir.

Ne var ki bu kazanımların tümü normatif bir kurgu üzerine inşa edilmiştir. Sözleşmenin merkezine yerleştirdiği rıza, çalışmanın omurgası açısından devletin kökeninde değil sonucunda yer alır; Oppenheimer'ın bakış açısı ile rıza, kuruluş anındaki gasbı maskeleyen ve onu tahakkümden meşruiyete taşıyan sonradan üretilmiş bir katmandır. Sözleşmecî model, fethin ve eşitsiz mülkiyet ilişkilerinin tarihsel gerçekliğini soyutlayarak siyasal aracın izlerini idealize edilmiş bir uzlaşının altında gizler. Bu idealleştirmenin tarihsel dayanaksızlığı, kuramı izleyen ampirik eleştirilerin de çıkış noktasıdır.

Tarihsel ve Epistemolojik Eleştiriler: Hume ve Tarihçi Okul

Sözleşmecî mantık, 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren tarihsel gerçeklikten uzak olduğu gerekçesiyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

David Hume, Orijinal Sözleşme Üzerine (1748) makalesinde, tarihte insanların bir araya gelip böyle bir sözleşme imzaladığına dair hiçbir ampirik kanıt bulunmadığını savunmuştur. Hume'a göre devlet, rasyonel bir planın ürünü değil; fetihlerin, tarihsel rastlantıların, zamanla kemikleşen sadakat duygularının ve "itaat alışkanlığının" evrimsel bir sonucudur (Hume, 2017).

Benzer şekilde hukukçu Friedrich von Savigny, devletin bir "kâğıt üzerindeki sözleşme" ile değil, milletin ruhundan (Volksgeist) süzülerek gelen tarihsel bir süreçle oluştuğunu iddia etmiştir.

Sözleşmecî model, devleti bireysel rızaya dayalı meşru bir araç olarak kurgular. Ancak, bu idealize edilmiş anlatının tarihsel ve maddi gerçeklikle ne ölçüde örtüştüğü sorgulanmaya açıktır. Özellikle eşitsiz mülkiyet ilişkilerinin devleti nasıl şekillendirdiği ve sınıfsal tahakkümü nasıl meşrulaştırdığı sorusu, bizi daha yapısal ve materyalist bir analize, yani Marksist yaklaşıma yönlendirir.

Üretim İlişkileri ve Sınıf Tahakkümü: Marksist Yaklaşım

Ekonomik kuram veya genel kabul gören adıyla Marksist yaklaşım, devleti

ne doğal bir evrimin sonucu (aile kuramı), ne rasyonel bir uzlaşma (toplum sözleşmesi), ne de sadece dışsal bir fetih (kuvvet kuramı) ürünü olarak görür. Bu bakış açısında devlet, toplumun maddi üretim temelinde oluşan yapısal değişimlerin zorunlu bir sonucu; yani uzlaşmaz sınıf çelişkilerinin tarihsel bir ürünüdür. Devlet, sınıflar üstü bir hakem değil, egemen sınıfın çıkarlarını koruyan ve sömürüyü kurumsallaştıran bir "üst yapı" kurumudur.

Maddi Koşullar ve Artı Ürün: Devletin Doğuş Dinamiği

Friedrich Engels'in klasikleşmiş eseri *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884), devletin ortaya çıkışını üretim araçlarındaki gelişmeye ve onun yarattığı toplumsal dönüşüme bağlar. Bu tarihsel materyalist analize göre süreç şu diyalektik aşamalardan geçer (Engels, 2012):

1. İlkel Komünizm ve Devletsiz Toplum: Üretimin sadece hayatta kalmaya yettiği, "artı ürünün" ve dolayısıyla özel mülkiyetin olmadığı aşamada devlet yoktur. Toplum, kan bağına dayalı demokratik klanlar aracılığıyla kendini yönetir.
2. Üretici Güçlerin Gelişimi ve Yarıma: Sabanın icadı, hayvancılığın gelişimi ve iş bölümü, insanların kendi ihtiyaçlarından fazlasını yani "artı ürün" üretmelerine olanak tanımıştır. Bu artı ürüne bir kesimin el koymasıyla toplumsal işleyiş "özel mülkiyet" ve "sınıf ayrışması" temelinde ikiye bölünmüştür.
3. Devletin Ortaya Çıkışı: Toplum, çıkarları birbirine tamamen zıt iki sınıfa bölündüğünde (sömürenler ve sömürülenler), bu sınıfların birbirini yok etmesini engellemek ve mevcut eşitsiz düzeni korumak için bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmuştur. Devlet, bu çatışmanın ortasında, ancak mülk sahibi sınıfın lehine doğmuş bir "üst yapı" kurumu olarak ortaya çıkmıştır.

Devletin İşlevi: "Baskı Aygıtı" ve "İdeolojik Hegemonya"

Marksist literatürde devletin mahiyeti ve işleyişi iki temel boyutta analiz edilir; biri doğrudan zora, diğeri ise rızaya dayanır.

Doğrudan Baskı Aygıtı: Lenin, *Devlet ve Devrim* adlı eserinde devleti, "bir sınıfın diğerini ezmesi için kullanılan özel bir baskı gücü" olarak tanımlar. Polis, ordu, hapishaneler ve mahkemeler, mülksüz sınıfların isyanını bastırmak ve sermaye birikimini güvence altına almak için var olan kurumlardır (Lenin, 2016).

İdeolojik ve Kültürel Tahakküm (Hegemonya): Antonio Gramsci, devletin sadece zor kullanarak değil, "rıza" üreterek de ayakta kaldığını belirtir. Gramsci'ye göre devlet, sivil toplumla birlikte "hegemonya" kurar. Eğitim, din, medya ve kültür aracılığıyla egemen sınıfın çıkarları, tüm toplumun ortak çıkarı ve doğal düzeniymiş gibi sunulur. Bu sayede yönetilenler, tahakkümü sorgulamadan veya rıza göstererek kabul ederler (Gramsci, 2014). Kısaca devletin baskı aygıtları yanında devletin ideolojik aygıtları da bulunmaktadır.

Marksist kuramın akademik tartışmaya en özgün katkılarından biri, devletin görece özerkliği sorunudur. Nicos Poulantzas gibi düşünürler, modern devletin zaman zaman tekil sermayedarların veya kısa vadeli sınıf çıkarlarının ötesine geçebildiğini; sosyal haklar ya da çevre yasaları gibi düzenlemelerle bunu yapabildiğini belirtir. Ancak bu özerklik, kapitalist sistemin uzun vadeli bekasını ve istikrarını korumaya dönük bir manevra alanından ibarettir; devletin sınıflar üstü bir hakem olduğu yanılsamasını üretse de özünde sistemin muhafızı olma niteliği değişmez (Poulantzas, 2006). Kuramın bir başka ayırt edici yanı, devleti ebedi bir kurum saymamasıdır; sınıfların ve özel mülkiyetin çözüleceği aşamada toplumu baskı altında tutma ihtiyacı da kalmayacağından devletin sönümleneceği öngörülür (Marx ve Engels, 2014).

Marksist yaklaşım, devletin sınıfsal karakterini ve maddi temellerini öne çıkararak Oppenheimer'ın çözümlemesini dışlamaz, hatta ona içsel bir tamamlayıcı sunar. Oppenheimer tahakkümü dışsal bir fetihle açıklarken, Marksist kuram aynı egemenlik aygıtının toplumun kendi üretim ilişkileri içinden, artı ürüne el konmasıyla doğduğunu gösterir. Her iki çizgi de devleti tarafsız bir hakem değil, gaspı kurumsallaştıran bir yapı olarak okuduğunda omurgada buluşur. Dahası bu yaklaşım, sözleşmecî modelin idealize ettiği devletin arka planındaki maddi eşitsizlikleri nasıl gizlediğini açığa çıkarır. Yine de iktidarın kaynağı her zaman maddi üretim ilişkileriyle sınırlı kalmamış; metafizik ve kutsal atıflar da siyasal otoriteyi besleyen güçlü bir meşruiyet kaynağı olmuştur. Bu da çözümlemeyi, devletin kökenine ilişkin son perspektife, Dinsel ve Teokratik Kurama taşır.

Metafizik Kaynaklar ve Kutsal Otorite: Dinsel ve Teokratik Kuram

Modern öncesi toplumların ezici çoğunluğunda kabul gören bu kuram, devletin kökenini ve siyasal iktidarın kaynağını insani iradeye, kan bağına veya ekonomik süreçlere değil; doğrudan ya da dolaylı olarak aşkın bir

kaynağa, genellikle Tanrı'ya dayandırır. Bu perspektife göre devlet, tanrısal iradenin yeryüzündeki bir yansıması, evrensel düzenin bir parçası veya insanların dünyevi sınavlarını düzenlemek için “vahyedilmiş” bir zorunluluktur. İktidar, kutsalla olan bu bağı sayesinde tartışılmaz bir meşruiyet kazanır.

İktidarın İlahi Kaynağı: Teokrasinin Biçimleri

Teokratik yaklaşım, siyasal otoritenin Tanrı ile kurduğu ilişkinin mahiyetine göre iki ana kategoride analiz edilir:

Doğrudan Teokrasi: İktidarın bizzat Tanrı tarafından kullanıldığı veya hükümdarın "Tanrı-Kral" olarak kabul edildiği modeldir. Eski Mısır'daki Firavunluk sistemi (Firavun'un tanrının yeryüzündeki somut tezahürü olduğu inancı) veya bazı Mezoamerika medeniyetleri bu kategoriye girer. Burada devlet ile din arasında hiçbir ayırım yoktur; hükümdarın emri, aynı zamanda ilahi bir buyruktur.

Dolaylı Teokrasi (İlahi Hak Kuramı): İktidarın Tanrı tarafından seçilmiş özel bir kişiye veya hanedana devredildiği inancıdır. Orta Çağ Avrupası'nda Jacques-Bénigne Bossuet tarafından sistemleştirilen "Kralların İlahi Hakkı" doktrini, hükümdarın sadece Tanrı'ya karşı sorumlu olduğunu ve halkın ona itaat etmesinin dini bir görev olduğunu savunur (Bossuet, 1990).

İslami Düşüncede Devlet ve "Asabiye": İbn-i Haldun Analizi

İslam siyaset düşüncesinde devletin kökeni, hem vahiy ile gelen bir düzen (hilafet) hem de sosyolojik bir zorunluluk olarak ele alınır. Bu alandaki en özgün yaklaşım İbn-i Haldun'a aittir. *Mukaddime* adlı eserinde devletin doğuşunu dinsel bir birleştirici güç ile sosyolojik bir dayanışma duygusunun senteziyle açıklar. Haldun'a göre din, farklı kabileleri tek bir amaç uğruna birleştiren ve devlet kurma sürecini hızlandıran en güçlü "manevi asabiye"dir. "Asabiye" (toplumsal dayanışma ve grup bilinci), devletin kuruluş aşamasındaki itici güçtür. Ancak devlet bir kez kurulduktan sonra, mutlak asabiye zayıflar ve devlet, kendi yaşam döngüsünü (beş aşamalı "tavırlar nazariyesi") takip eden, kurumsal bir yapıya dönüşür (İbn-i Haldun, 2015).

Dinsel kuram sadece tarihsel bir kalıntı değildir; modern siyaset kuramının içinde de yaşamaya devam eder. Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat*'ta modern devlet kuramının temel kavramlarının aslında sekülerleşmiş teolojik

kavramlar olduğunu ileri sürer. Ona göre her şeye gücü yeten Tanrı fikri mutlak egemen kavramına, mucize ise hukuku askıya alan olağanüstü hâl kavramına dönüşmüştür (Schmitt, 2016). Bu çözümleme, devletin meşruiyetinin, kutsalın yerini alan seküler kavramlar (halk egemenliği, ulusal irade) aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini gösterir.

Teokratik kuramın devletin hem doğuşundaki hem sürekliliğindeki temel işlevi, siyasal otoriteye tartışılmaz bir meşruiyet kazandırmasıdır. Bu meşruiyet iki düzeyde işler; itaat, yönetilenler için yalnızca yasal bir zorunluluk değil ruhsal bir kurtuluş ve ahlaki bir görev olarak kodlanır. Devletin varlığı ise kaosa karşı düzeni temsil eder, öyle ki hükümdar yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi (Zillullah) sayıldığında devlete karşı gelmek evrensel düzene karşı gelmekle eşdeğer tutulur. Tam bu noktada dinsel kuram çalışmanın omurgasına bağlanır; Oppenheimer'ın fetihle kurulan devleti, çıplak gücünü ancak kutsal bir kisveye büründüğünde kalıcılaştırabilir. Din, zoru rızaya çeviren ve fatihin tahakkümünü ilahî bir düzenin parçası olarak sunan en derin meşruiyet katmanıdır.

Beş temel kuramı da inceledikten sonra, bu perspektiflerin birbirini mümkünse dışlamadan bütüncül bir devlet anlayışına nasıl katkı sunduğunu sentezlemek mümkündür.

Kuramsal Sentez ve Genel Değerlendirme: Devletin Çok Boyutlu Doğası

Yukarıda incelenen beş temel kuram (Aile, Kuvvet, Sözleşme, Ekonomik ve Dinsel), devletin ortaya çıkışını tek bir nedenselliğe indirgemenin metodolojik olarak imkansızlığını ve devlet olgusunun son derece karmaşık, çok katmanlı bir ontolojik yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Her bir kuram, devletin tarihsel ve yapısal gelişimindeki farklı bir boyutu aydınlatmakta ve birbirini dışlamak yerine, modern devletin hibrit kimliğinin anlaşılması için tamamlayıcı perspektifler sunmaktadır. Bu bölümde, bu perspektiflerin nasıl bir arada okunabileceğini ve modern devletin karmaşık yapısını nasıl oluşturduğunu analitik bir sentez denemesi yapılacaktır.

Kuramların İşlevsel Entegrasyonu ve Katkıları

Beş kuramın her biri, devlet olgusunun farklı bir yönünü vurgular ve birlikte ele alındıklarında bütünsel bir resim oluştururlar:

Aile ve Kan Bağı Kuramı, devletin toplumsal hücredeki duygusal ve

organik köklerini açıklar. Siyasal itaatin ilk prototiplerini (baba otoritesi) ve toplumsal örgütlenmenin doğal genişleme dinamiğini ortaya koyar. Ancak, modern devletin ailevi bağlardan radikal kopuşunu tek başına açıklayamaz.

Kuvvet ve İstila Kuramı, devletin özündeki fiziksel şiddet tekeli, egemenliğin kurucu ve zorlayıcı karakterini bir gerçekçilikle betimler. Fetihten devlete evrilen süreci (Oppenheimer) göstererek, iktidarın dışsal ve asimetrik bir ilişki olarak başladığını gösterir. Fakat, sadece şiddetin kalıcı bir düzen kuramayacağı gerçeği, başka açıklamalara ihtiyaç doğurur.

Toplum Sözleşmesi Kuramı, devleti kaba kuvvetin ürünü olmaktan çıkarıp, onu rasyonel bir rıza ve meşruiyet zeminine oturtur. Bireyi siyasal özne haline getirir ve iktidarın aşağıdan yukarıya inşası fikrini temellendirir. Ne var ki, bu normatif ve idealize edilmiş model, tarihsel gerçeklikle ve sınıfsal eşitsizliklerle örtüşmeyebilir.

Ekonomik (Marksist) Kuram, devletin tarafsız bir hakem olmadığını, aksine maddi üretim ilişkileri ve sınıfsal çatışmalar tarafından şekillendirilen yapısal bir karakteri olduğunu ortaya koyar. Devletin hem doğrudan baskı hem de ideolojik hegemonya aracı olarak işlevini açıklar. Ancak, iktidarın her zaman ekonomik çıkarlara indirgenemeyecek metafizik ve kültürel boyutlarını tam olarak açıklayamayabilir.

Dinsel ve Teokratik Kuram ise, siyasal otoritenin ihtiyaç duyduğu derin metafizik meşruiyeti ve toplumun kolektif bilinçdışıyla kurulan kutsal bağı açıklanmaya odaklanır. Schmitt'in işaret ettiği gibi, bu meşruiyet biçimleri sekülerleşerek modern devlet kavramlarının altında yaşamaya devam eder.

Modern Devlet: Tarihsel Katmanlardan Oluşan Bir Hibrit Yapı

Analiz edilen bu beş kuram, aslında modern devletin içinde iç içe geçmiş farklı tarihsel "katmanların" veya "genetik kodların" teorik karşılıklarıdır. Modern devlet, bu katmanların diyalektik bir sentezidir:

- Aristoteles'in işaret ettiği toplumsal örgütlenme ve kolektif ihtiyaç katmanını taşır.
- Hobbes'un tanımladığı şiddet tekeli ve güvenlik arayışı onun temel varoluş nedenlerinden biridir.
- Locke ve Rousseau'nun vurguladığı bireysel haklar, rıza ve hukuk zırhıyla kaplanmıştır.

- Marx'ın belirttiği ekonomik rasyonalite ve sınıfsal işlev, onun bürokratik ve mali aygıtları aracılığıyla kurumsallaşmıştır.
- Schmitt'in gösterdiği gibi, kadim teolojik otorite biçimleri, "ulusal egemenlik" veya "olağanüstü durum" gibi seküler kavramlara dönüşmüştür.

Sentez Çerçevesi: Diyalektik Bir Bütünlük

Sonuç olarak devlet ne sadece organik ne de sadece yapay durumdur ne salt şiddetin ne de salt rızanın ürünüdür. Devlet, tarihsel koşulların bir ürünü olarak, bu karşıt unsurları kendi bünyesinde barındıran ve dönüştüren diyalektik bir bütünlük olarak ortaya çıkar ve gelişir. Fetihden gelen tahakküm (kuvvet), artı ürün üzerinden kurumsallaşır (ekonomi), hukuk ve kamu hizmeti kisvesine bürünür (sözleşme), kutsal bir meşruiyetle perçinlenir (Din) ve sonunda doğal bir sosyal form olarak sunulur (Aile).

Bu sentezden çıkan temel yargıyı şu şekilde özetlemek mümkündür: Devlet, sadece bir "yönetim aygıtı" değil; aynı zamanda rızayı kurumlarla, şiddeti ise hukukla çevreleyen, insanlık tarihinin ulaştığı en karmaşık ve çelişkili toplumsal örgütlenme biçimidir. Bu teorik zemin, bir sonraki bölümde ele alınacak olan devletin somut maddi temellerini (ekoloji, artı ürün, organizasyon) ve bu temeller üzerinde yükselen Oppenheimer'ın fetih modelini anlamak için zorunlu bir kavramsal harita sunmaktadır.

DEVLETİN MADDİ TEMELLERİ: EKOLOJİ, ARTI ÜRÜN VE ORGANİZASYON

Devletin kökenini ve kurumsal evrimini sadece felsefi kurgular veya toplumsal sözleşme varsayımları üzerinden okumak, sosyal bilimlerin ampirik gereklilikleri açısından eksik bir yaklaşımdır. Devlet, belirli bir tarihsel kesitte, toplumun içinde var olduğu maddi koşullar, ekolojik kısıtlar ve üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak kristalleşmiştir. Antropolojik ve arkeolojik bulgular ışığında devletin ortaya çıkışı; artı ürünün yönetimi, hidrolik zorunluluklar, ideolojik meşruiyet ve sosyal yapıların dönüşümü ile analiz edilmelidir. Bu bölüm, devletin soyut fikirlerden daha çok, somut toprak, tahıl ve su üzerinde nasıl yükseldiğini inceleyecektir.

Devletten Kaçış: Devletsiz Toplum Paradoksu

Devletin maddi temellerini incelerken, bu yapının her toplum için arzulanan veya kaçınılmaz bir hedef olduğu varsayımından kaçınmak gerekir. Antropolog Pierre Clastres (1991), *Devlete Karşı Toplum* adlı çalışmasında, ilkel toplulukların devletin eksikliğinden yakınan "eksik

toplumlar" değil; aksine hiyerarşinin ve devlet benzeri bir otoritenin doğuşunu engellemek için bilinçli sosyal mekanizmalar geliştiren "devlet karşıtı" yapılar olduğunu savunur. Clastres'e göre devletsiz toplumlar, siyasal iktidarın toplumun üzerinde bağımsız bir güç haline gelmesini önleyerek özgürlüklerini korumuşlardır.

Benzer bir perspektifi James C. Scott (2019), "tahıl devletleri" üzerinden geliştirir. Scott, erken devletlerin kurulduğu Mezopotamya gibi bölgelerde insanların, vergi, angarya ve kölelikten kaçmak için devletin sınırlarının dışına, "barbarların" yaşadığı tepe ve ormanlık bölgelere kaçtığını belirtir (Scott, 2009). Scott için devlet, uygarlaşmanın kaçınılmaz bir aşaması değil, insanların mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştığı zorlayıcı bir organizasyondur. Bu durum, devletin kökenindeki fetih ve zor faktörünün, bir grup fatihin iradesiyle birlikte, toplumun bu yapıya dahil edilmesine yönelik sürekli bir direnişi kırma çabasıyla da şekillendiğini göstermektedir.

Neolitik Devrim ve Artı Ürün (Surplus) Problemi

İnsanlık tarihinin yaklaşık %99'unu kapsayan Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde, göçebe avcı-toplayıcı toplulukların devlet benzeri merkezi aygıtı ihtiyaç duymamasının temel nedeni, depolanabilir ve el konulabilir bir artı ürünün (surplus) yokluğudur. Marshall Sahlins (1974), *Taş Devri Ekonomisi* adlı eserinde bu toplulukları "bolluk toplumları" olarak nitelendirir; öyle ki ihtiyaçlar sınırlı, doğanın sunduğu kaynaklar ise doğrudan tüketime yöneliktir. Birikim yapma olanağının ve ihtiyacının olmadığı bir yapıda, hiyerarşik sınıflaşma zemini de oluşmamıştır.

Ancak Neolitik Devrim ile birlikte tarıma geçiş, toprağa bağımlılığı ve dolayısıyla ürünün depolanmasını zorunlu kılmıştır. Analitik olarak bakıldığında, tahılın evcilleştirilmesi iki temel sorunu da getirmiştir: Bu ürünün dış tehditlere karşı korunması ve toplum içindeki dağıtım mekanizmasının yönetimi. James C. Scott (2019), *Tahıla Karşı* adlı çalışmasında vurguladığı üzere, tahıl "vergilendirilebilir" bir meta olduğu için devletin mali temelini oluşturmuştur. Bu süreçte başlangıçta basit bir "depo bekçiliği" olan görev tanımı, zamanla profesyonel bir bürokrasiye ve sonrasında egemen bir siyasal otoriteye evrilmiştir. Devlet, özünde artı ürünün üzerinde yükselen, bu ürünü denetleyen ve yeniden dağıtan bir aygıt olarak belirmektedir. Ancak, bu aynı artı ürün, dışarıdan gelecek fatihler için bir cazibe merkezi de oluşturmuştur.

Hidrolik Toplamlar ve Ekolojik Sınırlama (Circumscription)

Devletin neden dünya genelinde eş zamanlı değil de Mezopotamya, Nil Vadisi, İndus Vadisi ve Sarı Irmak gibi belirli nehir havzalarında ortaya çıktığı sorusu, Karl Wittfogel'in (1957) "Hidrolik Toplum" teziyle yanıt bulunmaktadır. Bu kurama göre, büyük çaplı sulama kanallarının inşası ve periyodik bakımı, bireysel ya da kabile gücünü aşan devasa bir organizasyonel kapasite gerektirir. Binlerce insanın emeğinin koordine edilmesi, zorunlu olarak merkezi bir planlamayı ve dolayısıyla katı bir bürokratik hiyerarşiyi doğurmuştur.

Bu noktada Michael Mann (2013) ve Robert Carneiro (1970) tarafından geliştirilen "çevresel sınırlama" (circumscription) teorisi analizi tamamlar. Verimli tarım arazilerinin çöller, dağlar veya denizlerle çevrili olduğu nehir vadilerinde, nüfus baskısı arttığında insanların kaçabileceği (sosyal/ekolojik çıkış yapabileceği) bir alan yoktur. Bu "sosyal kafes", bireyleri merkezi otoritenin baskıcı gücüne boyun eğmek zorunda bırakmıştır. Böylece devlet, sadece bir organizasyon değil, aynı zamanda coğrafi zorunluluğun dayattığı bir "emir-komuta zinciri" olarak kurumsallaşmıştır.

Tapınak Ekonomisi: Kutsalın Meşruiyeti ve Yazının İcadı

Maddi temeller, sadece kaba güç veya ekonomik zorunlulukla değil, aynı zamanda bu yapıyı meşrulaştıran ideolojik araçlarla korunur. Sümer kent devletlerinde somutlaştığı düşünülen "Tapınak Ekonomisi" (Ziggurat sistemi), devletin başlangıçta neden büyük ölçüde teokratik bir karakter taşıdığını anlamaya katkı sunar. Bu okumada zigguratlar yalnızca dinsel tapınaklar olarak değil; aynı zamanda tahılın toplandığı, kayıt altına alındığı ve yeniden dağıtıldığı ekonomik ve idari merkezler olarak da yorumlanabilir.

Analitik düzeyde din, devletin ihtiyaç duyduğu rızayı (consent) sağlayan ilk araçtır. Üretici sınıflar, emeklerinin bir kısmını dünyevi bir despota "vergi" olarak vermek yerine, evrensel düzeni sağlayan bir "tanrıya sunu" olarak sunduklarına ikna edilmişlerdir. Bu durum, yönetici sınıfın (ruhban-savaşçı kastı) üretimden muaf kalarak neden ayrıcalıklı bir statü kazandığının temel açıklamasıdır. Öte yandan, bu devasa stokların takibi ihtiyacı, sembolik bir devrim olan yazının icadına yol açmıştır. Yazının, erken aşamalarında öncelikli olarak yazınsal veya kutsal metinler için değil, büyük ölçüde idari ve iktisadi bir gereksinimden, yani muhasebe kayıtlarının, vergi listelerinin ve yasal düzenlemelerin tutulması

ihtiyacından doğan bir kontrol ve yönetim aracı olarak biçimlendiği savunulabilir (Schmandt-Besserat, 1996).

Kabileden Devlete Geçiş: Akrabalık Bağlarının Çözülmesi

Devletin kurumsallaşma sürecindeki en kritik toplumsal dönüşüm, Patricia Crone'un (1986) vurguladığı gibi, akrabalık (kinship) bağlarının yerini "uyruklu" (subjecthood) bağının almasıdır. Kabile tipi örgütlenmelerde sadakat, kan bağına ve kişisel ilişkilere dayanır. Oysa devlet, sadakati soyut bir otoriteye, mekânsal sınırlara ve rasyonel yasalara yönlendirmek zorundadır.

Bu geçiş sancılı bir "çözülme" sürecini içerir. Devlet, kabilenin otonom yapısını ve kendi içindeki dayanışma ağlarını kırarak, bireyi doğrudan merkezi otoriteye bağlı "uyruk" haline getirir. Bu süreçte kabile içi örf ve âdet hukuku, yerini devletin merkezi ve yazılı yasalarına bırakır. Akrabalık bağlarının yarattığı parçalı yapı, devletin sunduğu yeni toplumsal kimlik (vatandaş/tebaa) ve askeri zorlama ile bir arada tutulan merkezi ve otoriter yapıya dönüşür. Bu süreçte devlet, toplumun genetik kodlarını (kan bağı) siyasal kodlarla (yasalarla) değiştiren bir transformatör işlevi görür.

SİYASAL YOL VE FETİH: FRANZ OPPENHEIMER'IN DEVLET KURAMI

Devletin kökenine ilişkin literatür, temelde ikiye ayrılır: devletin toplumun içsel işleyişinden (işbölümü, artı ürün) doğduğunu savunan evrimci/işlevselci yaklaşım ile onu bir grubun diğeri üzerindeki tahakkümüne, yani şiddet ve fethetmeye dayandıran çatışmacı/fetihçi yaklaşım. Franz Oppenheimer (1908/2005), bu ikinci geleneğin en sistematik temsilcisi olarak, devletin doğuşunu "ekonomik araçlar" (üretim ve mübadele) ile "siyasal araçlar" (gasp ve tahakküm) arasındaki radikal ikili ayrım üzerinden açıklar. Ona göre devlet, barışçıl bir toplumsal sözleşmenin ürünü olmaktan daha çok, siyasal araçların ekonomik araçlar üzerindeki zaferinin kurumsallaşmış biçimidir. Bu bölüm, Oppenheimer'ın modelini detaylandıracak ve onun güncel geçerliliğini sorgulayacaktır.

Göçebe-Yerleşik Diyalektiği ve Altı Aşamalı Kurumsallaşma

Oppenheimer'ın modeli, devletin ancak iki farklı toplumsal yapının karşılaşmasıyla mümkün olduğunu varsayar: hareket kabiliyeti yüksek, askeri disipline sahip göçebe çoban toplulukları ile toprağa bağlı, üretim fazlası yaratan yerleşik tarım toplulukları. Bir önceki bölümde tartışılan maddi temeller (artı ürün, çevresel sınırlama), bu modelin arka planını

oluşturur. Tarım toplumları, yağmaya açık birer "ambar" işlevi görürken, göçebeler bu değeri ele geçirmek için doğal birer istilacı konumundadır.

Başlangıçta basit bir yağma ve yıkım olan bu ilişki, fatih grubun sömürüyü kalıcı kılma rasyonalitesiyle evrilir. Oppenheimer bu kurumsallaşma sürecini altı aşamalı bir modelle açıklar (Tablo 3). Süreç, saf şiddetle başlar; fatihın mağlubu öldürmek yerine düzenli haraç almaya karar vermesiyle ekonomik bir rasyonalite kazanır. Köylünün bu durumu kabullenmesi ve fatihın de düzenli koruma sağlamaya başlamasıyla ilişki istikrara kavuşur. Fatih grubun toprağa yerleşmesi ve gruplar arası anlaşmazlıklarda "hakem" rolü üstlenmesi, çıplak tahakkümü "adalet" ve "düzen" söylemi ile meşrulaştırır. Nihayet, nesiller içinde ortak bir kültür ve tebaalık bilincinin oluşmasıyla devlet, kurumsal kimliğine kavuşur.

Tablo 3.

Franz Oppenheimer'in Fetih Kuramı Bağlamında Altı Aşamalı Devlet Oluşumu Modeli.

Aşama	Süreç Adı	Temel Karakteristik
1. Aşama	Sürekli Soygun	Öldürme, yağma ve yakıp yıkma. Henüz bir devletten bahsedilemez.
2. Aşama	Haraç Düzeni	Fatihin kurbanını öldürmeyip sömürmeye karar vermesi. Verginin ilkel hali.
3. Aşama	Artı Ürünün Sabitlenmesi	Köylünün haraç ödemeyi kabullenmesi, fatihin düzenli koruma sağlaması.
4. Aşama	Yerleşikleşme	Göçebe grubun köylülerin yanına yerleşerek toprak üzerinde hakimiyet kurması.
5. Aşama	Hukuk ve Tahkim	Farklı gruplar arasındaki çatışmaları çözmek için fatihin "hakem" olması.
6. Aşama	Devletleşme	Grupların tek bir siyasal birim altında birleşmesi ve tebaalık bilincinin oluşması.

(Kaynak: Oppenheimer (2005, s. 45-60) temel alınarak yazar tarafından tablolştırılmıştır.)

Şiddetin Rasyonalizasyonu ve Meşruiyetin İnşası

Bu modelin özü, şiddetin zamanla rasyonelleştirilerek meşru bir otoriteye dönüştürülmesidir. "Ölü bir köylü haraç ödeyemez" mantığı, kısa vadeli yağmayı uzun vadeli bir vergi gelirine dönüştürür. Fatihin hakemlik rolü, zorbalığı adaletin tecellisi olarak sunar. Son aşamada, fatih artık dışarıdan gelen bir yabancı değil, düzenin ve güvenliğin teminatı olan bir egemen figürdür. Böylece devlet, Oppenheimer'ın siyasal araç kavramının

cisimleştiği bir "yerleşik yağmacı" mantığından doğar ve "koruma karşılığı haraç" ilkesi üzerine inşa edilir. Bu sezgi, Mancur Olson'un (1993) "yerleşik haydut" (stationary bandit) kuramında biçimsel bir ifade bulur; yağmayı tekelleştirip vergiye çeviren haydut, kısa vadeli talanı uzun vadeli bir çıkara dönüştürerek düzen ve kamu malı sağlamaya yönelir. Oppenheimer'ın tarihsel-sosyolojik fetih anlatısı ile Olson'un rasyonel tercih modeli, devletin çekirdeğine aynı mantığı, korumacı bir tahakkümün haraca dönüşmesini yerleştirir.

Bu analiz, devletin kutsal veya organik kökenlerine ilişkin anlatıları seküler ve maddi bir temele oturtur. Oppenheimer'ın siyasal araçlar vurgusu, devletin özünde bir tahakküm ve sömürü mekanizması olduğunu, ancak bu niteliğin zamanla hukuk, kamu hizmeti ve ideolojik rıza ile perdelenerek kalıcılaştığını gösterir.

Çağdaş Yansımalar: Tilly'den Dijital Leviathan'a

Oppenheimer'ın kuramının gücü, yalnızca arkaik devlet oluşumunu açıklamasında değil, modern ve çağdaş iktidar biçimlerini analiz etmedeki süregelen geçerliliğindedir.

Charles Tilly ve Modern Devletin İnşası: Tilly (2001), modern Avrupa devletlerinin oluşumunu, Oppenheimer'ın "koruma karşılığı haraç" çerçevesiyle ilişkilendirir. Ona göre devlet inşası, bir "örgütlü suç mantığı" veya "koruma haracı" (protection racket) işleyişine benzer: Savaş lordları ve prensler, belirli bir bölgede şiddet tekeline kurar, "koruma" vaadiyle vergi (haraç) toplar ve rakiplerini ortadan kaldırarak modern devletin kurumlarını oluştururlar.

Tilly'nin çözümlemesinin asıl katkısı, Weber'in devleti belirli bir toprak parçasında meşru fiziksel şiddet tekeline dayandıran tanımını (Weber, 2017) tarihsel bir zemine oturtmasıdır. Weber bu tekeli devletin ayırt edici niteliği olarak saptar; ancak tekelin nasıl kurulduğu sorusunu büyük ölçüde açık bırakır. Tilly ise tekelin verili bir başlangıç değil, bir bölgedeki rakip şiddet girişimcilerinin tasfiye edilmesiyle, yani bizzat siyasal araçların kullanımıyla elde edilmiş bir sonuç olduğunu gösterir. Böylece Oppenheimer'ın fetih anlatısı ile Weber'in tekeli kavramı arasında bir köprü kurulu: meşru şiddet tekeli, çatışmacı bir kuruluş sürecinin sonradan kurumsallaşmış ve hukuk diliyle meşrulaştırılmış görünümünden başka bir şey değildir.

Dijital Çağda "Siyasal Araçlar": Günümüzde bu mantık, fiziksel şiddet tekelinden dijital gözetim ve veri kontrolü tekeline dönüşmüştür. Burada "Dijital Leviathan" olarak adlandırılan yapıda, devletler ve büyük teknoloji şirketleri, gözetim kapitalizminin işleyişine uygun biçimde vatandaşların/ tüketicilerin kişisel verisini (yeni artı ürün) toplayarak, algoritmik denetim ve davranışsal yönlendirme yoluyla yeni "dijital tahakküm" pratiği geliştirmektedir (Zuboff, 2019). Burada "Dijital Leviathan" ifadesi tek başına ulus-devleti imlemez; veri toplama, algoritmik denetim ve davranışsal yönlendirme kapasitelerinin devlet aygıtları ile büyük teknoloji şirketleri arasında bölüşüldüğü, devlet ile platform kapitalizminin kesiştiği melez bir yönetimsellik biçimine işaret eder. Kavram, klasik Leviathan'ın güvenlik karşılığı itaat sözleşmesini; güvenlik ve kişiselleştirilmiş hizmet vaadi karşılığında verinin ve mahremiyetin devredildiği çağdaş bir düzene taşır. Dolayısıyla burada tahakkümün öznesi ne yalnızca devlet ne de yalnızca şirkettir; siyasal araç, ikisinin algoritmik altyapı üzerinde kurduğu ortaklıkta yeniden biçimlenir.

Somut Tezahürler: Sosyal kredi sistemi (Creemers, 2018), seçim manipülasyonunda kullanılan veri skandalları (Cambridge Analytica; Isaak ve Hanna, 2018) veya hedefleyici reklamcılık yoluyla tüketim alışkanlıklarının şekillendirilmesi, "siyasal araçların" dijital çağdaki somut örnekleridir. Burada "koruma", kişiselleştirilmiş hizmetler veya sosyal güvenlik vaadiyle sunulurken, "haraç", kişisel mahremiyet ve özerklikten vazgeçiş olarak ödenmektedir.

Bu örnekler, Oppenheimer'ın siyasal aracının tek bir tarihsel kılığa hapsolmadığını, el konulan kaynağın niteliği değiştikçe biçim değiştirerek sürdüğünü gösterir. Fetih çağında galip, tahıla ve emeğe el koyar; Olson'un (1993) yerleşik haydudunda bu el koyma düzenli ve hesaplı bir vergiye dönüşür; gözetim kapitalizminde ise (Zuboff, 2019) ele geçirilen kaynak, bireyin davranışsal verisi ve dikkatidir. Üç aşamada da el koymayı sürdürülebilir kılan mekanizma değişmez: koruma karşılığı haraç. Tahıl ambarını dış yağmacılara karşı koruyan fatih ile kişisel veriyi güvenlik ve kişiselleştirilmiş hizmet vaadiyle toplayan dijital platform, aynı siyasal aracın farklı tarihsel görünümleridir. Değişen, tahakkümün ham maddesidir; sabit kalan, üretilen değere bir koruma ilişkisi kisvesi altında el konulmasıdır. Bu süreklilik, Oppenheimer'ın ekonomik araç ile siyasal araç ayrımını, dijital kapitalizmin yeni birikim biçimlerini çözümlemek için de işlevsel kılar.

Dolayısıyla Oppenheimer'ın teorisi, iktidarın değişmeyen özünü, bir grubun başkasının kaynağı (ister tahıl ister vergi ister veri) üzerinde sistematik kontrol kurma arzusunu, tarihsel koşullardan bağımsız olarak anlamamıza olanak tanıyan güçlü bir sosyolojik araç olarak önemini korumaktadır.

SENTEZ: ÜRETİM VE ŞİDDETİN DİYALEKTİĞİ OLARAK DEVLET

Devletin doğuşunu tek bir nedene indirgemek, bu karmaşık siyasal aygıtın tarihsel derinliğini ve çok boyutlu doğasını anlamayı güçleştirir. Önceki bölümlerde ayrı ayrı incelenen maddi temellere dayanan "içsel evrim" tezleri (Wittfogel, Carneiro, Scott) ile fethe dayanan "dışsal müdahale" tezi (Oppenheimer), aslında birbirini dışlayan değil, birbirini var eden ve tamamlayan süreçlerdir. Bu sentez bölümü, bu iki ana bakış açısının kesişim noktasında devletin nasıl biçimlendiğini ortaya koyacaktır.

Artı Ürün ve Şiddetin Kesişimi: Sömürülebilir Değerin Yaratılması ve Ele Geçirilmesi

Maddi temelciler, devletin oluşması için öncelikle bir "artı ürün" birikiminin olması gerektiğini savunurlar. Ancak Oppenheimer'ın perspektifi bu noktada kritik bir soru sorar: Bu artı ürün, neden gönüllü bir kamu hizmetine veya eşitlikçi bir dağıtımına değil de bir tahakküm ve sömürü aygıtına dönüşmüştür? Sentezci yaklaşıma göre; ekoloji ve üretim devletin olasılık zeminini hazırlamış, şiddet ve fetih ise bu potansiyeli siyasal bir gerçekliğe dönüştürmüştür.

Başka bir deyişle, yerleşik tarım toplumu, depolanabilir ve transfer edilebilir bir değer (tahıl) üreterek sömürülebilir bir "hedef" yaratmıştır. Savaşçı göçebe gruplar ise bu durağan değeri, fiziksel üstünlükleri sayesinde bir iktidar mekanizmasına bağlamıştır. Birinin yarattığı değer, diğerinin el koyduğu kaynak haline gelmiştir. Bu nedenle devlet, sadece "artı ürünün yönetimi" değil, aynı zamanda "artı ürünün gaspının kurumsallaşmasıdır."

Sosyal Kafes ve Fetih İlişkisi: Kaçışın İmkânsızlığı

Michael Mann'ın "sosyal kafes" tezi ile Oppenheimer'ın fetih teorisi arasındaki bağ oldukça güçlüdür ve sentezi destekler. Bir nehir havzasında verimli topraklara sıkışmış (ekolojik sınırlama) bir tarım toplumunun, dışarıdan gelen organize bir fatih gruba karşı etkili bir şekilde direnmesi veya topraklarını terk edip kaçması zordur. Bu "coğrafi hapis" durumu, fethin kalıcı bir devlete dönüşmesini büyük ölçüde kolaylaştırır.

Eğer coğrafya kaçışa izin verseydi (örneğin uçsuz bucaksız bozkırlar veya dağınık ormanlık alanlar), bir fetih hareketi muhtemelen sadece geçici bir yağma olayı olarak kalacak, fatihler ganimetlerini alıp gidecek, kurumsal ve sürekli bir devlet yapısı ortaya çıkmayacaktı. Dolayısıyla devlet, ekolojik hapis ile organize şiddetin birleştiği kesişim noktasında, bir "kader" olarak doğmuştur.

Meşruiyetin İnşası: Zorun Rızaya Dönüşümü

Sentez sürecindeki en önemli ve incelikli aşama, fethin yarattığı "safı şiddetin", maddi temellerin sunduğu "kamu yararı" ve dinsel/ideolojik araçların sağladığı "kutsallık" ile maskelenmesi ve dönüştürülmesidir. Bu, Max Weber'in işaret ettiği otorite tiplerinin tarihsel evriminin bir provası gibidir (karizmatik → geleneksel → yasal-rasyonel):

1. Fetih, mülkiyete ve emeğin ürününe el koyar (Çıplak Güç / Karizmatik Otorite).
2. Maddi Temeller (Tapınak, Bürokrasi, Sulama Sistemleri), bu el koymayı "vergi", "kamu düzeni" ve "hayatî hizmet" adı altında rasyonelleştirir ve kurumsallaştırır (Geleneksel Otorite).
3. İdeolojik Araçlar, Din, Hukuk ve Platon'un "soylu yalanı", adalet ve koruma vaat ederek, mağlup edilenin rızasını devşirir ve itaati içselleştirir. Fatih, artık bir "yabancı yağmacı" değil, "düzenin ve güvenliğin teminatı" olan bir egemendir (Yasal-Rasyonel Otoritenin temelleri).

Bu süreçte devlet, artık sadece bir grubun diğerini sömürdüğü basit bir yapı değil; aynı zamanda sulama kanallarını yapan (hidrolik işlev), adaleti sağlayan (hakemlik işlevi) ve düşmana karşı koruyan (askeri işlev) "vazgeçilmez" bir mekanizma olarak algılanmaya başlar. Sömürü, kamu hizmeti görüntüsüne bürünür.

Bütünleşik Bir Analitik Çerçeveye Doğru

Sonuç olarak devlet; ne sadece barışçıl bir toplumsal sözleşmenin, ne de sadece vahşi bir yağmanın ürünüdür. Devlet, artı ürünün yarattığı ekonomik olanakla, fethin yarattığı siyasal iradenin, ekolojik sınırlamalar altında birleşmesinden ve sonucunda ideolojik meşruiyet araçlarıyla örtülüp süreklileştirilmesinden doğan diyalektik ve hibrit bir yapıdır.

Modern devletin DNA'sında hem bir "hizmet sağlayıcı" (üretimi organize eden, altyapıyı kuran, hukuku uygulayan) hem de bir "haraç toplayıcı"

(Tilly'nin tabiriyle örgütlü suç benzeri bir baskı ve vergilendirme aygıtı) bir arada yaşamaya devam etmektedir. Bu ikili karakter, onun tarihsel kökenindeki üretim ve şiddet diyalektiğinin bir yansımasıdır.

SONUÇ

Bu çalışma, devletin kökenini doğal bir evrimin ya da gönüllü bir uzlaşının değil, tarihsel bir kırılmanın ürünü olarak ele almış; aile, kuvvet, sözleşme, ekonomi ve din kuramlarını Oppenheimer'ın siyasal araç kavramı karşısında sınamıştır. Bu karşılaştırmadan çıkan temel bulgu, devletin kuruluş anına bir gasp ve tahakküm ilişkisinin yerleştiği; artı ürünün yarattığı sömürülebilir değer, örgütlü şiddetle bir iktidar mekanizmasına bağlandığı ve bu el koymanın zamanla vergi, hukuk ve kamu hizmeti diliyle rasyonelleştirilerek kalıcılaştığıdır. Aile kuramı devletin duygusal köklerini, sözleşme kuramı meşruiyetin normatif kurgusunu, Marksist çözümleme sınıfsal ve maddi temeli, dinsel kuram ise kutsal meşruiyeti aydınlatsa da bu yaklaşımların hiçbiri tek başına iktidarın asimetrik ve zorlayıcı çekirdeğini kavramaya yetmemektedir.

Oppenheimer'ın çözümlemesinin açıklayıcı üstünlüğü bu çekirdeği görünür kılmasında yatar. Onun ekonomik araç ile siyasal araç ayrımı, diğer kuramların kısmi katkılarını dışlamak yerine ortak bir omurgada toplar; Engels'in artı ürüne el koyma tezi ile Gumpłowicz'in grup çatışması vurgusu, bu omurgada fethin içsel ve dışsal yüzleri olarak bir araya gelir. Devletin hizmet sağlayıcı işlevleri ise bu çekirdeği ortadan kaldırmaz; aksine, gaspı kamu yararı görüntüsüne büründürerek tahakkümü süreklileştiren bir meşruiyet katmanı olarak işler. Devletin hibrit karakteri, bu üretim ve şiddet diyalektiğinin kalıcı izidir.

Bu çerçevenin gücü, arkaik devlet oluşumunu açıklamakla sınırlı değildir. Çalışmanın çağdaş yansımalar bölümünde gösterildiği gibi, siyasal araç fiziksel fetihden dijital gözetime uzanan bir süreklilik içinde biçim değiştirerek varlığını sürdürmektedir. İktidarın aldığı biçim tarihsel olarak değişse de özünde yatan dinamik, bir grubun başkasının kaynağı üzerinde sistematik denetim kurması ve bunu meşruiyetle örtmesi sabit kalmaktadır. Oppenheimer'ın siyasal araç kavramı, bu sürekliliği görünür kıldığı ölçüde, devletin kökeni kadar dijital geleceği üzerine düşünmek için de güncelliğini korumaktadır.

Bu çözümlemenin doğru değerlendirilebilmesi için sınırlılıklarının da açıkça belirtilmesi gerekir. Oppenheimer'ın fetih modeli, devletin

kuruluşundaki gasp çekirdeğini görünür kılmakta güçlü olsa da bütün devlet oluşumlarını tek başına açıklayan kapsayıcı bir kuram olarak okunmamalıdır. Özellikle birincil (pristine) devletlerin doğuşunda dışsal fetihten çok içsel farklılaşma süreçlerinin belirleyici olabildiği, modelin ise büyük ölçüde ikincil devlet oluşumlarına dayandığı yönünde haklı eleştiriler bulunmaktadır. Bu nedenle siyasal araç kavramı, çalışma boyunca savunulduğu üzere, artı ürün ve ekoloji (maddi temeller), sınıf ilişkileri (Marksist çözümleme), rıza (sözleşmecî gelenek) ve kutsal meşruiyet (dinsel kuram) boyutlarıyla birlikte okunduğunda açıklayıcı gücüne kavuşur; bu boyutlar birbirinden yalıtıldığında ise her biri iktidarın asimetrik ve zorlayıcı çekirdeğini tek başına ıskalar. Gelecek araştırmalar açısından iki hat özellikle verimli görünmektedir: Oppenheimer’ın modelinin arkeolojik ve karşılaştırmalı tarihsel verilerle birincil devletler bağlamında sınanması ve dijital tahakküm çözümlemesinin, burada ana hatlarıyla çizilen “Dijital Leviathan” çerçevesinin ötesinde, platform kapitalizmi ile devlet egemenliği arasındaki kurumsal ortaklıkları odağına alan görgül incelemelerle derinleştirilmesidir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2014). *Politika* (M. Tunçay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Bossuet, J. B. (1990). *Politics drawn from the very words of Holy Scripture*. Cambridge University Press.
- Carneiro, R. L. (1970). A theory of the origin of the state. *Science*, 169(3947), 733–738. <https://doi.org/10.1126/science.169.3947.733>
- Clastres, P. (1991). *Devlete karşı toplum* (M. Sert ve N. Demirtaş, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Creemers, R. (2018). *China’s social credit system: An evolving practice of control*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3175792>
- Crone, P. (1986). The tribe and the state. J. A. Hall (Ed.), *States in history* (s. 48–77). Basil Blackwell.
- Engels, F. (2012). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni* (K. Somer, Çev.). Sol Yayınları.
- Fried, M. H. (1967). *The evolution of political society: An essay in political anthropology*. Random House.
- Gauchet, M. (2000). *Demokrasi içinde din: Laikliğin gelişimi* (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.

- Gramsci, A. (2014). *Hapishane defterleri (Seçmeler)* (K. Somer, Çev.). Onur Yayınları.
- Gumpłowicz, L. (1885). *Grundriss der Soziologie*. Manz.
- Hall, J. A., ve Ikenberry, G. J. (2000). *The state*. Open University Press.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Hume, D. (2017). *Siyasi denemeler* (İ. H. Yılmaz, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Isaak, J. ve Hanna, M. J. (2018). User data privacy: Facebook, Cambridge Analytica, and privacy protection. *Computer*, 51(8), 56–59. <https://doi.org/10.1109/MC.2018.3191268>
- İbn-i Haldun. (2015). *Mukaddime* (S. Uludağ, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Keim, W. (2022). Franz Oppenheimer (1926), Die soziologische Staatsidee. (Die Eroberung) [The sociological idea of the state (The conquest)]. *Journal of Historical Sociology*, 35(3), 341–348. <https://doi.org/10.1111/johs.12384>
- Lenin, V. I. (2016). *Devlet ve devrim* (M. Erdost, Çev.). Sol Yayınları.
- Locke, J. (2004). *Hükümet üzerine ikinci inceleme* (F. Bakırcı, Çev.). Ebabil Yayınları.
- Maine, H. S. (1861). *Ancient law: Its connection with the early history of society and its relation to modern ideas*. John Murray.
- Mann, M. (2013). *İktidarın tarihi: Başlangıcından MS 1760'a kadar toplumsal iktidarın kaynakları* (E. Saraçoğlu, S. Torlak, O. Sevimli ve E. Kolay, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Marx, K., ve Engels, F. (2014). *Alman ideolojisi* (O. Özgür, Çev.). Can Yayınları.
- Morgan, L. H. (1986). *Eski toplum* (Ü. Oskay, Çev.). Payel Yayınları.
- Olson, M. (1993). Dictatorship, democracy, and development. *American Political Science Review*, 87(3), 567–576. <https://doi.org/10.2307/2938736>
- Olson, M. (2000). *Power and prosperity: Outgrowing communist and capitalist dictatorships*. Basic Books.
- Oppenheimer, F. (2005). *Devlet* (A. Şenel ve Y. Sabuncu, Çev.). Phoenix Yayınevi.

- Platon. (2018). *Devlet* (S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Poggi, G. (2014). *Modern devletin gelişimi: Sosyolojik bir yaklaşım* (Ş. Kut ve B. Toprak, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Poulantzas, N. (2006). *Devlet, iktidar, sosyalizm* (T. Ilgaz, Çev.). Epos Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2006). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sahlins, M. (1974). *Stone age economics*. Tavistock Publications.
- Schmandt-Besserat, D. (1996). *How writing came about*. University of Texas Press.
- Schmitt, C. (2016). *Siyasi ilahiyat: Egemenlik kuramı üzerine dört bölüm* (E. Zeybekoğlu, Çev.). Dost Kitabevi.
- Service, E. R. (1962). *Primitive social organization: An evolutionary perspective*. Random House.
- Scott, J. C. (2009). *The art of not being governed: An anarchist history of upland Southeast Asia*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (2017). *Against the grain: A deep history of the earliest states*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (2019). Tahıla karşı: İlk devletlerin derin tarihi (A. N. Babaoğlu, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şenel, A. (1982). *Siyasal düşünceler tarihi: Tarihöncesinde, ilkçağda, ortaçağda ve yeniçağda toplum ve siyasal düşünüş*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tilly, C. (2001). *Zor, sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu: MS 990–1992* (K. Emiroğlu, Çev.). İmge Kitabevi.
- Weber, M. (2017). *Meslek olarak siyaset* (L. Özşar, Çev.). Biblos Kitabevi.
- Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental despotism: A comparative study of total power*. Yale University Press.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

MEDİANERAS FİLMİ BAĞLAMINDA KÜRESELLEŞMENİN METROPOLDEKİ YALNIZLAŞMA VE YABANCILAŞMAYA ETKİSİ

Büşra YILDIZ

Marmara Üniversitesi, Türkiye

yildiz.busratr@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-3185-1636>

Atf	YILDIZ, B. (2026). MEDİANERAS FİLMİ BAĞLAMINDA KÜRESELLEŞMENİN METROPOLDEKİ YALNIZLAŞMA VE YABANCILAŞMAYA ETKİSİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(3), 477-511.
-----	--

ÖZ

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle kent mekânı ve toplumsal ilişkiler değişmektedir. Kentleşmenin hızla artışı bireylerin gündelik hayatlarını biçimlendirirken sosyal ilişkilerini de etkilemektedir. İnsanların iletişimde yaşadığı problemler, yalnızlaşma, mekânsal ve sosyal yabancılaşma bu değişikliklerin sadece birkaç tanesidir. Bu çalışma, Gustavo Taretto'nun yönettiği *Medianeras* filmi üzerinden küreselleşmenin kent mekânına ve toplumsal ilişkilere etkisini, metropolde yaşayan bireylerin yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimleri bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yürütülüp sosyolojik film analizi yöntemiyle incelenmiştir. Filmdeki sahneler, karakterlerin davranışları, diyalog ve monologlar ile mekânsal ve görsel unsurlar beş tema altında tematik analiz tekniğinden yararlanılarak incelenmiştir. Bulgular sonucu küreselleşme ile değişen kentsel yapının; sınıfsal ayrışmaya yol açtığı, metropolün hızlı ve yoğun yapısının güvensizlik hissini uyandırdığı ve bundan ötürü bireylerde kayıtsızlık, ihtiyatlılık ve sosyal mesafeye neden olduğu görülmektedir. Değişen mekânsal ve toplumsal koşullar, yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimini derinleştirip bireylerin anlamlı bağ arayışını ortadan kaldırmamaktadır. Dijital iletişim araçları karakterlerin iletişim kurma çabalarına bir alternatif olsa da aradıkları derin ve samimi ilişkilere ulaşmalarında yeterli olmamaktadır. Filme adını veren yan duvarlar; karakterlerin fiziki ve toplumsal ayrışmasını, duvarlara

açılan pencereler ise iletişim kurma, anlamlı bağ arayışı ve görünür olmayı temsil etmektedir. Bu çalışma, sinema anlatısında kent mekânının toplumsal ve psikolojik işlevini ortaya koyarak kent sosyolojisi ve film çalışmaları arasındaki ilişkiye katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Film Sosyolojisi, Küresel Kent, Medianeras, Yalnızlaşma, Yabancılaşma*

THE IMPACT OF GLOBALISATION ON ISOLATION AND ALIENATION IN THE METROPOLIS IN THE CONTEXT OF THE FILM MEDIANERAS

ABSTRACT

Today, urban space and social relationships are changing under the influence of globalisation. Rapid urbanisation shapes individuals' everyday lives while also affecting their social relationships. Communication problems, loneliness, and spatial and social alienation are among the consequences of these changes. This study aims to examine the effects of globalisation on urban space and social relationships through Gustavo Taretto's film *Medianeras*, focusing on the experiences of loneliness and alienation among individuals living in a metropolis. The study was conducted within a qualitative research approach and employed sociological film analysis. The film's scenes, characters' behaviours, dialogues and monologues, as well as its spatial and visual elements, were examined under five themes using thematic analysis. The findings indicate that changes in the urban structure resulting from globalisation lead to class-based segregation. The fast-paced and dense structure of the metropolis creates a sense of insecurity, resulting in indifference, cautiousness, and social distance among individuals. Although changing spatial and social conditions deepen experiences of loneliness and alienation, they do not eliminate individuals' search for meaningful bonds. While digital communication tools provide the characters with an alternative means of communication, they remain insufficient for establishing the deep and sincere relationships they seek. The sidewalls that give the film its name represent the characters' physical and social separation, whereas the windows opened in these walls symbolise communication, the search for meaningful bonds, and the desire to be seen. By revealing the social and psychological functions of urban

space in cinematic narrative, this study contributes to the relationship between urban sociology and film studies.

Keywords: *Film Sociology, Global City, Medianeras, Isolation, Alienation*

GİRİŞ

Kent mekânı insanların kendilerini gerçekleştirebildikleri ve geliştirebildikleri birincil mekân olarak insan elinden çıkan her şeyle bağlantılıdır. Sosyoloji, ekonomi, politika, savaş, mimari, kültür, edebiyat ve sinema gibi birçok disiplini ilgilendiren karmaşık bir yapıdır (Güven, 2016, s.22). Sinema; kentin günlük yaşam pratikleri, kültür, birey ve toplumla ilişkisini okuyarak üretim yapar (Aslan ve Masatlıoğlu, 2023, s.799). Görsellik ve işitsellik üzerine kurulu olan bu disiplin, mekânı görselliği tamamlamak için kullanır. Kent, sinemada kullanılan bir dekordan ziyade aktif rol alan bir mekân olarak da işlenmektedir. Kent ve sinema ilişkisinde, ikisi de birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Filmlerde kullanılan yerler ve karakterler hakkında ilk izlenimler mekân sayesinde yakalanmaktadır. Bu sebeple kent mekânı filmlerde en az karakterler ve olay örgüsü kadar önemlidir (Torun, 2017, ss.149-150). Kent ve sinema ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda, sinemanın kent mekânlarındaki değişimleri ve bu değişimlerin bireylerin yaşamları üzerindeki etkilerini yansıttığı görülmektedir. Mennel'e göre sinema sayesinde kent ve kent kültürü en etkili biçimde görülür ve anlamlandırılır (2008, s. 15). Öztürk, sinemanın kentin yapısına ve gündelik yaşam pratiklerinin görsel olarak sunulmasını sağlayarak kent ve birey arasındaki ilişkinin okunmasına olanak tanıyan önemli bir araç olduğunu ifade eder (2008, s. 3). Bu bakıma filmlerdeki kent mekânı anlatının gerçekleştiği fiziksel bir mekân olmanın ötesinde karakterlerin fiziki ve psikolojik hallerini, davranışlarını ve toplumsal ilişkilerini etkileyen bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Medianeras filmi, daha önce farklı yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiştir. Sucu (2022, ss. 17–30), filmi kent kültürü çerçevesinde sosyal medya kullanımını iletişim ve yalnızlık ilişkisi üzerinden değerlendirirken; Page (2016, ss. 79–94), Buenos Aires'in kentsel yapısı ile medya teknolojileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Meridor (2013), *Medianeras* filmi kentteki fiziksel ayrışma ve insanlar arasındaki etkileşim eksikliği üzerinden değerlendirmiştir. Bu çalışmanın temel problemi küreselleşmenin kent mekânında ve toplumsal ilişkilerde ortaya çıkardığı değişimleri; sınıfsal ayrışma, güvensizlik, sosyal mesafe, iletişimde değişim, dijital ortamın

insan üzerindeki etkisi, yalnızlaşma ve yabancılaşma kavramlarının *Medianeras* filmi üzerinden incelenmesidir. Bu çalışmada Gustavo Taretto'nun yönetmenliğini yaptığı 2011 yapımı *Medianeras* filmi Türkçe çevirisi ile *Yan Duvarlar* incelenerek küreselleşen Buenos Aires'in filmde yalnızca olayların gerçekleştiği bir arka plan olmaktan ziyade karakterlerin fiziksel ve psikolojik durumlarını, davranışlarını, kamusal alanlardaki birey ve toplumla etkileşimini şekillendiren ana karakter niteliğinde ele alınarak küreselleşmenin kent mekânına ve sosyal ilişkilere etkisini, metropolde yaşayan bireylerin yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kent, Küreselleşme ve Küresel Kent

Kenti tek bir cümle veya olguyla tanımlamak onu anlamakta yetersiz kalacağından farklı perspektiflerde kentin çeşitli tanımlamaları vardır. George Simmel, kenti içinde toplumsal etkileşimlerin olduğu, kendine has bir yapısı olan toplumsal mekân olarak tanımlar. Mekânın kendine özgü olmasından ziyade içinde bulunduğu insanların etkileşimiyle özgünlük kazandığını ifade eder (Frisby, 2015, s. 35). İnsanların içinde bulunduğu zaman dilimi ve bulunduğu mekânla kurduğu ilişkiler ve yaptığı işler bir kentin fonksiyonlarını belirler. Ruşen Keleş'e göre kent; tarımdan ziyade farklı üretimlerin de yapıldığı, yönetsel ve ekonomik gelişmelerin görüldüğü belli bir nüfus büyüklüğü, yoğunluğu ve bütünleşme seviyesine ulaşmış denetim fonksiyonunun olduğu bir yerleşim yeridir (2021). Uzmanlaşmanın ve çeşitli ilişkilerin olduğu bir toplumsal örgütlenme şeklidir. Kentleşme, sanayi ve ekonominin gelişmesine bağlı olarak iş imkanı sebebiyle nüfusun artması ve kentin büyüyüp gelişmesiyle ortaya çıkan bir süreçtir. İlhan Tekeli'ye göre kent sadece fiziki bir büyüme ve nüfus artışının olduğu bir yer olarak görülmemelidir (2011). Toplumun sosyal ilişkiler ürettiği bir yaşam alanıdır. Kentleşme ise toplumsal ilişkilerin ve insanların yaşam biçimlerinin mekânla ilişkilendirildiği bir süreçtir. Turgut Cansever'e göre ise kent; sosyal ilişkileri şekillendiren, insanın hayatını düzenlemek için kullandığı etkileşimin en yoğun olduğu mekândır (1996).

Kentler insanların toplum içi ilişkilerinde oldukça önemli bir faktördür. Sokaklar, parklar, meydanlar gibi kentlinin birbiriyle etkileşim halinde olacağı mekândır. Fakat kontrolsüzce gelişen metropoller bireye yaşanılabilir bir çevre sunmamakla beraber kent kullanıcılarının

ihtiyaçlarını karşılamamaktadır (Erdönmez ve Akı, 2005). Ancak kentsel mekân ihtiyaçlara cevap veren, herkesin faydalanabildiği ve insanlara hizmet eden bir yaşam alanı olmalıdır. Bu, kamusal mekânın en öncelikli gereksinimlerindendir. (Abay ve Erdönmez, 2021).

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler devletlerin geleneksel organizasyonlarında köklü değişiklikler yapma sürecine girmesine sebep olmuştur. Bu değişikliklere sebep olan küresel kapitalizmin, küresel sermaye birikimlerini geleneksel anlayıştan uzaklaşıp ulus ötesi bir boyut kazandırarak sermayenin biriktiği küresel kentlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Sayın, 2022). Küreselleşme emek ve sermaye tanımında değişikliğe sebep olduğu gibi kent tanımlamalarında da değişikliğe sebep olmuştur dolayısıyla küresel kent tanımı da kent tanımları gibi çeşitlilik göstermektedir. Friedmann, küresel kentleri sermayenin biriktiği yerler olarak; Cohen, yeni uluslararası iş bölümünün merkezi; Braudel, içinde bulunduğu ekonomik sistemin egemenliğini elinde bulunduran kent olarak ifade etmektedir (Kurtuluş, 2005). Tüm bu tanımlardan anlaşılacağı üzere küreselleşme ve küresel kent kavramı doğrudan kapitalist düzen ile ilişkilendirilebilmektedir. Kentler küreselleşme ile beraber sermayenin döndüğü mekân olarak küresel dünyaya eklenen veya eklenmesi için desteklenen rekabet merkezlerine dönüşerek rolü ve önemi artmıştır (Yaylı, 2012). Küreselleşme kentlerin ekonomik yapısını değiştirmekle beraber kentin mekânsal düzenini ve kentlinin toplumsal ilişkilerini de dönüştürmüştür. Bu dönüşüm kent mekânındaki fiziksel değişimlerle gözlemlendiği gibi bireylerin gündelik yaşam pratiklerine, mekânı kullanma biçimlerine ve toplumsal etkileşimlerine de yansımıştır.

Küreselleşmenin Mekânsal ve Toplumsal Yansımaları

Küreselleşme; kentler arası rekabeti artırırken kentlere politik, ekonomik, kültürel yeni fonksiyonlar yüklemiştir. Kentin mekân organizasyonu değişmiş; emek pazarı, kent faaliyetlerinin yapısı ve işleyişi değişmiştir (Brugmann, 2009). Küreselleşme sürecinde kentteki değişimler kentin fiziksel mekânını, yönetim sistemini ve kent yaşantısını da şekillendirmiştir (Kiper, 2007, ss. 80-88). Gelişen ulaşım ağı ile kentler ülke içinden ve dışından göç olarak yoğun insan akımına maruz kalmıştır. Yoğunlaşan nüfus, kentsel mekânı yeniden yapılanma süreciyle karşı karşıya bırakmıştır (Mendieta, 2001, ss. 10-15).

Küreselleşme, uluslararası gelir dağılımında eşitsizliğe yol açmaktadır. Eşitsizliğin artması sömürge artışına ve aynı kent mekânını paylaşan insanların yoksul ve zengin kesimleri arasında giderek büyük bir uçurumun oluşmasına sebep olmaktadır. Yüksek gelirli gruplar güvenlik önlemleriyle korunan kapalı konutları tercih ederek tüketim toplumu ideolojisiyle pazarlanan bu sisteme ayak uydurarak kentteki kırılganlığı artırarak kopuk bir yaşam tarzı geliştirdiği görülmektedir ve bu, sınıflar arası ayrıma sebep olan öncüllerden birisi haline gelmektedir. (Bali, 1999, s. 37).

Tüketim toplumu ideolojisi mimari ve kentsel tasarımı da etkilemiştir. Günümüzde yapılar eskisi gibi karakteristik özelliklere sahip olmaktan ziyade aynı tasarımlar ve malzemelerle yapılarak ruhsuz, tekdüze bir hal almıştır (Yaylı, 2012). Dünya kentleri birbirine benzerken yerel kültür ve kent kimliği silikleşmeye yüz tutmaktadır. Kentlerin tüketim merkezlerine dönüşme sürecinde mekânsal yansımaları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Mekânsal yansımalarda ön plana çıkan yapılardan gökdelenler, finansal merkezlerin birbiriyle olan etkileşimini hızlı bir şekilde sağlamak amacıyla inşa edilmektedirler. Küresel kentlerin hiyerarşik yapısının en tepesinden en altındaki kentlere kadar bu yapılar görülmektedir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2018). Hiyerarşik konumu fark etmeksizin artık neredeyse tüm kentlerin silüetinde bulunan bu uzun binalar kentleri de birbirine benzetmektedir. Küresel sermayeye hizmet eden kentin spesifik bölgeleri başka bir ülkenin yine aynı fonksiyondaki bölgesinden farksız durumdadır.

Küreselleşme, kuralsız ve denetimsiz imarlaşma ile kamusal alanların olması gerektirdiğinden bir hayli farklı yapılanmasına sebep olmaktadır. Kent yapılanmasındaki kriterlerden biri de insani ölçülerdir. Bu ölçüt kent mekânındaki yapıların İnsan boyutu ele alınarak tasarlanması üzerine kuruludur. İnsani ölçüleri aşarak yapılan gökdelenler ise küresel kentlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Plazaların fazlalığı o kentin ne kadar küresel olduğunun açık nişanesidir. Bu yapıların inşa edildiği yerler kentsel proje bölgesi olarak belirlenir. Bazı yönetimler kent merkezine bu yapıların dikilmesine izin vermezken bazıları kent merkezinin yeniden yapılanması konusunda bunu bir fırsat olarak görür. Kent mekânının işlevselliği bu yapılarla ya kaybedilmekte ya da zenginleşmektedir (Begeç, 2016). Gökdelenlerden ziyade artan nüfus ve değişen kent yapısına gelişmiş ülkeler kadar uyum sağlayamayan gelişmekte olan ülkeler, düzensiz yapılanma ile karşı karşıya gelmektedir. Küreselleşme süreci boyunca yaşanan mekânsal dönüşümler mekânın sadece fiziki bir alan olmadığını

göstermektedir. Mekânın yapısını anlamak için oradaki toplumsal ilişkilere, iktidar yapılarına ve gündelik yaşam pratiklerini anlamak gerekmektedir

Lefebvre'nin Mekânın Üretimi Kuramı ve Kentsel Mekân

Henry Lefebvre mekânı üç farklı kategoride incelemiştir. Lefebvre'ye göre mekân sadece fiziki bir yer değildir. Toplumsal karmaşık ilişkilerin üretildiği yerdir. Kentsel mekân sadece pasif fiziki bir alandan ibaret değildir, insanların ilişkilerini, davranışlarını ve ruh hallerine yön veren aktif bir toplumsal üretim alanıdır (Çınar, 2024). Önemli olan gücü elinde tutanların onu nasıl kullandığı ve neye hizmet ettiğidir. Ona göre mekânda sadece maddi şeyler üretilmez toplumu oluşturan her şey üretilir (Çavdar, 2023). Mekânsal Üçlü teorisi, Lefebvre'nin mekânı anlamlandırma konusundaki en önemli teorilerindendir. Fiziksel, toplumsal, zihinsel mekânların birbiriyle olan etkileşimini inceler. Öznenin mekânla kurduğu ilişki kendi bedeniyle olan ilişkisiyle de alakalıdır. Bu bağlamda bedene gönderme yaparak mekânı üç boyutta incelemiştir. Bunlar mekânsal pratik, mekân temsili ve temsili mekândır. Mekânsal pratik; daha çok fiziki bir üretim süreci olarak insanların gündelik hayatını sürdürürken tekrarlanan rutin ve deneyimleri, ev işyeri ve boş vakitleri geçirdiğimiz mekânların birbiriyle olan bağıyla algılanan mekân içerisinde bir araya gelmesidir. Mekân temsilleri zihinsel bir üretim sonucu oluşan mekânlar, kuramsal soyut mekânlardır. Kent plancılarının, toplum mühendislerinin, teknokratların mekânı tasarlaması ve planlamasıdır. Temsil mekânlar ise gündelik yaşamın içinde yer alır ve diğer ikisini içinde barındırır. Bu mekân toplumsal mekândır. Kullanıcılar tarafından üretilir, deneyimlenir, değiştirilir ve anlamlandırılır. Lefebvre bu üçlü yapının birikmesini kent mekânı olarak tanımlar (Aslan ve Yavan, 2018). Mekân fiziki üretimle sınırlı kalan pasif bir alandan ziyade kullanıcı pratiklerinin, toplumsal deneyimlerin ve hegemonya tarafından bir döngü içerisinde yeniden üretildiği bir üründür. Birey mekânın yeniden üretiminde önemli bir faktördür. Gelişen teknolojiyle beraber iletişim, ulaşım, üretim imkanlarının zenginleşmesiyle bireyleşme, öznelleşme ve sosyalleşme günlük hayatta farklılıklara yol açmaktadır. Bireyin içinde bulunduğu sosyokültürel yapı mekânı şekillendirmesine de sebep olur. Bunun dışında bireyin fiziksel ve psikolojik değişimleri, toplumsal çevreden etkilenmesi mekân ile ilişkisini sürekli olarak yenileme dürtüsünü ortaya çıkarır (Topal, 2013, s. 22).

İnsan gün içinde zamanının çoğunu kapalı mekânlarda geçirmektedir. Mekânın tasarımı, planlaması aydınlatma ve renk faktörleri insanların

fiziki ve mental sağlığında etkisi oldukça büyüktür. Kişinin duygu ve davranışlarını şekillendirmektedir. Bu çevresel faktörler imar yönetmeliğinin tasarımından binanın tasarımına kadar sorumlu olan her yetkilinin üzerinde özenle durması gereken bir konudur. Mekânın fiziki ve sosyal açıdan yetersizliği kişiyi stres oluşturan unsurlara maruz bırakarak negatif yönde etkiler. Mekânsal boyut, donatı ve aydınlatmanın yetersizliği bu unsurları tetiklemektedir (Kutlu, 2018). Işık insanı dolaylı veya doğrudan psikolojik ve biyolojik olarak etkilemektedir. Metropollerde kişiler daha çok kapalı alanda vakit geçirmek durumundadır. Dolayısıyla kapalı mekânın konforu kişinin ferahını, refahını ve üretkenliğini etkiler. Işık almayan ve yeterli büyüklükte olmayan yapılar bireyde kaygı ve stres bozukluğuna yol açıp bunalmışlığa sürüklediği gibi bireyin özgürlüğünün kısıtlandığını hissettirir ve sosyal ilişkilerinin gerilemesine ve yalnızlık duygusunun artmasına sebep olur. Lefebvre, mekânı toplumsal ilişkilerin canlı dinamikleriyle oluşan bir olgu olarak ele alarak kent mekânının bireyin gündelik yaşam pratikleri üzerindeki etkisini anlamayı mümkün kılmaktadır. Mekânsal dönüşüm bireyin toplumsal ilişkilerini, davranışlarını ve psikolojisini de etkilemektedir. Bu sebeple metropol yaşamının bireyde ortaya çıkardığı yalnızlaşma ve yabancılaşma olgularının ele alınması önem kazanmaktadır.

Metropolde Kentsel Yaşam ve Toplumsal İlişkilerin Dönüşümü

Kentler insanların ortaya koyduğu yeniliklerle şekillenmektedir. Modernleşme süreci beraberinde kentleşmeyi getirmiştir. Kır ve kent ayrımı gözle görülür farklı niteliklerle ayrılmaya başlamıştır. Kırsal alanlardaki akrabalık, komşuluk gibi geleneksel ilişkiler Sanayi devrimi sonrası hız kazanan kentlerde görülmemektedir. Kır hayatında insanlar bulunduğu bölgedeki bireylerin neredeyse tamamını tanır ve onlarla iletişim halindedir ve bu etkileşimler yüzeysel değildir. Kişinin kır yaşamında sürdürdüğü iletişim halini kentte sürdürmesi mümkün değildir. Taşranın ritmi yavaş akmasından dolayı hayat daha düzenli ve durağan ilerler. Kent ritmi ise oldukça yoğun ve hızlıdır. Metropole özgü faktörler insanların hassasiyetini daha bireysel meselelere yöneltmiştir. Hızlı hayat akışı, acele, yetiştirme ve kişinin iş yoğunluğu gibi durumlar insanların etrafındaki olaylara yoğun bir anlam yüklemekten tepki vermesine sebep olmuştur. İlişkilerin gelir geçer durumu çevredeki olaylara verilen reaksiyona da sirayet etmiştir (Simmel, 2009, s. 318). Onlarca kalabalık içinde herkesin birbirini tanıması olası değildir. Dolayısıyla kentte samimi ilişkilerin kurulma olasılığı kırdan daha düşüktür.

Küreselleşme teknolojik gelişmelerin ilerlemesine sebep olmuştur ve sermayenin hareketliliğini artırmıştır. Kent mekânı da bu değişimlerden etkilenmiştir. Kapitalist sistem ile kentler sermayenin sonsuz bir döngüde dolaşımında tutacak biçimde tüketim odaklı olarak şekillenmişlerdir (İncebiz, 2023, s. 30). Jean Baudrillard tüketim toplumu kavramını toplumun kitlesel olarak tüketime alıştırılması şeklinde tanımlar. Değişen tüketim toplumu, tüketim kültürünü de değiştirmiştir. Tüketim unsurları bulunduğu yere ait sosyal ve kültürel özelliklerini taşımayı bırakıp bağımsızlaşmıştır (Şan vd., 2017, ss. 153). Değişen tüketim anlayışı insanları bulunduğu mekâna aidiyet hissetmeden veya o mekânla bağ kurmadan günlük hayatlarını sürdürmelerine yol açmaktadır. Bireylerin direkt olarak bağ kurmadığı gelip geçici durumlarda bulunmaları gereken mekânları, Fransız antropolog Marc Agué “yok yerler” olarak tanımlar. Yok yerler; ulaşım, lojistik, alışveriş, ticaret ve dinlenme gibi küresel sermayeye hizmet eden bir çeşit transit mekânlarıdır. Bireyler bu mekânlarda sürekli ikamet etmezler. Yapmaları gerekli olan eylemleri gerçekleştirerek zaman geçirirler, tüketirler ve oradan ayrılırlar (Ötkünç, 2016, s. 18). Eylemlerini hızla gerçekleştirip bulundukları yeri terk eden bireyler sosyalleşmek gibi bir çabaya girmedikleri gibi kendilerine bu konuda bir alan da tanınmamıştır. Kişinin kendini bulunduğu yere ait hissedebilmesi için oranın insani ölçülere göre tasarlanması gerekir. İnsani boyutlardaki bileşenlerin kent mekânında var olması bireyler ve kent arasındaki ilişkiyi kolaylaştırırken yaşam kalitesini de artırmaktadır. Ancak modern kentlerde insan öncelikli tasarımlardan ziyade daha çok araç odaklı, hızlı ve yoğun hareketli bir düzen ele alınarak oluşturulan tasarımlar söz konusudur (Akbarishahabi, 2022, s. 138). Küreselleşen kentlerde *gelişigüzelce gökyüzüne yükselen binalar* görülmesi oldukça sık rastlanan bir durum haline gelmiştir. Küresel sermayenin getirisi olarak bu binalar kentin yapısını ve kimliğini değiştirmektedir. Bu değişim insanların kente bakışını da değiştirmektedir. Kentin kapitalist sistemle gelişen değişimi insanların hayatlarına da yansımaktadır. Kente olan güvensizlik duygusu bir bakıma şehrin tasarımıyla alakalıdır. Kentsel tasarım, şehirdeki suç oranlarını artırabildiği kadar azaltabilmektedir (Arpa ve Uğurlar 2019, s. 299). Bireyin bir mekânı güvenli olarak algılayabilmesi için bulunduğu alanda yeterince görülebilmesi ve görmesi gerekir. Bunun sağlanması için de yol genişliği, peyzaj tasarımları aydınlatma yeterliliği, canlılığını yitirmeyen mekânlar ve bakımlı, düzenli binalar olumlu etki bırakmaktadır (Ataç, 2007, s. 22). Küreselleşmenin getirisi sonucu oluşan hızlı kentleşme plansız

şehirleşmeyi beraberinde getirerek kentlerin şekli düzenini bozduğu gibi barındırdığı insan nüfusunun da niteliğini değiştirmiştir.

Kentlerdeki bu gelişmeler ebeveynlerin çocuklarının hareketliliğini kısıtlamasına sebep olmaktadır. Metropolün kozmopolit yapısı, taşıt yoğunluğu gibi faktörler kent mekânını güvensiz hale getirmiştir (Tandoğan, 2018, s. 93). Ebeveynlerin çocuklarının sosyalleşmesinde eğitim düzeyi, karakter gibi unsurlara dikkat etmesine ek olarak bulunduğu yerin niteliğini de göz önünde bulundurmaktadırlar (Nacak vd. 201, s. 87). Kentin kalabalığı, çeşitli fikirlerin ve yabancı sayısının artışta oluşu çocukların kent mekânını ailelerinin koyduğu yasaklar çerçevesinde aktif olarak kullanamamasına sebep olmaktadır. Gelişen kentlerin getirileri sonucu bireylerin sosyal hayatları daha çocukluktan olumsuz yönde şekillenmektedir.

Metropolün mekânsal yapısında ve gündelik yaşam şartlarında meydana gelen değişimler, bireylerin kentle ve diğer kentlilerle kurduğu ilişkileri de değiştirip dönüştürmüştür. Hızlı kentleşme, nüfus yoğunluğu, insan ölçeğinden uzak yapılaşma ve kent mekânına karşı hissedilen güvensizlik, bireylerin kamusal alanları kullanma ve sosyal etkileşim kurma imkânlarını sınırlandırmaktadır. Kentteki yaşam temposunun giderek hızlanması ve toplumsal ilişkilerin yüzeyselleşmesi, bireyin bulunduğu mekâna yönelik aidiyet duygusunu zayıflatmaktadır. Dolayısıyla kentsel dönüşüm yalnızca fiziksel çevrede gözlemlenen bir değişim değildir. Bireyin psikolojik durumunu, sosyal ilişkilerini ve gündelik yaşam pratiklerini de etkilemektedir. Bu durum, metropol yaşamında yalnızlaşma ve yabancılaşıma olgularının giderek belirginleşmesine yol açmıştır.

Metropolde Yalnızlaşma ve Yabancılaşıma

Kentler ekonomik ve sosyal imkanlarla bir cazibe merkeziyken hızlı kentleşme beraberinde bir göç dalgasına sebep olmuştur. Kontrolsüz artan nüfus kentte halihazırda yaşayan insanları sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik olarak etkilerken kente göç eden ve kentin getirilerine alışmaya çalışan, kişilerin de dengesini bozarak olumsuz yönde etkilemiştir. Kentlerdeki artan nüfus, buna bağlı olarak düşük hayat standartlarındaki yaşamın artışı, yoksulluk, kültürel değişim, yabancılaşıma, yalnızlaşma, endişe kaygı gibi faktörler bazı ruhsal, kronik hastalıklarla kendini dışa vurmaktadır (Turan ve Beşirli, 2008, s. 239). Kentin yüksek nüfus kaynaklı olumsuz getirileri kentlilerde bir güvensizlik hali yaratır.

Metropol hayatının hızlı ve yoğun akışı insan zihnine ve bedenini yoğun bir şekilde uyararak tepki vermesine sebep olur. Bu da bireyi fiziksel ve psikolojik olarak etkilemektedir. Koruma mekânizması olarak birey daha az duygusal tepki vermeye meyleder ve bu durum dünyadan bezmişlik (blasé) tavrının ortaya çıkmasına sebep olur. Bezmiş bireyler karşılaştıkları olaylara tepki vermeyebilir veya temkinli yaklaşımda bulunabilirler. Karşılaşılabilecekleri durumları ihtiyatlı davranarak minimize etmeyi amaçlarlar fakat ihtiyatlılık; bağımsızlık ve kayıtsızlık gibi kavramları beraberinde getirerek samimiyetten uzak ve derinlikten yoksun ilişkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Simmel, 2009, ss. 234-235). Kent mekânı; kırdan daha kalabalık olsa da kentin getirdiği zaman sınırı, iş yoğunluğu, hız gibi faktörler bireyin sosyalleşmesini zorlaştırmıştır ve ilişkilerin yüzeyselleşmesine sebep olmuştur (Sarıkaya, 2025, ss. 235-248). Metropol yaşamında birçok insanla temas kurmak zorunda kalan birey günlük etkileşimin yoğunluğundan yorulur. Böylece birey zihnini korumak için sosyallikten uzaklaşarak yalnızlığı tercih edebilmektedir. Bu sayede birey zihnini yabancı kalabalıklardan koruyabilmektedir. Birey çevresindeki etkenlere karşı ihtiyatlı davranarak kendisinin zarar görme ihtimalini azaltmaktadır (Karaca, 2019, ss. 27-28). Bu durum metropol insanları arasında bir mesafe kültürünün oluşmasına sebep olmaktadır. Lethen'e göre modern kentlerde yaşayan bireylerin soğuk ilişkiler içerisinde olup mesafe kültürünün yaygın görülmesi modern toplum inşasının doğal sonucudur. Dolayısıyla metropol yerlilerinin mesafeli ve soğuk ilişkileri oldukça olağan bir durumdur (Lethen, 2017 s. 27). Bireyin yakınlık ihtiyacını karşılayamadığında ortaya çıkan yalnızlık hissi; bireyin yaşadığı topluma karşı yabancılaşmasına, bulunduğu yere olan aidiyet hissini sarsılmasına neden olabilmektedir (Yaşar, 2007, s. 238). Birey yabancılaşma kavramıyla tanıştığında bulunduğu kente, topluma kendine dahi yabancılaşmaktadır (Keleş ve Cengiz, 2024).

Bireyin yaşadığı yalnızlık ve kent yaşamının oluşturduğu soğuk, duygusuz ve mesafeli ilişkiler insanları samimi ve içten duygulara ulaşmak için farklı sosyal alanlara yöneltmiştir. Bunların başında gelen ise sanal ortamdır. Artan teknolojik inovasyonlar ve internet kullanımındaki artış sebebiyle yeni dijital iletişim ağları yaygınlaşmıştır (Castells, 2008,s. 246). Dijital iletişim çağı ve gelişen teknolojik inovasyonlar insanların sosyal yaşamına farklı bir şekilde yön vermiştir. Zaten sağlıklı iletişim kuramadıkları metropol hayatında dijital mecralar yeni birer seçenek haline gelmiştir. Günlük hayatında rahatça yüz yüze iletişim kuramayan insanlar sosyal

mecraları bir alternatif olarak görerek oraya yönelmektedirler. Yalnızlık hissedenden insanlar bu hisle başa çıkabilmek adına sanal platformlara yönelme eğilimindedirler (Doğan ve Karakaş, 2016). Castells'in interaktif toplum olarak tanımladığı iletişimin internet aracılığıyla yeniden şekillenmesiyle toplumlarda ilişkiler yeni sanal cemaatler oluşturmayı mı amaçlıyor yoksa bireyi toplum ilişkilerinden uzaklaştırmayı mı amaçlıyor sorusu hala tartışılmaktadır (Güçlü, 2022, s. 12). Manuel Castells'e göre ağ toplumlarındaki artan teknolojik gelişmelerin kültürel ve bireysel değişiklikler yaratmaktadır. Bireylerin geleneksel iletişim kanalları yerine sosyal ağlar üzerinden iletişim kurmaları toplumsal yalnızlaşmaya ve yabancılaşmaya sebep olmaktadır. Sanal ağlar üzerinden sürdürülen iletişim insanların yüz yüze kuracakları iletişimi olumsuz yönde etkilemektedir (Karagülle ve Çaycı, 2014, s. 1).

Sosyal medya araçları bireyselleşmenin kitlesel dönüşümünü sağlayan bir araç niteliğindedir (Castells, 2016). Dijitalleşmenin yarattığı bu dönüşüm insanların geniş bir ağ üzerinden iletişim kurmasını sağlarken sahte ve doğal olmayan ilişkilere ortam sağlamıştır (Tavas vd., 2022). Geleneksel iletişim kültürü tamamen değişmiş ve farklı bir boyuta evrilmiştir. Metropoldeki hayatın hızlı akışı teknolojinin hızla gelişimi bireyleri de hız konusunda tetiklemektedir. Tüketim toplumu ideolojisiyle yaygınlaşan al ve tüket olgusu insan hayatının bir parçası haline gelmiştir dolayısıyla sosyal ilişkilerde de hızla al ve tüket algısı süregelmektedir. Tüm bu durumlar sonucu ilişkiler de yüzeyselleştiği kadar hızlanmıştır. Dijital ortamdan ziyade yüz yüze iletişim kuran insanlar bile çağın hızına ayak uydurabilmek adına kurdukları ilişkilerin çabucak tüketme eğilimindedirler. Bireyler bu hızlı ilişkilerde fiziksel olarak bir arada olsa da duygusal olarak ortak paydada buluşamamaktadırlar (Canpolat, 2025).

İnternet ve sosyal medya her ne kadar tüm dünyayı birbirine bağlayarak iletişimi tüm sınırlarından kurtarsa da insanların birbiriyle olan etkileşimini her zaman olumlu yönde etkilememektedir. İletişim niceliksel olarak zenginleşse de nitelik bakımından zayıflamıştır. Sanal arkadaşlıklar kurarak kentin onlara veremediği ilişkileri kent mekânının dışında bulmaya çalışmaktadırlar. Modern teknoloji sadece ilişkilerin kurulduğu ortamı değiştirmemiş mekân kavramının önemini azaltacak gelişmelerle mekân kullanılarak yapılan sosyalleşme faaliyetini sanal ortama taşımıştır. İnsanlar dijital bağlantılar ile yalnızlık hissini gidermeye çalışırken Turkle tüm bu çabaların aksine teknolojinin bireydeki yalnızlık

hissini artırdığını söyler (2011). İnsanların birbiriyle derinden, samimi ve anlamlı bir bağ kurmadığı bu durumu Sherry Turkle *yalnız ama birlikte* ifadesiyle açıklamaktadır (Sarıkaya, 2025, ss. 235-248). Giddens'in geç modernite kuramına göre dijital çağda bireylerin geleneksel bağlarından koparak daha bireyci bir kimlikle kendilerini yeniden inşa ettikleri söylenebilmektedir (Giddens, 1991). Jean Baudrillard'ın ortaya koyduğu simülasyon kuramı, sanal ortamın gerçek hayattaki sosyal bağların yerine geçtiğini ve bireylerin *simüle edilmiş* sosyal ortamlara yöneldiğini açıklar. Hipergerçeklik kavramı ile dijital ortamın gerçeğin temsili olmaktansa onun yerini alarak yeni bir gerçeklik ortaya koymaktadır (2003, s. 112). Dijital ortama yansması ise dürüst bir şekilde sağlanmamıştır. İnsanlar kendini olduğundan farklı, daha idealize edilmiş şekilde yansıtmaktadırlar. Yaşadıklarını değil yaşamak istedikleri kusursuz hayatı, sanal ortamı bir vitrin gibi kullanarak sergilemektedirler (Metin ve Karakaya, 2017, s. 177). Kişi kendi hayatında veya sonradan dahil olduğu sanal ortamda sosyalleşme ve bağ kurma ihtiyacında yeterli doyum noktasına gelememektedir. Kişinin kurmaya çalıştığı ilişkilerin doğasına ters ve gelip geçici oluşu, yaşadığı mekânla kurabilecek bir bağ bulamaması Hegel'in de dediği gibi yabancılaşmasına, kendi özünden, doğasından ve toplumsal gerçekliğinden kopmasına sebep olur (Vural ve Toplu, 2025). Metropol bireylerinin hissettiği yalnızlaşma ve yabancılaşma hissiyatı; mekânsal, toplumsal, dijital değişim ve dönüşümlerin birbirini beslemesiyle gelişmektedir. Metropolün sunduğu hızlı ve yoğun yaşam bireylerin sosyal mesafesini artırmakla beraber derin ve anlamlı bağ kurmasını da zorlaştırmaktadır. Yüz yüze iletişimde oluşan mesafe sebebiyle bireylerin yöneldiği dijital ortamlar onlara yeni iletişim imkanları sunmaktadır. Fakat bu sanal mecralarda kurulan ilişkiler gelip geçici ve derinlikten yoksun oluşu yalnızlık ve yabancılaşma hissiyatını ortadan kaldırmamaktadır. Bireyin yaşadığı mekân ve insanlarla bağ oluşturmaması bireyin yalnızlık duygusunun zamanla insanlara, yaşadığı kente ve kendi benliğine yabancılaşmasına sebep olabilmektedir. Dolayısıyla metropol yaşamındaki yalnızlaşma ve yabancılaşma bireysel deneyim ve tercihlerden ziyade kent mekânının yapısı, gündelik yaşam pratikleri ve iletişim biçimlerinin hızı ve değişimiyle beraber değerlendirilmelidir.

Metropolde yalnızlaşma ve yabancılaşma küreselleşme, kentsel biçim ve sınıfsal ayrışma; metropolde güvensizlik, kayıtsızlık ve sosyal mesafe; metropolde yalnızlaşma, yabancılaşma ve anlamlı bağ arayışı; dijital iletişim ve yalnızlığın dönüşümü ve yan duvarlar ve pencereler: ayrışma

ve karşılaşmanın mekânsal metaforu temaları altında değerlendirilerek çalışmanın analiz bölümünde *Medianeras* filminin mekânsal ve toplumsal unsurlarının sosyolojik film analizi yöntemiyle incelenmesine kavramsal bir temel sağlayacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmada temel veri kaynağı Gustavo Taretto'nun yönettiği *Medianeras* filmi ele alınmıştır. Nitel araştırma yöntemleri amaç, araştırma süreci ve raporlama teknikleri bakımından kendi içerisinde farklılık göstermektedir ve bu farklılıklarla beraber olay veya olgu hakkında daha derin veriye ulaşılır ve insan eylemlerinin altında yatan motivasyonu anlamak için güçlü bir yol gösterici olduğu görülmektedir (Özdemir ve Tuti,2023). Bu doğrultuda çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde, film incelemesinde sosyolojik film analizi yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Filmler estetik ve görsel özellikleri bakımından değerlendirilir. Sosyolojik film analizi yaklaşımı; filmleri estetik ve görsel özellikleri bakımından değerlendirirken toplumsal yapı, kültürel değerler, gündelik yaşam pratikleri ve bireylerin toplumla kurdukları ilişkiler açısından değerlendirmeye de imkân sağlayan bir yaklaşımdır. Bu yöntemde film, üretildiği toplumsal ve kültürel şartlarla alakalı bir anlatı olarak ele alınmaktadır. Filmde temsil edilen yaşam biçimleri, toplumsal sorunlar ve karakterlerin deneyimleri sosyolojik kavramlar aracılığıyla çözümlenmektedir (Gökmen, 2022, ss. 424–425). Bu çalışmada *Medianeras* filmi, metropol yaşamının, kent mekânının ve değişen iletişim biçimlerinin bireylerin yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimleri üzerindeki etkilerini incelemeye olanak sağlayan sosyolojik bir anlatı olarak ele alınmıştır.

Medianeras filminin seçilmesinde Buenos Aires'in kentsel dokusunu, metropol yaşamının birey üzerindeki fiziksel ve psikolojik etkilerini, dar ve yetersiz yaşam alanlarını, yüz yüze iletişimin zayıflamasını dolayısıyla dijital iletişim araçlarına yönelmeyi aynı anlatı içerisinde ele alması belirleyici olmuştur. Filmde kent sadece olayların gerçekleştiği fiziksel bir arka plan olarak anlatılmaktan ziyade karakterlerin davranışlarını, psikolojik durumlarını ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren etkin bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, küreselleşmenin kent mekânına ve toplumsal ilişkilere etkisi *Medianeras* filmi bağlamında nasıl temsil edildiği, metropol yaşamının karakterlerin yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimlerini nasıl şekillendirdiği ve değişen iletişim biçimlerinin anlamlı bağ kurma çabalarına nasıl yansıdığı sorularına cevap aranmıştır.

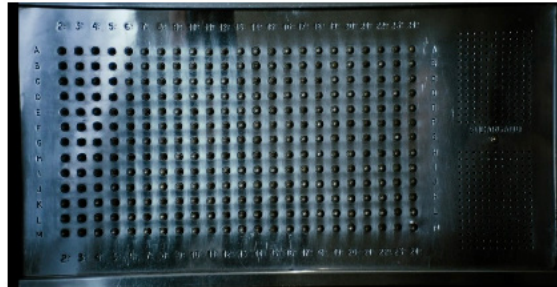
Analiz kapsamında filmin sahneleri, karakterlerin davranışları, diyalog ve monologlar, iç ve dış mekân düzenlemeleri, Buenos Aires'in kentsel dokusu, yan duvarlar, pencereler ve dijital iletişim araçları incelenmiştir. Sosyolojik film analizini desteklemek amacıyla tematik analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Tematik analiz, nitel veriler içerisinde tekrar eden anlam örüntülerinin belirlenmesine ve sistemli biçimde yorumlanmasına imkân sağlamaktadır (Braun ve Clarke, 2006, ss. 79–86). Çalışmada temalar film sahnelerinden hareketle ve kavramsal çerçevede ele alınan kuramlarla beraber değerlendirilerek belirlenmiştir. Filmdeki sahneler ve anlatım unsurları, kuramsal çerçeveyeyle ilişkileri dikkate alınarak beş ana tema altında sınıflandırılmıştır. İlk tema olan *küreselleşme, kentsel biçim ve sınıfsal ayrışma* kapsamında kentsel biçim ile sınıfsal ayrışma ele alınmıştır. İkinci tema olan *metropolde güvensizlik, kayıtsızlık ve sosyal mesafe* kapsamında metropol yaşamındaki güvensizlik ve mesafeli ilişkiler; üçüncü tema olan *metropolde yalnızlaşma, yabancılaşma ve anlamlı bağ arayışı* kapsamında karakterlerin yalnızlık deneyimleri ile anlamlı ilişki arayışlarına odaklanılmıştır. Dördüncü tema olan *dijital iletişim ve yalnızlığın dönüşümü* kapsamında teknolojik iletişim araçlarının toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Son tema olarak *Yan duvarlar ve pencereler: Ayrışma ve karşılaşmanın mekânsal metaforu* kapsamında yan duvarların ayrıştırıcı, pencerelerin ise birleştirici işlevi anlatılmaktadır. Analiz boyunca kullanılan sahneler, kavramsal çerçevede açıklanan kuram ve kavramlarla ilişkilendirilmiş ve yorumlanmıştır. Filmdeki görsel unsurlar betimlenmiş ve bu unsurların karakterlerin yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimlerinin oluşmasındaki etkileri değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Küreselleşme, Kentsel Biçim ve Sınıfsal Ayrışma

Şekil 1.

Harf ve Rakamlara Göre Düzenlenen Apartman Zil Paneli



(Kaynak: Taretto, 2011, 00:03:19).

Binalar daha büyük binalara yer açmak için giderek küçülüyorlar. Evler oda sayılarına göre küçülüyor; balkonu, oyun odası, hizmetçi odası ve kileri olan beş odalılarla “ayakkabı kutusu” olarak bilinen tek odalılar arasında değişiyor. İnsan eli değen her şey gibi binalar da bizi birbirimizden ayırıyor. Bir ön giriş bir de arka giriş var. Ferah ve basık evler var. Seçkin insanlar A ya da bazen B blokta oturuyor. Harfler ilerledikçe apartmanın ve dairelerin kalitesi düşüyor (Medianeras, 2011).

Martin H blokta Mariana ise G blokta ikamet etmektedir ve ikisi de evini *ayakkabı kutusu* olarak tanıtmaktadırlar çünkü blok sayısı ilerledikçe evlerin boyutu küçülmektedir. Her ikisinin de evi küçük olmanın yanı sıra yıl boyu güneş almayan ufak pencerelere sahiptir. Küreselleşme getirdiği tüm değişikliklerle beraber kentin mekânsal dokusunda da değişikliğe sebep olmuştur. Kent sakinlerinin ekonomik ve sınıfsal konumlarına göre farklı konutlarda ikamet ettikleri görülüyor. İnsanlar, bina ve daire farklılıkları gibi birbirinden ayrışarak sınıf ayrımının görüldüğü bir sistem içerisinde bulunmak zorunda kalmışlardır dolayısıyla kentsel mekânda görülen bu farklılık kent sakinleri arasında bir kırılmağa yol açarak insanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir.

Şekil 2.

Küresel Kent Örneği Olarak Buenos Aires



(Kaynak: Taretto, 2011, 00:01:50).

Bilgi çağının getirisi olarak dikey mimari tüm küresel kentlerin ve küreselleşen kentlerin kent silüetinde görülmektedir. Hiyerarşik konumu fark etmeksizin artık neredeyse tüm kentlerin silüetinde bulunan bu uzun binalar kentleri de birbirine benzetmektedir. Şekil 2’de görüldüğü üzere küresel sermayeye hizmet eden özellikle gelişmekte olan kentlerin spesifik bölgeleri başka bir ülkenin yine aynı fonksiyondaki bölgesinden farksız durumdadır. Filmde yansıtılan Buenos Aires silüeti de bu durumu destekler niteliktedir. Gökdelenlerden ziyade artan nüfus ve değişen kent yapısına gelişmiş ülkeler kadar uyum sağlayamayan gelişmekte olan ülkeler, düzensiz yapılanma ile karşı karşıya gelmektedir. Filme göre Fransız mimarisinin yanında tarz yoksunu binalar; büyük binaların yanında küçük binalar, orantılının yanında orantısız binaların görülmesi de bundan kaynaklanmaktadır. Film kentin bu çarpıklığını yine kentte yaşayan insanların ilişkilerine ışık tutar şekilde ele alınmıştır. Tüm bu çarpık ve uyumsuz yapılanmalar aslında bireylerin çarpıklıklarını temsil etmektedir.

Uzun bir binanın yanında kısa bir bina, orantılının yanında orantısız. Fransız tarzının yanında ise tarz yoksunu bir bina var. Bu çarpıklıklar muhtemelen mükemmel bir şekilde bizi temsil etmekte, estetik ve ahlaki çarpıklıklarımızı... Hiçbir mantığı olmayan bu binalar kötü planlamanın eseri, tıpkı hayatlarımız gibi (Medianeras, 2011).

Martin’in bu düşünceleri kentteki küreselleşme sebebiyle olan değişimlerin bireylerin psikolojisine nasıl yansıdığını açıkça göstermektedir. Ayrıca Martin kentin çarpık ve kötü planlamasının belli hastalıklara ve sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkilemesine sebep olduğunu ve bu durumun mimar ve mühendislerin suçu olduğunu ifade etmektedir.

Metropolde Güvensizlik, Kayıtsızlık ve Sosyal Mesafe

Şekil 3.

Kontrolsüz Ve Çarpık Büyüyen Kent



(Kaynak: Taretto, 2011, 00:02:20).

Filmin ilk sahnelerinde de insanı güvende hissettirmeyen, düzeni olmayan bir kent yapılanması görülmektedir. Güven hissinin oluşmadığı yerde aidiyet de oluşmaz. Martin Buenos Aires'i betimlerken şehrin mevcudiyetinden ve kent tasarımından hoşnut olmadığını kullandığı şu cümlelerle açıkça belli etmektedir: *“Buenos Aires, kontrolsüz ve çarpık bir şekilde büyüyor. Terk edilmiş bir şehrin aşırı kalabalık bir şehri...Bu şehirde binlerce bina gökyüzüne yükseliyor. Gelişigüzelce...”* (Medianeras, 2011). Kontrolsüz ve çarpık bir şekilde büyüyen bir kentte denetimin doğru bir şekilde gerçekleştiğini söylemek pek mümkün değildir ve Martin güven ve aidiyet hissetmediği şehri terk edilmiş olarak tanımlamaktadır. *“Buenos Aires, sanki bir mola yeriymiş gibi yaşıyoruz. Bir kiracı kültürü yaratmışız.”* (Medianeras, 2011). Martin'in bu cümleleri ile yaşadığı kente kendini ait hissetmediği anlaşılmaktadır. Kiracı kültürü olarak tanımladığı durum antropolog Marc Agué *yok yerler* kavramıyla örtüşmektedir. Değişen tüketim anlayışı insanları bulunduğu mekâna aidiyet hissetmeden veya o mekânla bağ kurmadan günlük hayatlarını sürdürmelerine yol açmaktadır.

Şekil 4.*Köpeğin Düşmesinin Ardından Devam Eden Cadde Akışı*

(Kaynak: Taretto, 2011, 00:10:36).

Kentin hızlı ritmi, insanların etrafında gerçekleşen olaylara nasıl tepki vereceğini, hassasiyetlerini ve olaylara yüklediği anlam düzeyini etkilemektedir. Şekil 4’te görülen filmin bu sahnesine tek başına küçük bir balkona kapatılan köpek intihar ediyor. Köpeğin düşüşü caddeyi birbirine katarken insanlar hayretle ne olduğunu anlamaya çalışıyor, önüne köpek düşen kadın bayılıyor, araba kazası yaşanıyor. Gerekli ilk yardımlar yapıp acil servis çağrılırken caddenin olağan akışı devam etmektedir. Arabalar, insanlar yaşanan olaya bakarak gitmeleri gereken yere gitmektedirler. Filmin bu sahnesinde kritik olan, yaşanan olaydan çok olayın kentsel akışı kesintiye uğratmamasıdır. Sahnenin kısa sürmesi de metropol hayatının hızlı ve tepkisiz akışına bir gösterge niteliğindedir. Simmel’in ifade ettiği *blasé* kavramı caddedeki kentlilerin davranışları üzerinden yansıtılmıştır.

Şekil 5.*Kapalı Balkonda Bisiklete Binen Çocuk*

(Kaynak: Taretto, 2011, 00:11:00).

Hızlı nüfus artışı ve değişen kent ve kentli dokusu özellikle ebeveynlerin metropole olan güvensizlik hissini artırmıştır. Şekil 5’te küçük bir çocuğun yine küçük bir balkonda bisikletini ileri geri sürerek eğlenmeye çalıştığı görülmektedir. Bisikletin hareket etmeyi ve çevreyi keşfetmeye imkan tanıyan bir araç olmasına rağmen çocuğun tellerle kapatılmış küçük bir balkonda kısıtlı bir alanda vakit geçirmesi, balkonun sokaklardaki park ve oyun alanı işlevi görmesi, çocuğun ebeveynleri tarafından kent mekânına erişiminin kısıtlandığını göstermektedir. Metropolün güvensiz algılanması çocukların günlük yaşamlarında hareket ve erişim kısıtlamasına sebep olduğu görülmektedir.

Ayrılıkların, boşanmaların, aile içi şiddetin, kablolu kanal sayısındaki patlamanın, iletişim eksikliğinin, umursamazlığın, uyuşukluğun, depresyonun, intiharların, asabiyetin, panik atakların, obezitenin, gerginliğin, güvensizliğin, melankolinin, stres ve hareketsiz yaşam tarzının mimar ve mühendislerin suçu olduğundan adım gibi eminim. (Medianeras, 2011).

Martin intihar hariç tüm hastalıkların kendisinde olduğunu ifade eder. Sürekli nükseden panik ataklar yüzünden kendini yıllardır eve kapatan Martin başka bir sahnede şehir korkusu sebebiyle psikiyatri doktoruyla olan randevusu görülmektedir. Bir diğer karakter Mariana’nın da aynı şekilde bu şehir hastalıklarından biri olan kalabalık korkusu olduğu görülmektedir. Martin’in tüm bu sorunları kentsel düzenle ilişkilendirmesi kentin insanlar üzerinde aktif rolü olduğunu göstermektedir. Karakterlerin sahip olduğu hastalıklar her ikisinin de kent mekânından uzaklaşmasına sebep olmuştur böylece metropolün oluşturduğu zihinsel baskı karakterlerin kent yaşamına katılmasını ve diğer insanlarla kurduğu ilişkileri sınırlamaktadır.

Şekil 6.

Komşusunun Piyano Sesine Tepki Gösteren Mariana



(Kaynak: Taretto, 2011, 01:03:35; 00:49:20).

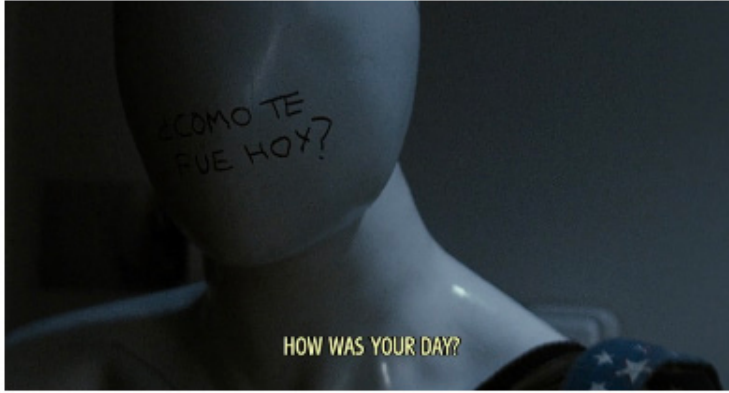
Filmde Mariana, komşusunun çaldığı piyano sesinden rahatsız olsa da birebir iletişime geçip herhangi bir şikayette bulunmaz, tepkisini sinirlenip bardak kırarak veya duvara vurmakla yetinerek gösterir. Mariana'nın tepkisini komşusuna göstermek yerine nesnelere yönelterek iletişimi reddetmesi, insanlarla arasına sosyal bir mesafe koyması Simmel'in metropol insanına özgü ihtiyatlılık kavramıyla ilişkilidir.

Metropolde Yalnızlaşma, Yabancılaşma ve Anlamli Bağ Arayışı

Martin'in sanal ortamda tanışıp buluştuğu kadınla, Mariana'nın havuzda yüz yüze tanıştığı adamla ilişkilerinin yolunda gitmemesi farklı ortamlarda başlayan ilişkilerin benzer biçimde geçici kalabildiğini göstermektedir. Filmde sosyal ilişki kurma sorunu sadece dijital iletişimden kaynaklanmadığı aynı zamanda toplumsal ilişkilerin devamlı olmayışı ile de alakalı olduğu görülmektedir. Karakterlerin deneyimlediği gelir geçer samimiyetten yoksun ilişkilere rağmen hala derinden bağ kurma istekleri Martin'in köpek bakıcısı kadını bulmak için daha önce vakit geçirdiği yerlere gittiği, Mariana'nın tanıştığı adamı kalabalık yüzme havuzunda aradığı sahnelerinden anlaşılmaktadır.

Şekil 7

Mariana'nın Yüzünde "Günün Nasıl Geçti?" Yazan Manken



(Kaynak: Taretto, 2011, 00:39:49).

Bir mimar olan Mariana kendi mesleğini yapmayıp bir mağazada vitrin tasarımcısı olarak çalışmaktadır. Vitrinleri *ne içeride ne de dışarıda olan kaybolmuş yerler* olarak tanımlar. Kendisini de *milyonlar içinde kaybolan tek kişi* olarak tanımlamaktadır. Vitrinlerin içeriye veya dışarıya ait olmayan konumlarıyla kendini bağdaştıran Mariana'nın, kalabalık korkusu ve uzmanlaştığı alanda kendini gerçekleştirmeye fırsatı bulamaması

gibi nedenlerden ötürü metropol yaşamına aidiyet hissedemeyişi kente yabancılaşıp izole olmasına sebep olmuştur. Mariana'nın milyonlar içinde kendini yalnız ve kaybolmuş hissetmesinden dolayı yalnızlığına çare olarak çalıştığı mağazada vitrin tasarımı olarak kullandığı mankenlerle duygusal bağ kurmuştur. Mankenlerle sohbet etmesi, konuşamadığı için mankenin yüzüne “*Günün nasıl geçti?*” yazması ve temizlik sonu mankeni çöpe atarken ona sarılması insanlarla kuramadığı derin bağlara kendi çözüm yollarıyla ulaşmaya çalıştığını göstermektedir.

Dijital İletişim ve Yalnızlığın Dönüşümü

Şekil 8.

Gökyüzündeki Kablolar



(Kaynak: Taretto, 2011, 01:14:22).

Kablolar filmde hem fiziksel hem de simgesel bir işleve sahiptir.

Şu kablolardan ne zaman kurtulacağız? Hangi süper zeka nehir manzarasını binalarla, gökyüzünü de kablolarla kapattı acaba? Kilometrelerce uzanan bu kablolar bizi birleştirmek için mi yoksa ayırmak için mi var? Kimse dışarı çıkmıyor. Cep telefonları bizi hep birbirimize bağlayacağını vaat ederek dünyayı işgal etmiş durumda. (Medianeras, 2011)

Mariana'nın bu monoloğunda gelişen teknolojinin sosyal ilişkileri zenginleştirmesi beklenirken aslında güçleştirdiği anlaşılmaktadır. Kimse dışarı çıkmıyor ifadesi insanların kamusal mekânlardansa dijital araçlara yöneldiğini göstermektedir. Teknolojinin insanları birbirine bağlayacağı vaadinin gerçeği yansıtmadığı hatta yakın ilişkiler kurmak için yeterli olmadığı yorumlanabilmektedir.

Mariana ve Martin internet üzerinde yazışırken buna alışık olmayan Mariana “*tanımadığım biriyle konuşmak çok garip bir şey*” der. Mariana her ne kadar dijital ortamda sosyalleşmeye alışık olmasa da insanların sanal ortamda sosyalleşmeyi kamusal alandan daha fazla tercih ettiği kendisinin de bu mecralara yöneldiğinden anlaşılabilmektedir. Mariana’nın hissettiği gariplik iletişim kurduğu kişinin kimliğinin belirsizliğinden kaynaklı güvensizlik hissi ve her ne kadar anında iletişim kurmuş olsalar da mesafenin ortadan kalkmadığını ortaya koymaktadır. Film, dijital iletişim araçlarının ilişki kurarken kullanıldığını fakat kurulan bağın yakınlık, güven ve aidiyet oluşturmadağı göstermektedir.

Şehir korkusu olan ve tüm işlerini internet üzerinden halleden bir web tasarımcısı olan Martin sosyalleşmek için kent mekânına çıkmaya gereksinim duymamaktadır. Boş bir gelen kutusunun moral bozucu olduğunu düşünmektedir. Ummanlı bir sanal arkadaşı yardım için Martin’e yazmıştır fakat o bu durumu *düşüncesiz ve tek taraflı bir arkadaşlık şekli* olarak nitelendirerek aradığı samimi ilişkilere sanal ortamda da ulaşamadığını gözler önüne sermektedir. Martin her ne kadar sanal ortamda kendini *super available* şeklinde göstererek kuracağı iletişimle kendine bir ortam yaratmaya çalışsa da “*İnternet beni dünyaya yaklaştırsa da bir o kadar da hayattan uzaklaştırıyor*” ifadesi ile dijitalde yaptığı herhangi bir faaliyetin onu hayata bağlamaktan ziyade kopardığının farkındadır. Mariana ise internet üzerinden ilerleyen ilişkileri samimi bulmadığını şu sözlerle destekler: “*Mesaj çekmek; en güzel dillerden birinin sözcük dağarcığını ilkel, sınırlı ve kısıp kelimelere indirgeyen 10 tuşlu bir sistemdir.*” (Medianeras, 2011). Filmdeki bu monolog teknolojinin insanların kendini ifade etme biçimini değıştirdiğini göstermektedir.

Martin internet üzerinden birçok işini hallettiğinden bahseder: “*İnternetten bankacılık işlemlerimi yapıyorum, dergiler okuyorum, radyo dinliyorum, yemek siparişı veriyorum, film izliyorum, sohbet ediyorum, ders çalışıyorum, oyun oynuyorum, araştırma yapıyorum.*” (Medianeras, 2011). Bu cümlelerinin ardından internetten köpeğini gezdirmesi için bir köpek bakıcısı bulur. Filmdeki bu sahnede teknolojiyi kullanan Martin’in kent mekânını tercih etmediğı görülmektedir. Dijitalleşmenin insanların kent mekânı ile kurdukları ilişkiyi değıştirdiğı yorumlanabilmektedir. Mariana teknolojik gelişmelere Martin kadar olumlu bakmayıp kullanmamaktadır. “*Gelecekte fiber optik kabloların olacağı söyleniyor. Evlerimizi, iş yerlerimizi bir tuşla ısıtabileceğimiz açıklandı. Tabi ya! Ne de olsa evde*

yolumuzu gözleyen hiç kimse olmayacak.” (Medianeras, 2011) Mariana bu sözleriyle teknolojik imkanların kolaylık sağlamasına karşın aslında insanı yalnızlaştırdığını düşündüğü görülmektedir. Mekânın tek tuşla ısıtılabilmesi konforuna karşın duygusal bağ ihtiyacının karşılanamadığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla filmde teknolojik gelişmelerin günlük hayatı kolaylaştırdığını fakat derin bağ kurulabilecek anlamlı bir ilişki ortaya koyamadığı görülmektedir. Martin teknolojinin işlevsel kolaylıklarını, Mariana ise bu kolaylıkların duygusal sınırını temsil etmektedir.

“Bu buluşmalar McDonalds menüleri gibi. Fotoğrafta daha büyük ve daha lezzetli görünüyorlar. Her ne zaman biriyle buluşsam BigMac’te yaşadığım aldatmacanın aynısını yaşıyorum.” (Medianeras, 2011). Martin’in bu benzetmesi insanların kendilerini sanal ortamda olmadıkları gibi bir diğer ifade ile görülmek istedikleri biçimde yansıttıklarını göstermektedir. Sanal kimliği ve yüz yüze karşılaşılan kişi arasındaki uyumsuzluk, Baudrillard’ın simülasyon kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Yan Duvarlar ve Pencerele: Ayrışma ve Karşılaşmanın Mekânsal Metaforu

Şekil 9.

Yan Duvarlarda Açılan Pencerele



(Kaynak: Taretto, 2011, 01:08:25).

Lefebvre’nin mekânı sadece fiziksel bir yapı olarak değil aynı zamanda toplumsal ilişkilerin üretildiği bir alan olarak ele alan yaklaşımından hareketle, karanlık ve sınırlı mekânlar karakterlerin sıkışmışlık, yalnızlık ve iletişimsizlik deneyimlerini de şekillendirmektedir. Filme adını veren *medianeras*, yani yan duvarlar mekânın bireyleri ayırma; pencereler ise yakınlaştırma gücünü göstermektedir.

Küresel sermayeye hizmet için ayrılan bu yan duvarlar süpermarket veya fast food gibi tüketim merkezlerine mesafeyi göstermek için veya tanıtım

reklamlarında kullanılmak amacıyla ayrılmıştır. Mariana yan duvarları şu şekilde tanımlar:

Her apartmanın kullanılmayan atıl bir tarafı var. Ne ön tarafı ne de arkası “yan duvarları” var. Bizi bölen, geçen zamanı, kirli havayı ve çarpıklıkları hatırlatan devasa yüzeylerdir. Yan duvarlar en kötü özelliklerimizi gözler önüne serer. Kararsızlığı, çöküntüyü, geçici çözümleri ve halının altına süpürdüğümüz pislikleri yansıtırlar. Onları sadece istisnai durumlarda hatırlarız, hava kötü olup da ilanların gölgesi içeri vurduğunda. (Medianeras, 2011)

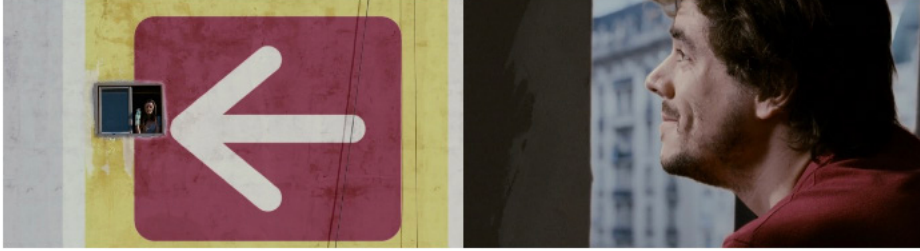
Bu monolog yan duvarları çarpık kentleşmenin kent dokusunda bıraktığı estetik görünmeyen mimari bir unsurdan ziyade metropolün insan psikolojisindeki etkisini de yansıtmaktadır.

Yan duvarlar insanların yalnızlaşmasını ve bulunduğu topluma yabancılaşmasını sembolik olarak göstermektedir ve sadece apartmanları bölen bir yapı olarak görülmemektedir. *Bizi bölen* ifadesiyle insanların duygusal olarak birbirlerinden kopukluğunu ve iletişimsizliğini yansıtmaktadır. *Geçici çözümler ve halının altına süpürdüğümüz pislikler* ifadesi ise bu duvarların kapitalist düzenin bir getirisi olarak kullanıma ayrıldığını ve ekonomik ve sınıfsal eşitsizlikler sebebiyle insanların bu gerçeklikle karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Yan duvarlar modern metropollerin fiziki sıkışmışlığının yanında içinde barınan insanların da ruhani sıkışmışlığa maruz kaldığını, duvarların sadece binaları ayıran bir sınırdan ziyade bireyleri birbirine görünmez kılan bir sınır olduğu metaforik bir anlatımdır.

Ayakkabı kutusunda yaşamakla sonlara eziyetten kurtulmanın tek yolu var. Kaçış yolu ise yasal değil, tüm kaçış yolları gibi. Şehir planlama normlarını açıkça ihlal eden karanlığımıza mucizevi bir ışık demeti saçmamızı sağlayan bağımsız, düzensiz, biraz ufak pencereler var. (Medianeras, 2011)

Şekil 10.

Mariana ve Martin'in Evlerine Pencere Açtırınca Karşılaştıkları Sahne



(Kaynak: Taretto, 2011, 01:11:36).

Onları psikolojik ve toplumsal sıkışmışlığa sürükleyen evlerine ışığın girmesine engel olan duvarlardan yasal olarak kurtulmanın bir yolunu bulamayan karakterler yasa dışı yollara başvurmak zorunda kalarak duvarı kırdırıp pencere açtırmaktadırlar. Karakterler evlerine pencere açtırdıktan sonra evleri aydınlığa kavuştuğu gibi kendilerinde de huzur ve rahatlama hali görülmektedir. Artık kendilerini toplumdan uzaklaştıran duvarlar yoktur ve karakterlerin ilk karşılaşması bu pencereler sayesinde olur. Karşılıklı apartmanlarda oturup aynı sokaklardan, aynı yollardan, aynı mekânlardan aynı zamanda geçmelerine rağmen bir türlü tanışamayan karakterler hayatlarına bir ışık demeti girdiğinde karşılaşırlar. Açılan pencereler sonrası filmin atmosferi aydınlanmıştır. Olayların gidişatı ve karakterlerin gelişimi yoluna girmiştir. Karakterlerin bu ışık sonrası bulunduğu mekânları temizlemeye başladıkları görülmektedir. Bu temizlik mental olarak iyileşme yoluna girdiklerinin göstergesi niteliğindedir. Filmi son sahnelerinde Mariana çocukluğundan beri şehirde arayıp bulamadığı *Walley* karakterini yani Martin'i evinin bulunduğu caddede bulur. Sahnede ona ulaşmak için kalabalık korkusu ve klostrofobi hiç yokmuşçasına cadde boyu insanların arasında koştuğu görülmektedir. *Walley* Mariana'nın derin bağ ve samimi bir iletişim arayışının metaforik yansımasıdır. Evine ve hayatına yeni bir pencere açan Mariana sonunda aradığı iletişimi ve ilişkiye yine onunla aynı arayışta olan Martin ile bulmuştur.

TARTIŞMA

Bu bölümde, *Medianeras* filmi bağlamında Buenos Aires'in kentsel dokusunun yalnızlaşma ve yabancılaşma temaları üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Bu doğrultuda filmin farklı bir coğrafyadaki farklı bir metropolde veya taşrada çekilmesi durumunda aynı mekânsal atmosferi

ve duygusal yoğunluğu üretilip üretilmeyeceği İstanbul, Tokyo ve taşra karşılaştırmaları üzerinden değerlendirilmektedir.

Medianeras filmi; her küresel kentte karşılaşılabilecek yalnızlaşma ve yabancılaşmayı ele alsa da duygular, bireylerin davranışı ve çevresel faktörlerin biçimi her kentin biçimlenişine göre değişiklik gösterebilir. Film Buenos Aires'i kozmopolit ve çarpık kentleşmiş bir mekân olarak ele almaktadır. Bu çarpıklık küreselleşme eğilimindeki herhangi bir gelişmekte olan ülkede görülebilecek bir yapılanmadır. Gökdelenlerle apartmanların bir arada olduğu orantısız, düzensiz ve zıt şekilde yapılanmalar görmek mümkündür. Metropol hayatı burada ele alındığı gibi birçok farklı metropolde de devasa bir farklılık göstermeyecektir. Küreselleşen dünyada kent mekânının benzerliği kadar kentlinin olaylara verdiği tepkilerin de benzerlik göstermesi mümkündür. Benzer kent meslekleri ve hastalıkları, sınıf ayrımını, kent hayatının sunduğu hızlı ve yoğun yaşam sonucu tepkisizleşen, yalnızlaşan ve yabancılaşan insanları dünyanın herhangi bir metropolünde de görmek olasıdır. Farklı kültürlerdeki insanlar çevreyi farklı şekilde algılar ve yorumlarlar (Günel, 2006). Bu filmin çekilemeyeceği yerler henüz kültür ve alışkanlıklarını küreselleşmeye kurban vermemiş ülkeler olacağı söylenebilir.

Örneğin gelişmekte olan ülkelere Türkiye'yi, küreselleşen kentlerden biri olan İstanbul ele alınacak olursa bu filmin sunduğu anonimlik, kopuk iletişim ve yalnızlık atmosferi, Buenos Aires'in atmosferini yeterince yansıtamazdı. İstanbul'da küreselleşmenin yansımaları açıkça görülse de hala mahalle kültürünün korunduğu, gündelik kamusal ilişkilerin ve farklı sosyal etkileşimlerin hala sürmesi mutlak anonimliğin sağlanmadığını göstermektedir. Toplu taşımada, taksilerde, mahalle ve sokaklarda yerli yabancı ayrımı gözetilmeden gelişen gündelik iletişim pratikleri kentin kamusal yaşamında varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda filmin anlatısında önemli bir yere sahip olan yan duvarların aynı yoğunlukta İstanbul'da görülmesi güçtür. İmar mevzuatı gereğince bitişik yapılarda yan parselin olduğu cepheye pencere açmak mümkün değildir. Dolayısıyla İstanbul'daki penceresiz duvarlar Buenos Aires'teki gibi reklamlar için ayırmak amaçlı değildir. Yan parselde yeni bir inşaat ihtimaline karşı pencere açılmamaktadır. Bu sebeple İstanbul'da Buenos Aires gibi yaşam alanlarının penceresiz yan duvarlı cephelerden oluşan konut kurgusu aynı yoğunlukta görülmemektedir dolayısıyla film İstanbul'da çekilseydi aynı mekânsal atmosferi yakalamak mümkün olmazdı.

Film Tokyo’da çekilseydi yalnızlık teması yine korunurdu fakat bu yalnızlığın kaynağı mekânsal yabancılaşma ve penceresiz cephelerin oluşturduğu bir yalnızlık olmaktan ziyade hiper modern kent yaşamı ve teknoloji temelli iletişimin oluşturduğu bir sosyal izolasyondan oluşurdu. Dolayısıyla filmin Tokyo’da çekilmesi senaryoyu yeterince yansıtmamış olacaktır.

Film bir taşrada çekilseydi bireyin yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimi bir metropolde karşılaşacağından daha az yoğun nitelikte olacaktır. Taşrada toplumsal ilişkilerin daha görünür oluşu, bireylerin daha sık karşılaşması ve daha sık iletişimde olup sosyal ağların metropol yaşamına göre daha güçlü oluşu yansıtılmak istenen yalnızlık temasını yeterince güçlü bir şekilde yansıtamayabilirdi.

Filmde Buenos Aires bir araçtan ziyade bireylerin hayatını şekillendiren aktif rol oynayan bir karakter niteliğinde ele alınmaktadır. Film başka bir kentte çekilecek olsaydı ana tema aynı şekilde aktarılabilirdi fakat Buenos Aires’in özgün kentsel dokusu ve mekânsal atmosferi anlatının duygusal derinliğini ve görsel metaforunu aynı yoğunlukta yeniden üretemeyebilirdi.

SONUÇ

Bu çalışmada *Medianeras* filmi temel olarak metropol hayatının olumlu veya olumsuz getirilerinin bireyler üzerindeki etkisini sosyal, psikolojik ve mekânsal boyutta incelenmiştir. Film bu çalışma ile kuramsal çerçevede buluşarak kentteki yalnızlaşma ve yabancılaşmanın gerçekleşmesinin belli başlı aşamalar sonucu ortaya çıktığını gözler önüne sermektedir. Sosyolojik film analiziyle elde edilen bulgular, kentsel mekândaki değişimlerin karakterlerin sadece yaşam alanlarını değil aynı zamanda, davranışlarını, iletişim biçimlerini ve toplumsal ilişkilerini de şekillendirdiğini göstermektedir. Küreselleşme ile değişen kent mekânının biçimi, sınıfsal ayrışma, güvensizlik, sosyal mesafe ve değişen iletişim şekillerinin birbirini etkilediği bir süreç sonucu oluştuğu ve tüm bu sürecin yalnızlaşma ve yabancılaşmaya yol açtığı sonucuna varılmıştır. Kent mekânı fiziksel olarak değişmekle beraber içerisinde yaşayan kentlilerin toplumsal ilişkilerini ve davranışlarını da değiştirip daha kırılgan hale getirmiştir. Metropolün hızlı akışı, yoğun ve kozmopolit yapılanmasının; bireylerin kente olan güvenini azalttığı, çevrelerinde gerçekleşen olaylara karşı kayıtsız kaldığı ve ihtiyatlı davranarak diğer insanlarla aralarına sosyal mesafe koymalarına neden olduğu görülmüştür.

Bu mekânsal ve toplumsal koşullar Martin ile Mariana'nın yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimlerini derinleştirmektedir dolayısıyla karakterlerin samimi ve anlamlı bir bağ kurma isteklerinin devam etmesine yol açtığı gözlemlenmiştir. Karakterlerin bu arayışı dijital iletişim araçlarına yönelerek başkalarıyla iletişim kurmalarına imkân sağlasa da aradıkları derin ve samimi ilişkiye tek başına ulaşmaları konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Bireylerin aradığı samimi bağlara ulaşamaması onları yaşadıkları kentte ve bulunduğu ortamlarda yalnızlaşmasına ve yabancılaşmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Filme adını veren yan duvarlar ve bu duvarlara açılan pencereler ise diğer temaları bir araya getiren temel mekânsal metafor olarak ele alınmıştır. Yan duvarlar karakterlerin fiziksel ve toplumsal ayrışmasının fiziki yansımaları oluştururken pencereler ise görünür olma, iletişim kurma, anlamlı bağ arayışı ve karşılaşma imkânını temsil etmektedir. Filmde kent mekânının bireylerin yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimlerini şekillendirdiği gibi bu deneyimlerden çıkma imkânını da içinde barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma, *Medianeras* filminde Buenos Aires'i olayların gerçekleştiği fiziksel bir arka plan olarak ele almaktan ziyade karakterlerin psikolojik durumlarını, davranışlarını ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren etkin bir unsur olarak ele alması bakımından önem taşımaktadır. Kentin mimari yapısı, sınıfsal ayrışma, güvensizlik, sosyal mesafe, dijital iletişim, yalnızlaşma ve yabancılaşma arasındaki ilişkilerin aynı inceleme içerisinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu durum filmin kentsel ve toplumsal boyutlarının bütüncül biçimde anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, sinemadaki kentsel temsillerin sosyolojik olarak incelenmesine katkı sunmakla beraber kent sosyolojisi ile film çalışmaları arasındaki ilişkiyi görünür hâle getirmektedir. Çalışmada kullanılan tematik çerçeve, farklı kentleri konu alan filmlerin incelenmesinde ve bu filmlerde kent-birey ilişkisinin karşılaştırılmasında kullanılabilecek bir değerlendirme zemini oluşturabilir. Gelecek çalışmalarda farklı coğrafyalarda veya farklı dönemlerde çekilmiş kent filmleri karşılaştırılarak kentsel yapının yalnızlaşma ve yabancılaşma deneyimlerini nasıl şekillendirdiği araştırılabilir. Ayrıca mimari yapı ile toplumsal ilişkiler veya dijital iletişim ile anlamlı bağ arayışı arasındaki ilişkiler ayrı çalışmalar kapsamında daha ayrıntılı biçimde ele alınabilir.

KAYNAKÇA

Abay, E. & Erdönmez, E. M. (2021). Kent ile kıyı arasında kamusal mekân kalitesinin Frankfurt - Main örneği üzerinden incelenmesi. *Kent Akademisi*, 14(4), 1117–1136. <https://doi.org/10.35674/kent.1024027>

Akbarishahabi, L. (2022). İnsan ölçeğinde tasarlanan kentsel mekânlar ve kent sakinlerinin aidiyet duyguları üzerine bir değerlendirme. *Kent Akademisi*, 15(1), 136–154. <https://doi.org/10.35674/kent.991918>

Aliagaoglu, A. & Uğur, A. (2018). Şehirseld alanda yok-yerler: Türkiye’de gökdelenler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Özel Sayı 3), 2775–2791. <https://izlik.org/JA66FN52MY>

Arpa, E. & Uğurlar, A. (2019). Suç ve mekân bağlamında güven algısı: Van örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 293–323. <https://izlik.org/JA66LF33NG>

Aslan, G. & Masatlıoğlu, C. S. E. (2023). Sinema-mimarlık arakesitinde kent morfolojisinin incelenmesi. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı Dergisi*. https://www.researchgate.net/publication/373757878_Sinema-Mimarlik_Arakesitinde_Alternatif_Bir_Ogrenme_Ortami_Kent_Morfolojisinin_Endustrilesmis_Kulturle_Iliskisinin_TatiSinemasindaki_Modernlesme_Elestirileri_Uzerinden_Incelenmesi

Aslan, P. Y. & Yavan, N. (2018). Mekânın üretimi ve Lefebvre’in mekânsal üçlü kavramsallaştırmasının görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı örneği. *Planlama*, 28(3), 302–314. <https://doi.org/10.14744/planlama.2018.25338>

Ataç, E. (2007). Suçun kentsel mekândaki algısı; güvensizlik hissi. *TMMOB Mimarlar Odası Bülteni; Kent ve Suç Dosyası*, (6), 16–23. <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya6.pdf>

Aytaç Sönmez, S. (2022). Kentin Çeperlerinde Varoluş Mücadelesi: Kentsel Dönüşüm Sürecinde Sinemada Birey Ve Mekân Anlatıları. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Sanat Araştırmaları*, 1(1), 56-67. <https://izlik.org/JA38UX96KZ>

Bali, R. (1999). *Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a: Yeni seçkinler, yeni mekânlar, yeni yaşamlar*. İletişim Yayınları.

Baudrillard, J. (2003). *Simülakrlar ve simülasyon* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

- Begeç, H. (2016). Küresel kentler ve kentsel politikalar bağlamında gökdelenler. *Yapı*, (416), 78–85.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brugmann, J. (2009). *Welcome to the urban revolution*. Bloomsbury Press.
- Canpolat, Ö. (2025). Dijital kalabalık, sosyal yalnızlık: Aile içi iletişim ve yalnızlık üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *Yeni Medya*, (19), 458–473. <https://doi.org/10.55609/yenimedya.1766420>
- Cansever, T. (1996). Şehir. *Cogito: Kent ve Kültürü*, (8), 125–131.
- Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi*. 1. Cilt, 2. Baskı. Ebru Kılıç (Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2016). *İletişim gücü*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çavdar, B. (2023). ‘Mekânın Üretimi’ üzerine inceleme yazısı. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 1857–1862. <https://izlik.org/JA56AJ46UT>
- Çınar, R. (2024). Lefebvre’nin mekânsal üçlü kuramı bağlamında iktidarın kentsel mekânla ilişkisi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 30–43. <https://doi.org/10.20493/birtop.1414752>
- Doğan, U. & Karakaş, Y. (2016). Lise öğrencilerinin sosyal ağ siteleri kullanımının yordayıcısı olarak yalnızlık. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 57–71. <https://doi.org/10.19126/suje.40198>
- Erdönmez, M. E. & Akı, A. (2005). Açık kamusal kent mekânlarının toplum ilişkilerindeki etkileri. *Megaron YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 1(1), 67–87. <https://jag.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON-21939-ARTICLE-ERDONMEZ.pdf>
- Frisby, D. (2015). Sunuş / Georg Simmel - İlk modernite sosyoloğu. *Modern kültürde çatışma içinde* (s. 7–52). (T. Bora, E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press. <https://archive.org/details/modernityselfide0000unse>

Gökmen, E. (2022). Gündelik yaşamın sinemada örgütlenişi: Küçük Şeyler filmi üzerine bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(1), 421–447. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.989556>

Güçlü, H. (2022). *Dijital iletişim çağında sosyalleşme ve yalnızlaşma: Günlük rutin, boş zaman, sosyal medya* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi Açık Erişim Arşivi. <https://avesis.ticaret.edu.tr/dosya?id=04b3d5bb-d57c-4572-b5f3-5d5207ca87f0>

Günel, B. (2006). *İnsan-mekân iletişim modeli bağlamında konutta psiko-sosyal kalitenin irdelenmesi* [Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Akademik Arşivi. <https://polen.itu.edu.tr/server/api/core/bitstreams/d78e8357-1d15-4e5e-808a-ba77abc98055/content>

Güven, A. (2016). Kent, kentlileşme ve kentsel yönetim ihtiyacı. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 4(1), 21–30. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/368422>

İncebiz, Z. (2023). Tüketim toplumu karşısında kentsel mekânların “aynılaşması” üzerine bir değerlendirme. *Ekonomi Yönetim Politika*, 1(1), 29–35. <https://izlik.org/JA57FH59KM>

Karaca, E. (2019). Sosyolojik Kuramda Yalnızlık: Modern Toplum ve Mesafe Kültürü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*. <https://avesis.yildiz.edu.tr/yonetilen-tez/1dbc28e5-2304-4319-845a-bfdbf17e8405/sosyolojik-kuramda-yalnizlik-modern-toplum-ve-mesafe-kulturu>

Karagülle, A. E., & Çaycı, B. (2014). Ağ Toplumunda Sosyalleşme Ve Yabancılaşma. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 4(1), 1-9. <https://izlik.org/JA45BL84TW>

Keleş, A. & Cengiz, E. (2024). Kent yaşamının kentlilerin kişiliği üzerindeki etkileri: Simmel yabancılaşma kavramı. *International Journal of Global Politics and Public Administration*, 1(2), 93–103. <https://glopajournal.com/index.php/pub/citationstylelanguage/get/chicago-author-date?submissionId=17&publicationId=17>

Keleş, R. (2021). *Kentleşme politikası* (16. bs.). İmge Kitabevi.

Kiper, P. (2007). Küreselleşme sürecinde değişen kentler yitirilen değerler. A. Mengi (Ed.), *Kent ve politika: Antik kentten dünya kentine içinde* (s. 77–88). İmge Yayınevi.

- Kurtuluş, H. & Türkün, A. (2005). *İstanbul'da kentsel ayrışma*. Bağlam Yayınları.
- Kutlu, R. (2018). Çevresel faktörlerin mekân kalitesi ve insan sağlığına etkileri. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8(1), 67–78.
- Lethen, H. (2017). Soğuk Temas: İki Savaş Arasında Almanya'da Yaşama Deneyleri ve Mesafe Kültürü.(T. Birkan Çev.) Metis Yayınları.
- Meridor, D. (2013). *Medianeras/Sidewalls: A film by Gustavo Taretto. Framework: The Journal of Cinema and Media*, 54(1), 98–101. <https://doi.org/10.1353/frm.2013.0001>
- Mendieta, E. (2001). Invisible cities: A phenomenology of globalization from below. *Cities*, 5(1), 7–26.
- Mennel, Barbara. (2008). *Cities and Cinema*. New York: Routledge.
- Metin, O. & Karakaya, Ş. (2017). Jean Baudrillard perspektifinden sosyal medya analizi denemesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 109–121. <https://izlik.org/JA69JN67PP>
- Nacak, M., Yagmurlu, B., Durgel, E. S. & van de Vijver, F. J. R. (2011). Metropol ve Anadolu'da ebeveynlik: Biliş ve davranışlarda şehrin ve eğitim düzeyinin rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 85–100. <https://repository.tilburguniversity.edu/server/api/core/bitstreams/3806b28b-a105-47c1-9d58-9ae4d8a67c5c/content>
- Ötkünç, A. (2016). Antropolojiden mimarlığa melez düşüncenin imkanları: Yer ve yok-yer kavramları üzerine. *Yok-yerler: Üstmodernliğin antropolojisine giriş* içinde (s. 7–24). Daimon Yayınları.
- Özdemir, M. & Tuti, G. (2023). Nitel araştırma desenleri: Metodolojik bir temellendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 217–235. <https://doi.org/10.57115/karefad.1331759>
- Öztürk, M. (Ed.). (2008). *Sinematografik kentler: Mekânlar, hatıralar, arzular*. Agora Kitaplığı.

Page, J. (2016). New urban and media ecologies in contemporary Buenos Aires. In J. Andersson & L. Webb (Eds.), *Global cinematic cities: New landscapes of film and media* (pp. 79–94). Columbia University Press. <https://dokumen.pub/global-cinematic-cities-new-landscapes-of-film-and-media-9780231177467-9780231177474-9780231850995.html>

Sarıkaya, B. F. (2025). Dijital yalnızlık ve sosyal medya: Kuramsal ve platform temelli bir inceleme. *The Journal of Social Science*, 9(18), 235–248. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.1754209>

Sayın, Ö. (2022). İstanbul: Sanayisizleşmeyen bir küresel kent. *Journal of Economy Culture and Society*, (65), 329–349. <https://doi.org/10.26650/JECS2021-881837>

Simmel, G. (2009). *Metropol ve zihinsel hayat* (B. Peker, Çev.). Çankaya Üniversitesi. <https://psi416.cankaya.edu.tr/uploads/files/Simmel,%20Metropol%20ve%20Zihinsel%20Hayat.pdf>

Sucu, İ. (2022). SOSYAL MEDYANIN İLETİŞİMDE YALNIZLIĞA ETKİSİ VE YAN PENCERE FİLMİ İNCELEMESİ. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 17-30. <https://izlik.org/JA26EL99HN>

Şan, M. K., Hira, İ., & Saraçoğlu, A. D. (2017). Kentlerin yeni tüketim mabetleri: Alışveriş merkezleri. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 3(5), 149–169. <https://izlik.org/JA79RR78CB>

Tandoğan, O. (2018). Kent merkezindeki konut alanlarında ebeveynlerin suç korkusu: Küçük Ayasofya örneği. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 91–114. <https://doi.org/10.20304/humanitas.335657>

Taretto, G. (Director). (2011). *Medianeras* [Film]. Aleph Media.

Tavas, O., Ayyıldız, Y. & Kuzkaya, E. (2022). Dijital dönüşüm sürecinde insan ilişkilerine örgütler bağlamında kavramsal bakış. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 46–56. <https://doi.org/10.31006/gipad.1099045>

Tekeli, İ. (2011). *Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Topal, S. (2013). *Mekânın yeniden üretiminde eksiklik ve devinim* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi. <http://hdl.handle.net/11527/3475>

Torun, A. (2017). Sinema-kent ilişkisinde İstanbul: İlk yıllarından bugüne Türk sineması'nda İstanbul'un görünümü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (52), 147–166. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/333529>

Turan, M. T. & Beşirli, A. (2008). Kentleşme sürecinin ruh sağlığı üzerine etkileri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9(4), 238–243. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/86096/kentlesme-surecinin-ruh-sagligi-uzerine-etkileri>

Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books. <https://archive.org/details/alonetogetherwhy0000turk/page/n3/mode/2up>

Vural, A. E. & Toplu, M. (2025). Dijitalleşen dünyada yapay zekâ ve yabancılaşma: Her (2013) ve Ex Machina (2014) filmlerinin değerlendirilmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (69), 177–193. <https://doi.org/10.47998/ikad.1567034>

Yaşar, M. R. (2007). Yalnızlık. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 237-260. https://www.researchgate.net/publication/322508931_Yalnizlik_Loneliness

Yaylı, H. (2012). Küreselleşmenin kentler üzerine etkisi: “İstanbul örneği”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 331–356. <https://izlik.org/JA25PB87YN>

YÜKSEKÖĞRETİMDE ETKİLEŞİM DİNAMİKLERİ: SOSYAL AĞ ANALİZİYLE GÜNDELİK, SOSYAL DESTEK VE AKADEMİK AĞLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Esin ERGÜN

Karabük Üniversitesi, Türkiye

esinergun@karabuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1443-514X>

Zamina HUSEYNOVA

Karabük Üniversitesi, Türkiye

zemine_huseynova@inbox.ru

<https://orcid.org/0009-0002-7639-2672>

Vahit TOPÇU

Karabük Üniversitesi, Türkiye

vahidtopcu@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-2437-1564>

Hasan YILMAZ

Karabük Üniversitesi, Türkiye

hasanyilmaz@karabuk.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0004-8453-3564>

<i>Anf</i>	ERGÜN, E.; HUSEYNOVA, Z.; TOPÇU, V.; YILMAZ, H. (2026). YÜKSEKÖĞRETİMDE ETKİLEŞİM DİNAMİKLERİ: SOSYAL AĞ ANALİZİYLE GÜNDELİK, SOSYAL DESTEK VE AKADEMİK AĞLARIN KARŞILAŞTIRILMASI. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(3), 513-533.
------------	---

ÖZ

Sosyal ağ analizi, günümüz dijital toplumsal süreçlerini ve bireyler arası ilişkisel yapıları açıklama potansiyeliyle pek çok farklı alanda araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. Odak noktası sosyal varlıklar arasındaki ilişkileri incelemek olan bu yöntem, son yıllarda birçok alanda yaygın olarak kullanılmaktadır. Sosyal ağın analiziyle elde edilen ölçüm sonuçları, öğrencilerin öğrenme etkinlikleri ile ilişkisinin anlaşılmasına ve öğrencilerin öğrenme ortamındaki rollerinin belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışma, İletişim Fakültesi'nde öğrenim gören

Geliş Tarihi: 09.03.2026 / Kabul Tarihi: 30.06.2026, DOI: 10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i3004

Araştırma Makalesi-Bu makale iThenticate programıyla kontrol edilmiştir.

Copyright © İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

toplam kırk yedi öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin sınıf içerisindeki sosyal ağ yapılarının sosyal ağ analizi teknikleri kullanılarak ortaya konulmuştur. Bu ağlarda yer alan ilişkilerin sıklık, yoğunluk ve merkezileşme gibi ölçütler doğrultusunda incelenmesi; öğrencilerin gündelik etkileşim, sosyal destek ve akademik ağlarında tercih ettikleri kişilerin özelliklerinin farklı ağ modelleri çerçevesinde analiz edilmesi hedeflenmiştir. Araştırma bulguları doğrultusunda, öğrencilerin günlük etkileşimlerini doğal ve rastlantısal, sosyal destek ağlarını ise belirli ve seçici bir şekilde yapılandırıldığını, akademik ağlarının ise başarı ve tecrübeye bağlı olarak oluştuğunu göstermektedir. Bu bulgular sonucunda, sosyal ağların bulunduğu duruma göre farklı yapısal özellikler taşıdığını ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağ Analizi, Sosyal Ağ, Etkileşim, Ağ Toplumu.

INTERACTION DYNAMICS IN HIGHER EDUCATION: COMPARISON OF DAILY, SOCIAL SUPPORT, AND ACADEMIC NETWORKS THROUGH SOCIAL NETWORK ANALYSIS

ABSTRACT

Social network analysis emerges as a method with significant potential for explaining contemporary digital social processes and interpersonal relational structures across various fields. This method, which focuses on examining the relationships between social beings, has been widely used in many fields in recent years. The measurement outcomes obtained through social network analysis enable researchers to understand the relationship between students' learning activities and to identify students' roles within learning environments. This study was conducted with a total of forty-seven students enrolled in the Faculty of Communication. Students' social network structures within the classroom were revealed using social network analysis techniques. The study aimed to examine the relationships within these networks according to criteria such as frequency, density, and centralization, and to analyze the characteristics of individuals preferred by students in their daily interaction, social support, and academic networks within the framework of different network models. The research findings indicate that students structure their daily interactions in a natural and spontaneous manner, their social support networks in a specific and

selective way, and their academic networks based on achievement and experience. These findings reveal that social networks exhibit different structural characteristics depending on the context in which they exist.

Keywords: *Social Network Analysis, Social Networks, Interaction, Network Society.*

GİRİŞ

Üniversite eğitimi süreci, öğrencilerin kendilerini yeni bir fiziksel, sosyal ve akademik çevrede buldukları bir dönüşüm dönemidir. Bu dönemde öğrenciler; yeni bir şehre ve çevreye uyum sağlamada veya yeni bir gruba ait olmada çeşitli sorunlar yaşayabilmektedirler (Aktaş, 1997; İnanç vd., 2004). Bahsi geçen uyum sürecinin, öğrencilerin hem akademik başarılarını hem de psikolojik ve sosyolojik açıdan iyi oluş hallerini doğrudan etkileyen kritik bir eşik olduğu bilinmektedir. Yeni durumlara alışma ve aidiyet hissinin gelişimi, büyük ölçüde kurulan ilişkilerin niteliğine bağlıdır. Öğrenciler bu dönemde bilgi alışverişinde bulunmak, sosyal destek almak ve bir grupta yer edinmek amacıyla yeni etkileşimler başlatarak kendi sosyal ağlarını oluştururlar. Bu ağların yapısını, dinamiklerini ve öğrenciler üzerindeki etkilerini anlamak, onların üniversite yaşamındaki deneyimlerini geniş bir perspektifle değerlendirebilmek adına önem arz etmektedir.

Bu noktada, bireyler arası ilişkisel yapıları inceleyen sosyal ağ analizi (SAA), eğitim alanı için güçlü bir metodolojik imkân sunmaktadır. Bu analizin öğretim süreçlerinde kullanılmasındaki temel amaçlardan biri, öğrenciler arasındaki ilişkileri inceleyerek öğrenme ortamındaki etkileşim dinamiklerini görünür kılmaktır. Akbay Doğan (2010) tarafından yapılan çalışmada, sosyal ağ analizi yoluyla elde edilen ölçüm sonuçlarının, öğrencilerin öğrenme etkinliklerinin anlaşılmasını sağladığı ve öğrenme ortamındaki rollerinin belirlenmesine yardımcı olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla sosyal ağ analizinin, öğrenme ortamlarındaki etkileşim biçimlerini ve öğrencilerin büründükleri rolleri ortaya çıkarmada güçlü bir araç olduğu söylenebilir.

Sosyal ağ analizinin sadece bireyler arası ilişkileri değil, aynı zamanda grup dinamiklerini, bilgi akışını ve etkileşim yoğunluğunu da ortaya koyabilmesi, eğitim ortamlarında stratejik planlamalar yapılmasına olanak tanımaktadır. Özellikle dijitalleşen öğrenme ortamlarında çevrim içi etkileşimlerin izlenmesi ve analiz edilmesi, öğrencilerin öğrenme

süreçlerine daha etkin müdahalelerde bulunulmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda sosyal ağ analizi, hem yüz yüze hem de çevrim içi öğrenme ortamlarında öğrencilerin sosyal konumlarını, etkileşim sıklıklarını ve öğrenme toplulukları içindeki rollerini belirlemede önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde, öğrencilerin farklı öğrenme ortamlarında ve zaman içerisinde kurdukları sosyal ilişkilerin ve üstlendikleri ağ rollerinin dinamik bir yapı sergilediği görülmektedir (Ergün, 2014; Özdemir & Keser, 2019). Öte yandan, sosyal ağlar içerisindeki bireysel davranışların, kişilik özelliklerinden etkilendiğini ortaya koyan çeşitli çalışmalar da mevcuttur (Amichai-Hamburger & Vinitzky, 2010; Wehrli, 2008). Problem çözme becerilerinin SAA yöntemiyle incelendiği araştırmalar (Deniz, 2004; Dünder, 2009) ile öğrencilerin kişilik özellikleri ve performansları arasındaki ilişkiye odaklanan bir çalışma (Ergün, 2017) bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra, öğrencilerin düşünce yapıları (Karataş, 2010) ve tutumları (Bedel, 2008) ile ilişkili araştırmalarda da sosyal etkileşim bağlamında önemli veriler sunulmaktadır. Bu bulgular, sosyal ağ analizinin yalnızca yapısal ilişkileri değil, aynı zamanda bireysel farklılıkların ağ içindeki yansımalarını anlamada da işlevsel bir araç olduğunu göstermektedir. Nitekim Zhou ve arkadaşlarının (2023), üniversite öğrencisinin günlük akran ilişkilerini sosyal ağ analiziyle inceledikleri araştırmada, öğrencilerin sosyal ağlarının zaman içinde dönüşüm gösterdiği ve ağ içerisindeki akran sayısının akademik başarı göstergelerinden biri olan burs kazanma olasılığıyla pozitif ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen güncel ampirik araştırmalar, söz konusu ilişkisel dinamiklerin akademik çıktılarla olan doğrudan ya da dolaylı bağıını açıkça ortaya koyabilmektedir.

Özellikle sınıf içi etkileşimleri doğrudan ele alan SAA çalışmalarının sınırlı sayıda olması, bu alanda önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bu doğrultuda mevcut çalışma, öğrencilerin üniversite ortamında, sınıf içerisinde oluşturdukları sosyal ağ yapısını sosyal ağ analizi teknikleri aracılığıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada; bu ağlarda yer alan ilişkiler sıklık, yoğunluk ve merkezileşme gibi temel ağ ölçütleri doğrultusunda incelenmekte; ayrıca öğrencilerin gündelik etkileşim, sosyal destek ve akademik ağlarında tercih ettikleri kişilerin özellikleri farklı ağ modelleri çerçevesinde analiz edilmektedir.

Ağ Kavramı ve Sosyal Ağ Analizi

Ağ (network) kavramı, çağdaş bilimsel paradigmada disiplinler arası bir köprü işlevi görerek epistemolojik ve metodolojik açıdan geniş bir gelişim alanı bulmuştur. Son dönemde özellikle sosyal bilimler literatüründe, ilişkisel süreçleri açıklamadaki yetkinliği nedeniyle sıklıkla başvurulan temel kavramlardan biri haline gelmiştir. Ağ yapısı, belirli bir kümede yer alan nesnelerin veya aktörlerin, karşılıklı bağlar aracılığıyla birbirine entegre olduğu ilişkisel bir sistem olarak tanımlanabilir. Bir diğer ifadeyle bu kavram; soyut veya somut unsurları temsil eden düğümler ile bu düğümler arasındaki etkileşimi simgeleyen hatların oluşturduğu bütünsel bir matris şeklinde açıklanabilmektedir (Newman, 2010). Bu doğrultuda sosyal ağlar, yalnızca enformasyonun bir aktörden diğerine tek yönlü iletimi olarak değil; geri bildirim, sorgulama, müzakere ve iş birliği süreçlerini de bünyesinde barındıran dinamik ve sürekli bir etkileşim alanı olarak ele alınmaktadır.

Kökeni matematikteki graf teorisine dayanan ağ kavramı, hem yapısal haritalandırmalarda hem de ağ ölçümlerinin hesaplanmasında fiziksel ve matematiksel formüllerden beslenmektedir. Ağ modelleri temel olarak düğümler (nodes) ve bu düğümleri birbirine bağlayan ilişkisel hatlardan (ties/edges) meydana gelir. Sosyal ağ bağlamında düğümler; bireyleri, grupları, kurumsal yapıları veya toplumsal birimleri temsil ederken, bu öğeler arasındaki bağlar çizgiler veya yönlü oklar vasıtasıyla görselleştirilir. Bahsi geçen bağlar, aktörler arasında tanımlanabilen her türlü sosyal, akademik veya duygusal ilişkiyi ifade edebilir (Scott, 2000; Marsden, 2005). Bu doğrultuda, eğitim ortamlarındaki aktörlerin ve aralarındaki çok boyutlu bağların net bir biçimde tanımlanması, sınıf içi saklı kalmış etkileşim kalıplarının geometrik ve istatistiksel olarak somutlaştırılmasına imkân tanımaktadır.

Yapılan çalışmalarda bir sosyal ağın temel bileşenleri üç ana grupta sınıflandırılmaktadır: (1) aktörler, (2) aktörler arası ilişkiler ve (3) bu ilişkilerin mikro ve makro düzeydeki farklı kombinasyonlarından doğan yapısal örüntüler (Öztaş & Acar, 2004). Sosyal ağ; en mikro düzeyde bireylerden, makro düzeyde ise örgütler ve ülkelere kadar uzanan geniş bir yelpazedeki aktörler ile bu aktörlerin girdilerinden oluşan dinamik bir sistemdir (Freeman, 2004). Bu sistemin işlevsel kılınabilmesi için ilk olarak ağın sınırlarının kesin ve operasyonel ölçütlerle belirlenmesi gerekmektedir. Ağ üyeliğinin tespitinde çeşitli dahil etme kriterleri kullanılsa da, ağın

kendisi ile içinde bulunduğu geniş toplumsal makro bağlam arasındaki sınır çizgisini çekmek her zaman kolay olmamaktadır. İkinci olarak, sosyal ağların varoluşsal zeminini bağlantı unsuru oluşturur. Herhangi bir aktörün sisteme dahil olabilmesi, ağın en az bir üyesiyle doğrudan veya dolaylı bir bağ geliştirebilme potansiyeline bağlıdır (Marsden, 2005). Üçüncü olarak sosyal ağlar, ilişkisel tabanlı sosyal varlıklar üzerine inşa edilir. Bu yönüyle ağ analizi, mikro düzeydeki bireysel eylemlerden makro düzeydeki kurumsal yapılara kadar geniş bir sosyolojik skalaya esnek bir biçimde uygulanabilmektedir (Freeman, 2004). Bu esneklik, eğitim araştırmalarında öğrenci ilişkilerini sadece statik birer veri grubu olarak değil, sürekli dönüşen ve çevresini şekillendiren canlı birer topluluk ağı olarak incelemeyi olanaklı kılmaktadır.

Bireyler arası ilişkisel matrislerin çözülmesi, sosyal ağ analizinin temel yapı taşıdır. Bu yaklaşım, salt betimsel bir haritalandırmanın ötesine geçerek bağların taşıdığı sosyolojik ve psikolojik anlamları deşifre etmeye çalışır. Gerçekleştirilen analizler vasıtasıyla ağ içerisindeki kilit aktörler, bilgi köprüleri ve alt gruplar belirlenmekte; elde edilen yapısal verilere dayalı olarak sistemin etkililiğini artıracak stratejik öneriler geliştirilmektedir. Van Duijn ve Vermunt (2006), sosyal ağ analizinin ağ topolojisini tanımlama, görselleştirme ve istatistiksel olarak modelleme yoluyla toplumsal yapıları anlamlandırmaadaki kritik rolünü vurgulamaktadır (Özdemir & Keser, 2019). Bir topluluk ya da sınıf içerisindeki etkileşim tipolojilerini ortaya koyan bu yöntem, sosyal yapının ve ağ pozisyonlarının bireylerin kararları, performansları ve iyi oluşları üzerinde belirleyici bir güce sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır (Yüksel, 2021). Dolayısıyla sınıf içi dinamiklerin sadece bireysel değişkenlerle değil, aktörlerin bu yapı içerisindeki konumları ve birbirleriyle kurdukları ilişkilerin kalıpları üzerinden çözülmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Üniversite eğitimi, bireyin yalnızca bilişsel ve akademik sermaye edindiği bir süreç değil, aynı zamanda yoğun bir sosyal sermaye inşa ettiği ve toplumsal aidiyetini yeniden yapılandığı bütünsel bir dönüşüm evresidir. Sosyal sermaye, bireylerin dahil oldukları ilişkiler ağı vasıtasıyla erişim sağladıkları enformasyon, güven, prestij ve karşılıklı dayanışma gibi kaynakların toplamı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Bourdieu, 1986; Coleman, 1988). Yükseköğretim ekosisteminde bu sermaye, öğrencilerin akademik başarılarını sürdürülebilir kılmaları ve profesyonel kimlik inşa süreçlerini yönetebilmeleri adına yaşamsal bir ilişkisel kaynak

niteliğindedir. Bu bağlamda sosyal sermaye, tek boyutlu bir etkileşim mekanizmasından ziyade, öğrencinin dönemsel ve anlık ihtiyaçlarına göre farklılaşan çok katmanlı bir ağ yapısı üzerinden işlemektedir. Literatürde sosyal ağ analizinin eğitim ortamlarındaki etkileşim kalıplarını görünür kılmadaki rolü sıklıkla vurgulansa da mevcut ampirik çalışmaların büyük bir kısmının öğrenci ilişkilerini homojen ve tek boyutlu (yalnızca arkadaşlık veya yalnızca akademik yardımlaşma) ele aldığı gözlenmektedir. Oysa bir üniversite öğrencisinin kampüs yaşantısındaki varlığı; gündelik rutinindeki etkileşimler, psikososyal destek mekanizmaları ve akademik bilgi akışı gibi farklı motivasyonel dinamiklere dayanan çok boyutlu bir örüntüden oluşmaktadır. Bu araştırmada; söz konusu farklı ağ yapılarının (gündelik, sosyal destek ve akademik) birbirleriyle hangi düzeyde örtüştüğü veya hangi noktalarda ayrıştığı yapısal olarak incelenmiştir.

Sınıf içi mikro etkileşimler incelendiğinde, bir öğrencinin ders materyali paylaşımı veya akademik yardımlaşma ağındaki merkezi (popüler) konumu, onun bir kriz anında duygusal olarak başvurduğu sosyal destek ağında ya da formel olmayan gündelik iletişim süreçlerinde de benzer bir rol üstleneceğinin garantisini vermemektedir. Bu üç farklı işlevsel ağ modeli arasındaki aktör rolü değişimleri, ağlar arası geçişkenlik katsayıları ve yoğunluk varyasyonları, öğrencinin üniversite ekosistemine uyum sağlama sürecinin hangi spesifik boyutta (akademik, sosyal ya da psikolojik) sekteye uğradığının veya güçlendiğinin tespit edilmesini karmaşık hale getirmektedir.

Sonuç olarak sosyal ağ analizi, bireysel eylemlerin ötesine geçerek ilişkisel yapıların doğasını ve bu yapıların ürettiği sosyal dinamikleri anlamlandırmaya yarayan güçlü bir metodolojik araç olarak görülmektedir. Önemi giderek daha çok anlaşılan bu yaklaşım; öğrencilerin öğrenme deneyimlerini, bilgiye ulaşma stratejilerini ve grup içi konumlanışlarını rasyonel verilerle ortaya koyabilmektedir. Bu araştırma; öğrenci etkileşimlerini birbirinden bağımsız olamayan ancak farklı sistemsel mantıklarla işleyen üç ayrı ağ modeli (gündelik, sosyal destek ve akademik) üzerinden eş zamanlı olarak analiz ederek, üniversite yaşamının mikrososyal yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. SAA teknikleriyle elde edilen yapısal ölçümler, öğrencilerin hem formal hem de informal öğrenme etkinliklerinin arka planını anlamaya ve sınıf yönetimindeki mikro rolleri belirlemeye yönelik katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı; üniversite öğrencilerinin kendi

aralarında kurdukları farklı nitelikteki sosyal ağların yapısal özelliklerini belirlemek, karşılaştırmak ve bu ağlardaki ilişkisel örüntüleri derinlemesine betimlemektir. Bu genel amaç doğrultusunda, araştırmada şu sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Öğrenciler arasında gündelik etkileşim ağları nasıl bir model oluşturmaktadır?
2. Öğrenciler arasında sosyal destek ağları nasıl bir model oluşturmaktadır?
3. Öğrenciler arasında akademik destek ağ nasıl bir model oluşturmaktadır?
4. Farklı ağ modellerinde tercih edilen öğrencilerin özellikleri nelerdir?

YÖNTEM

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin sınıf içi etkileşimlerini ve bu etkileşimlerden doğan çok katmanlı sosyal yapıları mevcut haliyle betimlemeyi hedefleyen, nicel araştırma yaklaşımlarından betimsel tarama modeline dayalı olarak yapılandırılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen varlığını sürdüren bir durumu, koşulu veya olguyu herhangi bir müdahalede bulunmaksızın, olduğu şekliyle saptamayı amaçlayan bir araştırma yaklaşımını ifade etmektedir.

Araştırma sürecinin uluslararası ve ulusal bilimsel etik ilkelere uygun olarak yürütülmesi amacıyla gerekli idari ve yasal izinler alınmıştır. Bu kapsamda, yürütülen çalışma için Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulunun 31.10.2025 tarih ve 2025/10(27) sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada verilere zaman, emek ve ulaşılabilirlik açısından en etkili şekilde erişebilmek amacıyla, nicel desenlerde sıklıkla başvurulacak kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Sosyal ağ analizinin metodolojik doğası gereği, aktörler arası ilişkisel matrislerin bütünsel ve sağlıklı bir biçimde çözümlenebilmesi için etkileşim düzeyi yüksek ve sınırları net olarak belirlenmiş kapalı bir topluluk üzerinde çalışılması önem arz etmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın veri toplama süreci; 2023-2024 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, araştırmacılar için erişimi kolay ve sınıf içi bağları gelişmiş olan bir devlet üniversitesinin İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü ikinci sınıfında öğrenim gören elli öğrenciden veri toplanmıştır. Katılımcılardan toplanan veri setleri detaylıca incelendiğinde, üç öğrenciye ait formda veri kayıpları ve hatalı kodlamalar olduğu belirlenmiştir. Söz konusu hatalı veri setleri

analiz dışı bırakılmıştır. Araştırmanın nihai çalışma grubu 47 öğrenci ile yürütülmüştür. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin 26'sı (%55,3) kadın, 21'i (%44,7) ise erkek öğrencilerden meydana gelmektedir.

Veri Toplama Aracı

Verilerin elde edilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından “Sosyal Ağ Anketi” oluşturulmuştur. Anket, demografik bilgilerin yanı sıra üç başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölüm soruları “Gündelik Etkileşimler” başlığı altındaki sorular, öğrencilerin okulda en sık etkileşimde bulundukları öğrencileri ve neden bu öğrencileri seçtiklerine dair seçilen kişinin özelliklerini yansıtan cevaplar istenmiştir. İkinci bölümdeki sorular ise “Sosyal Destek Ağları” kapsamında öğrencilerin okulda zor durumlarda kime ve niye başvurdukları araştırılmıştır. “Akademik Ağ” başlığı altında üçüncü bölümde formel olmayan (informal) öğrenme ortamlarında merkezi konumda yer alan aktörler saptanmakta; bu aktörlerin ilgili yapısal konumları ve prestijleri hangi bireysel veya akademik niteliklerle kazandıkları ampirik olarak incelenmektedir.

Verilerin Analizi

Sosyal ağ analizi, sosyal varlıkların birbirleriyle kurduğu ilişkiler ve bu ilişkilerin yapısal kalıplarını incelemeye odaklanır. Sosyal ağ analizi de bu toplulukta oluşan bu kalıpların bireyleri nasıl ve ne ölçüde etkilediği sorusuna yanıt aramaktadır. Bu araştırmada da öğrenciler arasındaki verileri araştırma soruları bağlamında analiz etmek için Sosyal Ağ Analizi (SAA) gerçekleştirilmiştir. Sosyal ağların verilerini analiz etmek için matris şeklinde veriler oluşturmak gerekmektedir. Bu nedenle veriler toplandıktan sonra her ağ için ayrı bir matris hazırlanarak veriler Excel programına aktarılmıştır. Matris, katılımcıların ilişki içinde olup olmadığını belirtmek için “0” ve “1” rakamlarından oluşmaktadır. İlişkinin varlığı “1” rakamı ile, ilişkinin yokluğu ise “0” rakamı ile belirtilmiştir. Ağları analiz etmek için UCINET programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Öğrencilerin Gündelik Etkileşim Ağlarında Oluşturdukları Modele İlişkin Bulgular

Bu bölümde gündelik etkileşim zamanı üniversitedeki öğrencilerin oluşturduğu sosyal ağlarla ilgili bulgular verilmektedir. Üniversite öğrencilerinin gündelik ağ çerçevesinde sıklık, karşılıklılık, geçişlilik, yoğunluk, merkezileşme, iç ve dış derece durumları ortaya konulmaktadır. Bu değerlere ilişkin sonuçlar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1.

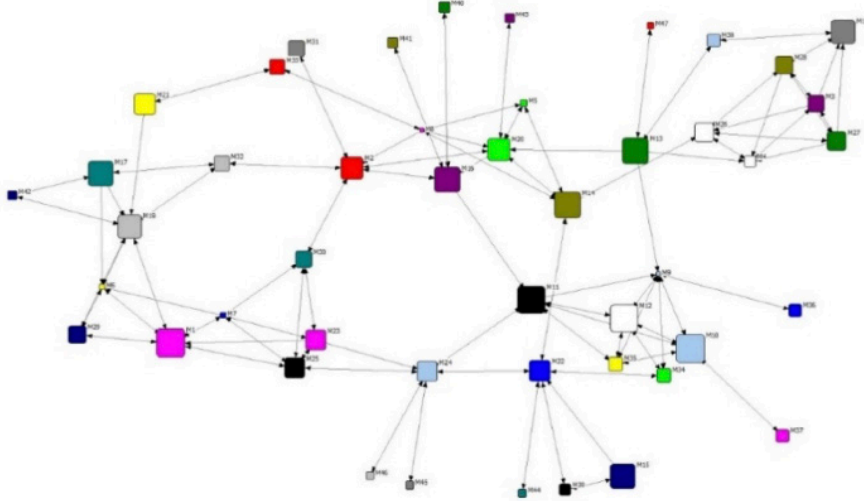
Gündelik Ağ Yapısının Değerleri

Değerler			
Ölçüm	Değer	Ölçüm	Değer
İç Derece Merkezileşme	0.082	Sıklık	0.072
Dış Derece Merkezileşme	0.038	Karşılıklılık	0.865
Arasındalık Merkezileşmesi	0.074	Geçişlilik	0.412
Kümelenme Katsayısı	0.421	Bağlantılılık	0.112
Parçalanma	0.000	Uzaklık	3.069
Çap	11	Düğüm Sayısı	47
		Bağ Sayısı	155

Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin gündelik etkileşim ağlarını ortaya koyan sosyal ağ analizinde ağın büyüklüğü 47 düğüm ve 155 bağdan oluşmaktadır. Ağ sıklığı 0,072 olup, standart sapması 0,258 ve ortalama derece değeri 3,298 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, ağın genel olarak düşük yoğunlukta olduğunu göstermektedir. Karşılıklılık açısından değerlendirildiğinde, ağda 134 karşılıklı bağ, 21 karşılıksız bağ, 67 asimetrik bağ ve 21 simetrik bağ bulunduğu görülmektedir. Karşılıklılık oranının 0,865 olması, ağdaki ilişkilerin büyük ölçüde çift yönlü olduğunu göstermektedir. Geçişlilik değeri 0,412 olarak belirlenmiş olup, bu durum ağda üçlü ilişkilerin kurulma eğiliminin orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Ağın çapı 11, ortalama uzaklık değeri ise 3,069'dur. Parçalanma değeri 0,000 olarak saptanmış ve bu sonuç ağın bütünsel bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Küme katsayısı 0,421 olup, ağda belirli alt grupların oluştuğunu göstermektedir. İç derece merkezileşme 0,082 ve dış derece merkezileşme 0,038 ile düşük düzeyde bulunmuştur. Benzer şekilde, arasındalık merkezileşmesi değeri de 0,074 olup, ağda belirgin merkezi aktörlerin bulunmadığını ve etkileşimlerin daha dengeli dağıldığını göstermektedir.

Şekil 1

Gündelik Ağ Yapısının Oluşturduğu Harita



Gündelik etkileşim sosyal ağı incelendiğinde, ağda yer alan tüm düğümlerin en az bir bağlantı kurduğu; yani ya bilgi gönderdiği ya da aldığı görülmektedir. Bu durum, öğrencilerin gündelik sosyal ağ yapılarında yapısal boşluk bulunmadığını göstermektedir. Şekil 1’de de görüldüğü üzere, ağın tek bir merkezi bulunmamakta; birden fazla yoğunlaşma noktası gözlenmektedir. Ayrıca ağın dışında konumlanan düğümler de mevcuttur. Ancak ağın dış çeperinde yalnızca bilgi alan ve hiç gönderim yapmayan düğümlere rastlanmamaktadır. Bu bağlamda, her öğrencinin gündelik yaşamda ağın en az bir üyesiyle etkileşimde bulunduğu anlaşılmakta; bu durum, karşılıklılık oranının 0,865 gibi yüksek bir değerle ifade edilmesini sağlamaktadır.

M16, M21, M20 ve M25 kodlu öğrencilerin sosyal ağın merkezinde yer aldığı ve güçlü bağlar kurdukları görülmektedir. Gündelik etkileşim ağı yapısında toplam 16 adet klik (alt grup) tespit edilmiştir. Ağda yapısal boşlukların bulunmaması, bazı öğrencilerin birden fazla klik yapısına eş zamanlı olarak dahil olmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, öğrenciler arasında çok yönlü ve yoğun bir etkileşim ağı oluştuğunu göstermektedir.

Öğrencilerin Sosyal Destek Ağlarında Oluşturdukları Modele İlişkin Bulgular

Bu bölümde öğrencilerin sosyal destek ağlarında oluşturduğu modele

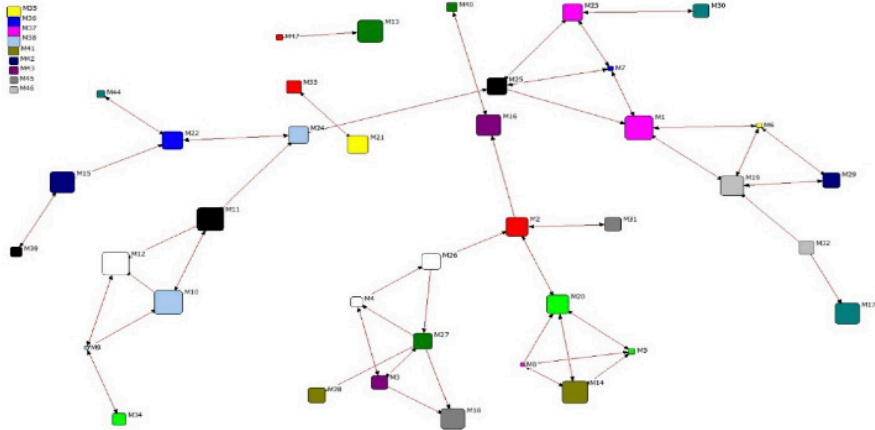
ilişkin bulgular yer almaktadır. Üniversite öğrencilerinin sosyal destek ağı çerçevesinde sıklık, karşılıklılık, geçişlilik, yoğunluk, merkezileşme, iç ve dış derece durumları ortaya konulmaktadır. Bu değerlere ilişkin sonuçlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2.
Sosyal Ağ Yapısının Değerleri

Değerler			
Ölçüm	Değer	Ölçüm	Değer
İç Derece Merkezileşme	0.053	Sıklık	0.035
Dış Derece Merkezileşme	0,053	Karşılıklılık	0.789
Arasındalık Merkezileşmesi	0.069	Geçişlilik	0.119
Kümelenme Katsayısı	0.399	Bağlantılılık	0.112
Parçalanma	0.852	Uzaklık	3.069
Çap	8	Düğüm Sayısı	47
		Bağ Sayısı	76

Tablo 2 incelendiğinde, öğrenciler arasında sosyal destek ağlarının yapısını ortaya koyan sosyal ağ analizinde ağın büyüklüğü 47 düğüm ve 76 bağdan oluşmaktadır. Ağ sıklığı 0,035 olup, standart sapması 0,184 ve ortalama derece değeri 1,617 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, ağın genel olarak düşük yoğunlukta olduğunu göstermektedir. Karşılıklılık açısından değerlendirildiğinde, ağda 60 karşılıklı bağ, 16 karşılıksız bağ, 16 asimetrik bağ ve 30 simetrik bağ bulunduğu görülmektedir. Karşılıklılık oranının 0,789 olması, ağdaki ilişkilerin büyük ölçüde çift yönlü olduğunu ve sosyal destek alışverişinin karşılıklı gerçekleştiğini göstermektedir.

Geçişlilik değeri 0,119 olarak belirlenmiş olup, bu durum ağda üçlü ilişkilerin kurulma eğiliminin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Ağın çapı 8, ortalama uzaklık değeri ise 3,069’dur. Parçalanma değeri 0,852 olarak saptanmış ve bu sonuç, ağın genel olarak bütünsel bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Küme katsayısı 0,421 olup, ağda belirli alt grupların oluştuğunu göstermektedir. İç derece merkezileşme ve dış derece merkezileşme değerleri 0,053 olarak hesaplanmış ve bu değerler, ağda belirgin merkezi aktörlerin bulunmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, arasındalık merkezileşmesi değeri de 0,069 olup, ağdaki etkileşimlerin daha dengeli ve yaygın bir biçimde dağıldığını ortaya koymaktadır.

Şekil 2*Sosyal Destek Ağ Yapısının Oluşturduğu Harita*

Şekil 2 incelendiğinde, sosyal destek ağı içerisinde tüm düğümlerin birbirleriyle bağlantılı olmadığı görülmektedir. M13 ve M47 ile M33 ve M21 kodlu öğrencilerin oluşturduğu iki ayrı yalıtılmış grup dikkat çekmektedir. Ağda, 14 ve 21 düğümden oluşan iki ana klik yapısı tespit edilmiştir. Bu iki klik arasında, yalıtılmış öğrenciler de dahil olmak üzere herhangi bir bağlantının bulunmadığı gözlemlenmiştir. M32 kodlu öğrenci yalnızca verici aktör olarak konumlanmakta; yani ağda bilgi veya destek sunmakta ancak herhangi bir alıcı rolü üstlenmemektedir. Ağın dış çeperinde yer alan M28 ve M17 kodlu öğrenciler ise yalnızca alıcı konumundaki aktörler olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, dış çeperde yer alan M39, M34, M30, M40 ve M44 kodlu öğrenciler hem alıcı hem de verici roller üstlenerek çift yönlü etkileşimde bulunmaktadır. Bu yapı, sosyal destek ağının merkezden çevreye doğru farklı etkileşim düzeylerine sahip olduğunu ve bazı öğrencilerin ağın dışında daha sınırlı roller üstlendiğini göstermektedir.

Öğrencilerin Akademik Ağlarında Oluşturdukları Modele İlişkin Bulgular

Bu bölümde öğrencilerin akademik ağlarında oluşturduğu modele ilişkin bulgular yer almaktadır. Üniversite öğrencilerinin akademik ağı çerçevesinde sıklık, karşılıklık, geçişlilik, yoğunluk, merkezileşme, iç ve dış derece durumları ortaya konulmaktadır. Bu değerlere ilişkin sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3.

Akademik Ağ Yapısının Değerleri

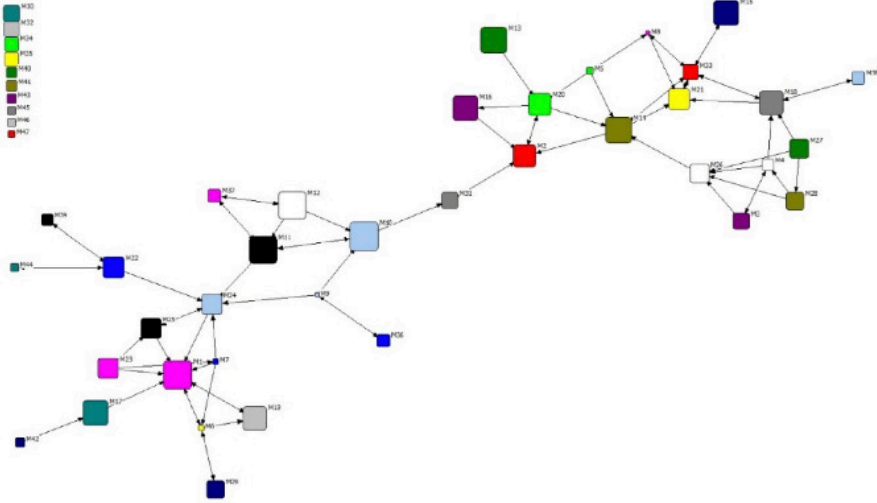
Değerler			
Ölçüm	Değer	Ölçüm	Değer
İç Derece Merkezileşme	0.119	Sıklık	0.036
Dış Derece Merkezileşme	0.074	Karşılıklılık	0.538
Arasındalık Merkezileşmesi	0.104	Geçişlilik	0.250
Kümelenme Katsayısı	0.280	Bağlantılılık	0.112
Parçalanma	0.819	Uzaklık	3.105
Çap	9	Düğüm Sayısı	47
		Bağ Sayısı	78

Tablo 4 incelendiğinde, öğrenciler arasında akademik destek ağlarının yapısını ortaya koyan sosyal ağ analizinde ağın büyüklüğü 47 düğüm ve 78 bağdan oluşmaktadır. Ağ sıklığı 0,036 olup, standart sapması 0,186 ve ortalama derece değeri 1,660 olarak hesaplanmıştır. Bu veriler, ağın genel olarak düşük yoğunlukta olduğunu göstermektedir. Karşılıklılık açısından değerlendirildiğinde, ağda 42 karşılıklı bağ, 36 karşılıksız bağ, 36 asimetrik bağ ve 21 simetrik bağ bulunduğu görülmektedir. Karşılıklılık oranının 0,538 olması, ağdaki akademik destek ilişkilerinin orta düzeyde çift yönlü gerçekleştiğini göstermektedir.

Geçişlilik değeri 0,250 olarak belirlenmiş olup, bu durum ağda üçlü ilişkilerin kurulma eğiliminin sınırlı olduğunu göstermektedir. Ağın çapı 9, ortalama uzaklık değeri ise 3,105'tir. Parçalanma değeri 0,819 olarak saptanmış ve bu sonuç, ağın genel olarak bütünsel bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Küme katsayısı 0,280 olup, ağda belirli alt grupların oluştuğunu ancak bu grupların sınırlı düzeyde yoğunlaştığını göstermektedir. İç derece merkezileşme 0,119 ve dış derece merkezileşme 0,074 olarak hesaplanmış; bu değerler, ağda belirgin merkezi aktörlerin bulunmadığını ve etkileşimlerin daha dengeli dağıldığını göstermektedir. Benzer şekilde, arasındalık merkezileşmesi değeri de 0,104 olup, ağdaki bilgi akışının belirli düğümler üzerinden yoğunlaşmadığını ortaya koymaktadır.

Şekil 3

Akademik Ağ Yapısının Oluşturduğu Harita



Şekil 3 incelendiğinde, akademik destek ağı içerisinde tüm düğümlerin birbirleriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ağda yalıtılmış düğüm bulunmamaktadır; yani her öğrenci en az bir diğer öğrenciyle akademik etkileşim kurmuştur. Ağ yapısı iki ana gruptan oluşmakta olup, M31 kodlu öğrenci bu iki grup arasında köprü rolü üstlenmektedir. Bu öğrenci, gruplar arası bilgi akışını sağlayan kritik bir bağlantı noktası olarak konumlanmaktadır. Ağın dış çevresinde yer alan M13 kodlu öğrenci yalnızca verici aktör rolündedir; yani akademik destek sunmakta ancak herhangi bir destek almamaktadır. Bununla birlikte, M36, M38, M15, M39, M44, M42 ve M29 kodlu öğrenciler ağın çevresel konumlarında yer almakta ve karşılıklı bağ kuran düğümler olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı, akademik destek ağının merkezden çevreye doğru farklı etkileşim düzeylerine sahip olduğunu ve bazı öğrencilerin hem destek veren hem de destek alan roller üstlendiğini göstermektedir.

Ağ Modellerinde Öğrencilerin Tercih Edilme Özelliklerine İlişkin Bulgular

Bu bölümde öğrencilerin tercih edilme nedenlerine ilişkin bulgular yer almaktadır. Ölçme aracında yer alan açık uçlu kısa cevaplı sorulardan elde edilen verilerin frekansları hesaplanmıştır. Elde edilen veriler üç başlıkta; gündelik etkileşim, sosyal destek, akademik ağ gibi konularda tercih edilen öğrencilerin özelliklerine ilişkin Tablo 4'te incelenmiştir.

Tablo 4.

Öğrencilerin Farklı Ağ Modellerinde Tercih Edilme Nedenleri

Gündelik Etkileşim	f	Akademik Ağ	f	Sosyal Destek	f
Arkadaşı olması	12	Bilgili	9	İyi dinleyici	6
Anlayışlı	11	Çalışkan	4	Anlayışlı	4
Sohbeti iyi	4	Tecrübe, deneyimli	4	Güvenilir	3
İyi biri, yakın biri	4	Başarılı	2	Duygusal	3
				Samimi	2

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, öğrencilerin farklı sosyal ağ türlerinde tercih edilme nedenlerinin belirgin biçimde ayrıştığını göstermektedir. Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin gündelik yaşamlarında arkadaşlarını sohbetlerinin keyifli olması, anlayışlı olmaları ve kendilerine yakın hissetmeleri gibi özelliklere göre tercih ettikleri görülmektedir. Sosyal destek ağı kapsamında, öğrencilerin ilk olarak kime başvurdıkları ve bu kişileri hangi özelliklere göre seçtiklerine ilişkin veriler değerlendirildiğinde; güvenilirlik, samimiyet, anlayışlı olma ve iyi bir dinleyici olma gibi niteliklerin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Ders, ödev ve çalışma grubu gibi akademik projelerde tercih edilen kişilere ilişkin değerlendirmelerde ise öğrencilerin bilgili, çalışkan, tecrübeli, deneyimli ve başarılı bireyleri seçme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu bulgular, öğrencilerin sosyal ve akademik etkileşimlerinde tercih ettikleri kişilerin büyük ölçüde kişilik özelliklerine dayandığını göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin farklı ağ türlerinde farklı tercih kriterleri benimsediği ve bu tercihlerin ağın işlevine göre şekillendiği söylenebilir. Dolayısıyla, öğrencilerin kişilik özelliklerinin farklı sosyal ağ modelleri bağlamında incelenmesinin anlamlı ve açıklayıcı olacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırma kapsamında eş zamanlı olarak çözümlenen üç farklı ağ modeli (gündelik, sosyal destek ve akademik) bir arada değerlendirildiğinde, öğrencilerin sınıf içi ilişkilerinin tek boyutlu olmadığı, aksine etkileşimin amacına göre tamamen farklı yapısal örüntüler ürettiği anlaşılmaktadır. Sınıf içi sosyal yapı; gündelik rutinde son derece akışkan, bütünleşik ve demokratik bir dağılım sergilerken; iş sosyal destek ve akademik bilgi paylaşımına geldiğinde katı bir biçimde klikleşmekte ve kutuplaşmaktadır. Bir diğer ifadeyle öğrenciler, gündelik hayatta sınıftaki herkesle iletişim kurabilirken; kriz anlarında ya da ödev süreçlerinde kendi kapalı alt

gruplarına çekilerek sınıfın geri kalanına kapılarını kapatma eğilimi göstermektedir. Sonuç olarak, öğrencilerin sınıf içi ilişkisel konumlarının sabit olmadığı; bireysel kişilik dinamikleri, güven ilişkileri ve ağı işlevsel beklentilerinin kesişim noktasında çok katmanlı olarak yeniden üretildiği söylenebilir.

SONUÇ

Yükseköğretim kademesi, öğrencilerin akademik yetkinlik kazanmalarının yanı sıra sosyal sermaye inşa ettikleri ve çok boyutlu ilişkisel ağlar geliştirdikleri dinamik bir ekosistemdir. Bu araştırma kapsamında elde edilen nicel ve nitel veriler doğrultusunda; İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü öğrencilerinin gündelik etkileşim, sosyal destek ve akademik ağlar bağlamındaki karşılaştırmalı yapısal durumları bütünsel bir yaklaşımla incelenmektedir. Sosyal ağ analizi teknikleri kullanılarak, öğrencilerin oluşturdukları makro yapılarda düğümlerin ve bağların konumları değerlendirilmekte; söz konusu konumların gündelik, akademik ve sosyal süreçler üzerindeki yansımaları ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda ilişkisel matrisler; sıklık, karşılıklılık, geçişlilik, yoğunluk, merkezileşme ile iç ve dış derece gibi temel ağ ölçütleri çerçevesinde ampirik olarak analiz edilmektedir.

Çalışmada sınıf içi gündelik etkileşim ağı incelendiğinde, aktörler arasında belirgin bir hiyerarşik kutuplaşma veya merkezileşme eğilimi gözlenmemektedir. Mevcut durumun anlık ilişkisel yansımaları temsil eden bu ağ yapısı; katı gruplaşmaların dışlandığı, karşılıklılık oranının ise oldukça yüksek seyrettiği bir topoloji sergilemektedir. Bu durum, üniversite yaşantısının ilk evrelerinde öğrenciler arasında formal olmayan, doğal ve rastlantısal etkileşimlerin ön planda olduğunu göstermektedir (Scott, 2000). Benzer şekilde Thomas (2012) tarafından yürütülen geniş ölçekli araştırmada da üniversite ekosistemine yeni dahil olan öğrencilerin ilk evrede katı gruplaşmalardan ziyade, kurumsal ve sosyal aidiyet hissi geliştirmek adına daha geniş, geçirgen ve formal olmayan etkileşim ağlarına yöneldikleri saptanmıştır.

Sosyal destek ağı ise gündelik ağın aksine düşük sıklık ve zayıf bağlantılılık değerleriyle dikkat çekmektedir. Bu yapı, öğrencilerin sıradan iletişim süreçlerinden farklı olarak, daha bilinçli, seçici ve kasıtlı tercihlerle güven odaklı bağlar oluşturduklarını yansıtmaktadır. Sosyal destek matrisinde öğrencilerin homojen ilgi alanlarına ve güven ilişkilerine göre mikro

gruplara (kliklere) ayrıştığı gözlemlenmektedir. Elde edilen bu ampirik veri, sosyal destek ağının daha seçici, korumacı ve kişisel özelliklere dayalı bir mimari sergilediğini kanıtlamaktadır (Marsden, 2005). Söz konusu bulgu, literatürde birbiriyle sık etkileşimde bulunan aktörlerin benzer duygu, düşünce ve aidiyet kalıplarına sahip olduğunu belirten Bakioğlu ve Banoğlu'nun (2013) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Araştırmada çözümlenen akademik destek ağı ise belirgin kilit aktörlerin ve "bilgi otoritelerinin" varlığıyla diğer modellerden ayrılmaktadır. Akademik etkileşim topolojisinin iki ana gruba ayrıldığı ve bu grupların birbirine zayıf bağların gücü vasıtasıyla bağlandığı saptanmaktadır. Ağdaki karşılıklılık oranının düşük çıkması, akademik enformasyon akışının çoğunlukla çift yönlü bir paylaşımdan ziyade, kaynaktan alıcıya doğru tek yönlü aktarıldığını; dolayısıyla akademik açıdan başarılı, çalışkan ve tecrübeli öğrencilerin ağı merkezinde (popüler/prestijli konumda) yapılandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, akademik başarıya ve enformasyon gücüne etki eden bireysel niteliklerin, formal olmayan öğrenme ağlarının topolojik morfolojisinde temel belirleyici olduğunu göstermektedir (Carolan, 2014, s. 85). Bu bağlamda, sınıf içi akademik yardımlaşma süreçlerinin demokratik bir dağılımdan ziyade, enformasyon bağımlılığı üzerinden hiyerarşik bir uzmanlık yapısı ürettiği söylenebilir. Özetle; sınıf içi gündelik etkileşim ağı rastlantısal sosyal ilişkiler üzerinden şekillenirken; sosyal destek ağı öğrencilerin psikososyal güvenlik arayışlarına ve kişisel tercihlerine göre oluşmakta, akademik ağ ise başarı ve deneyim gibi fonksiyonel yeterliliklere dayalı olarak yapılandırılmaktadır. Söz konusu bulgular, sosyal ağların içinde bulunulan bağlama, amaca ve ihtiyaç tipine göre tamamen farklı yapısal özellikler ve matris formları sergilediğini ampirik olarak kanıtlamaktadır (Özdemir & Keser, 2019). Bu durum, öğrencilerin üniversite ekosistemindeki ilişkisel konumlarının sabit olmadığını, ağı işlevsel beklentilerine göre aktörlerin mikro rollerinin sürekli olarak yeniden üretildiğini doğrulamaktadır.

Öğrencilerin farklı ağ modellerinde tercih edilme nedenlerine ait nitel bulgular incelendiğinde, akranların kişilik özellikleri ile sosyal çekim dinamiklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Avcı ve Ergün (2017) tarafından yapılan araştırmada, öğrencilerin ağlardaki merkezilik konumları ile kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki saptanmadığı ifade edilmiştir. Ancak mevcut çalışmada, öğrencilerin ağı işlevine göre radikal biçimde farklılaşan niteliklere sahip bireyleri bilinçli olarak

tercih ettikleri tespit edilmektedir. Nitel veriler doğrultusunda öğrenciler; gündelik yaşamlarında arkadaşlarını sohbetlerinin keyifli olması, anlayışlı davranmaları ve kendilerine yakın hissetmeleri gibi duygusal konfor alanlarına göre seçmektedirler. "Desteğe ihtiyacınız olduğunda ilk kime başvurursunuz ve neden?" sorusuna verilen yanıtlar ise sosyal destek bağlamında öğrencilerin güvenilirlik, samimiyet, empati ve aktif dinleyici olma gibi psikososyal güvenlik niteliklerine hayati bir önem atfettiklerini göstermektedir. Ders, ödev ve ortak proje yürütme gibi akademik etkinliklerde ise tercih edilen aktörlerin bilgili, çalışkan, tecrübeli ve başarılı olmaları gerektiği ampirik olarak vurgulanmaktadır. Bu bulgular, aktörlerin ağ içi bağ kurma motivasyonlarının tesadüfi süreçlerden ziyade, ilişkisel bağlama göre değiştiğini ve akranların kişisel ya da bilişsel niteliklerinin seçici birer parametre olarak rol oynadığını göstermektedir. Mevcut araştırma, tarama modeline dayalı anlık bir ilişkisel haritalandırma sunmaktadır. Gelecek çalışmalarda; öğrencilerin gündelik, sosyal ve akademik ağ yapılarındaki rol değişimlerinin zamana bağlı olarak nasıl evrildiğini deşifre etmek adına boylamsal sosyal ağ analizlerinin yapılmasının, literatüre önemli bir katkı sunacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Akbay, Doğan, H. (2010). Çevrimiçi öğrenme topluluklarının sosyal ağ analizi: Bir öğretmen forumu örneği (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aktaş, Y. (1997). Üniversite öğrencilerinin uyum düzeylerinin incelenmesi: Uzunlamasına bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13). <https://izlik.org/JA53KC94AL>

Amichai-Hamburger, Y., & Vinitzky, G. (2010). Social network use and personality. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1289–1295.

Avcı, Ü., & Ergün, E. (2017). Öğrencilerin Kişilik Özellikleri ve Performanslarına İlişkin Bir Sosyal Ağ Analizi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 847-864.

Bakioğlu, A. & Banoğlu, K. (2013). Öğretmenlikte kariyer basamakları uygulamasına ilişkin öğretmen görüşlerinin metaforlar ve sosyal ağ analizi yöntemiyle incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 37, 28-55. <https://izlik.org/JA37GN93XZ>

Bedel, E. F. (2008). Interactions among attitudes toward teaching and personality constructs in early childhood preservice teachers. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4 (1), 31-48.

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). Greenwood Press.

Carolan, B. V. (2014). *Social network analysis and education: Theory, methods & applications*. SAGE Publications, Inc., <https://doi.org/10.4135/9781452270104>

Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120. <https://doi.org/10.1086/228943>

Deniz, M. (2004). Üniversite öğrencilerinin karar vermede öz saygı karar verme stilleri ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Eurasian Journal of Educational Research*, 15, 23-35.

Dündar, S. (2009). Üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 139-150

Ergün, E. (2014) Ağsal öğrenme ortamlarında sosyal ağ yapısı ve sosyal olabilmenin öğrenci bağlılığı üzerindeki etkisi. (Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Freeman, L. C.(2004). The development of social network analysis: A study in the sociology of science. Vancouver, Canada: Empirical Press.

Haythornthwaite, C. (2005). Social networks and Internet connectivity effects. *Information, Communication & Society*, 8(2), 125-147. <https://doi.org/10.1080/13691180500146185>

İnanç N, Savaş Haluk A., Tutkun H, Herken H. & Savaş E. (2004). Gaziantep Üniversitesi Mediko-Sosyal Merkezi'nde Psikiyatrik Açidan İncelenen Öğrencilerin Klinik ve Sosyo-Demografik Özellikleri, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 5, 222- 230

Karataş, S. (2010). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri (BÖTE) öğretmen adaylarının mesleklerine ilişkin zihin haritalarının analizi (Gazi Üniversitesi örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 159-173.

Marsden, P. V. (1988). Homogeneity in confiding relations. *Social networks*, 10(1), 57-76.

Newman, M. E. J. (2010). *Networks: An introduction*. New York: Oxford University Press.

Özdemir, O. & Keser, N. (2019). Öğrencilerin öğrenme ortamlarındaki sosyal ağ rollerinin karşılaştırılmasına ilişkin bir ağ analizi. *Turkish Journal of Educational Studies*, 6(2), 1-30.

Öztaş, İ., & Acar, E. (2004). Sosyal bilimlerde ilişkileri inceleyen bir yöntem: Sosyal ağ analizi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 14(1), 81-100.

Scott, J. (2000). *Social network analysis: A handbook* (2nd ed.). SAGE Publications.

Thomas, L. (2012). Building student engagement and belonging in higher education at a time of change: A summary of findings and recommendations. *Higher Education Academy*, 100(1), 1-99.

Van Duijn, M. A. J., & Vermunt, J. K. (2006). What is special about social network analysis? *Methodology: European Journal of Research Methods for the Behavioral and Social Sciences*, 2(1), 2-6. <https://doi.org/10.1027/1614-2241.2.1.2>

Wehrli, S. (2008). Personality on social network sites: An application of the Five Factor Model. *ETH Zurich Sociology Working*, 7, 1-16.

Yüksel, A. O. (2021). *Eğitim bilimlerinde yükseköğretim düzeyinde yapılmış sosyal ağ analizi çalışmalarının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Zhou, Y., Meng, X., Wang, J., Mo, X., Jiang, S., Dai, C., & Liu, M. (2023). Daily Peer Relationships and Academic Achievement among College Students: A Social Network Analysis Based on Behavioral Big Data. *Sustainability*, 15(22), 15762. <https://doi.org/10.3390/su152215762>

GERÇEK Mİ, KURGU MU? YENİ MEDYADA POST-TRUTH ÇAĞI VE DEZENFORMASYON: GRAND KARTAL OTEL YANGINI HABERLERİ ÜZERİNE BİR VAKA İNCELEMESİ

Esra BAŞER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

24281012@stu.omu.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0003-5629-7464>

Atıf	BAŞER, E. (2026). GERÇEK Mİ, KURGU MU? YENİ MEDYADA POST-TRUTH ÇAĞI VE DEZENFORMASYON: GRAND KARTAL OTEL YANGINI HABERLERİ ÜZERİNE BİR VAKA İNCELEMESİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(3), 535-577.
------	--

ÖZ

Post-truth çağında yeni medya, bilgiye erişimi kolaylaştırırken aynı zamanda dezenformasyonun hızla yayılmasına ve kurgu ile gerçek arasındaki sınırların belirsizleşmesine zemin hazırlamaktadır. Bu süreç, özellikle kriz dönemlerinde üretilen haber içeriklerinin doğruluğu ve güvenilirliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu çalışma, post-truth çağında yeni medyada dezenformasyon ve kurgu-gerçek ilişkisinin haber üretim ve tüketim süreçlerine olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Ocak 2025'te Bolu'da yaşanan Grand Kartal Otel Yangını örnek olay olarak seçilmiş, farklı siyasi ve ideolojik çizgilere sahip 12 dijital haber sitesinden toplam 12 haber metni ve görseli, nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz kapsamında, haberlerin çerçeveleme stratejileri, duygusal anlatı ve dramatizasyon kullanımları, dezenformasyon unsurları ile kaynak kullanımına odaklanılmıştır. Araştırma, haberlerde olayın nasıl sunulduğu, suçlu ve sorumluluk dağılımı, dramatizasyon ve doğrulanmamış bilgilerin varlığı gibi unsurların, yeni medya ortamında bilgi kirliliği ve gerçeklik algısı üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca, görsel ve başlıkların manipülasyon işlevlerinin olup olmadığı da değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel araştırma sorusu, post-truth çağında dezenformasyon ve kurgu-gerçek ilişkisinin haber içeriklerine ve tüketicilerin algılarına nasıl yansıdığıdır. Bu bağlamda

çalışma, yeni medya ortamında bilgi kirliliğinin ve gerçeklik algısının nasıl şekillendiğini açıklamayı ve dezenformasyonun medya tüketicileri üzerindeki olası etkilerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Sonuçlar, post-truth çağında yeni medya haberlerinin gerçeklik algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, medya içeriklerinde etik sorumluluğun önemini de vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Post-Truth, Dezenformasyon, Yeni Medya, Grand Kartal Otel Yangını, Çerçeveleme Kuramı.*

REAL OR FICTION? THE POST-TRUTH ERA AND DISINFORMATION IN NEW MEDIA: A CASE STUDY OF NEWS ON THE GRAND KARTAL HOTEL FIRE

ABSTRACT

In the post-truth era, new media not only facilitates access to information but also creates an environment that enables the rapid dissemination of disinformation and blurs the boundaries between fiction and reality. This process has led to increasing scrutiny regarding the accuracy and reliability of news content, particularly during times of crisis. This study aims to examine the effects of disinformation and the fiction–reality relationship in new media during the post-truth era on news production and consumption processes. The Grand Kartal Hotel Fire, which occurred in Bolu in January 2025, was selected as the case study. A total of 12 news texts and accompanying visuals from 12 digital news websites representing different political and ideological orientations were analyzed using qualitative content analysis. The analysis focused on news framing strategies, the use of emotional narratives and dramatization, elements of disinformation, and source use. The study seeks to reveal how factors such as the presentation of the event, the attribution of blame and responsibility, dramatization, and the presence of unverified information influence information disorder and perceptions of reality in the new media environment. In addition, the study examines whether headlines and visuals serve manipulative functions. The main research question is how disinformation and the fiction–reality relationship in the post-truth era are reflected in news content and media audiences' perceptions. In this context, the study aims to explain how information disorder and perceptions of reality are shaped in the new media environment and to evaluate the potential effects of disinformation

on media audiences. The findings indicate that news content in the new media environment plays a significant role in shaping perceptions of reality in the post-truth era. Furthermore, the findings highlight the importance of ethical responsibility in the production and presentation of media content.

Keywords: *Post-Truth, Disinformation, New Media, Grand Kartal Hotel Fire, Framing Theory.*

GİRİŞ

Dijital teknolojilerdeki gelişmelerle birlikte medya ortamları köklü bir dönüşüm geçirmektedir. Geleneksel haber üretim ve tüketim pratikleri yerini hızlı, etkileşimli ve çoğu zaman doğruluk süzgecinden geçirilmemiş içerik akışlarına bırakmıştır. Bu dönüşüm, bireylerin bilgiye erişimini kolaylaştırmakla birlikte, bilginin güvenilirliğinin sorgulandığı yeni bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Günümüzde bireyler yalnızca bilgiye ulaşmakla kalmamakta, aynı zamanda o bilgiyi yeniden üretmekte ve çoğu zaman duygusal, ideolojik ya da kişisel inançlarla harmanlayarak paylaşmaktadır. Böylece hakikat ile kurgu arasındaki sınırlar bulanıklaşmakta; özellikle kriz ve felaket anlarında medya içerikleri hem bilgi aktarma hem de toplumsal algıyı biçimlendirme gücüyle dikkat çekmektedir.

Post-truth (hakikat sonrası) çağ olarak tanımlanan bu dönemde, kamuoyunun nesnel gerçeklikten ziyade duygulara ve kişisel inançlara dayalı bilgilere yöneldiği bir medya atmosferi oluşmuştur. Dezenformasyon, misinformasyon ve malinformasyon gibi olgular da bu sürecin temel unsurları haline gelmiştir. Geleneksel gazetecilik ilkeleri yer yer geride kalmakta; özellikle sosyal medya ve dijital haber platformlarında doğruluk ilkesi yerine dikkat çekicilik, duygusal etki yaratma ve hız gibi kriterler öne çıkmaktadır.

Araştırmada, post-truth çağında yeni medyada dezenformasyon ve kurgu-gerçek ilişkisinin haber üretim ve tüketim süreçlerine etkileri incelenmektedir. Çalışmada, 20 Ocak 2025 tarihinde Bolu'nun Kartalkaya bölgesinde yaşanan ve 78 kişinin yaşamını yitirdiği Grand Kartal Otel yangını örnek olay olarak ele alınmıştır. Bu tür kriz durumlarında medya yalnızca olayın gelişimini aktarmakla kalmamakta; aynı zamanda toplumsal hafızayı şekillendiren, sorumluluk dağılımını etkileyen ve kamuoyunun tepkilerini yönlendiren bir araç haline gelmektedir. Bu kapsamda çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekildedir: Post-truth

çağında yeni medyada dezenformasyon ve kurgu-gerçek ilişkisinin haber üretim ve tüketim süreçlerine etkisi nedir? Bu soruya yanıt aramak amacıyla, farklı ideolojik ve politik yönelimlere sahip 12 dijital haber sitesinden seçilen toplam 12 haber metni, nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sürecinde çerçeveleme (*framing*), duygusal anlatı ve kurgu öğeleri, dezenformasyon/belirsizlik, kaynak kullanımı ile görsel ve başlık analizi olmak üzere beş temel analiz kodu kullanılmıştır.

Çalışma, yeni medya ortamında haberlerin nasıl yapılandırıldığını, aynı olayın farklı söylemsel biçimlerle nasıl sunulabildiğini ve bu sunumların okur üzerindeki olası etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece kriz anlarında medya içeriklerinin yalnızca bilgi verme değil, aynı zamanda yönlendirme ve algı oluşturma işlevini nasıl üstlendiği daha iyi anlaşılacaktır. Bu doğrultuda alanyazın bölümünde öncelikle post-truth kavramı ele alınmış; ardından dezenformasyon, misinformasyon ve malinformasyon terimleri açıklanarak aralarındaki farklara değinilmiştir. Daha sonra medya okuryazarlığı ve algoritmaların yeni medya üzerindeki etkisi ele alınmış; haberlerde kurgu ile gerçeğin nasıl iç içe sunulabileceği üzerinde durulmuştur. Son olarak, haberlerin nasıl sunulduğunu anlamaya yardımcı olan çerçeveleme kuramı açıklanmış ve tüm bu bilgiler ışığında Grand Kartal Otel yangını olayı üzerinden yapılan örnek olay incelemesine ve bulgular bölümüne geçilmiştir.

“POST-TRUTH (HAKİKAT SONRASI)” NEDİR?

“Gerçek, ayakkabılarını giymeden yalan dünyanın yarısını dolaşır.” (Anonim). Post-truth kavramına ilişkin dikkat çekici ilk nokta, kavramın bir iletişim biçimi mi, bir zihniyet biçimi mi, bir duygu durumu mu, bir politika mı, bir strateji mi ya da bir mekanizma mı olduğu konusundaki belirsizliktir (Altun, 2022). Kavramın ilk defa kullanımı 1992 yılında Sırp-Amerikan oyun yazarı Steve Tesich’e atfedilmekle birlikte (Özkaya, 2020), post-truth kavramı ilk kez 2004 yılında R. Keyes tarafından *The Post-Truth Era* adlı kitapta kullanılmıştır. Keyes (2017), post-truth’u, “nesnel bir gerçeklik karşısında halk kitlelerinin kişisel duygularının ve çeşitli çıkarlarının ağırlık kazanmasıyla nesnel gerçekliğin silikleştirilmesi ve kamuoyunun etkilenmesi” olarak tanımlamaktadır. Oxford Sözlüğü ise 2016 yılında “yılın sözü” olarak seçtiği post-truth kavramını, “duyguların ve kişisel inanışların kamuoyunu şekillendirmede nesnel gerçeklere galebe çalması durumu” şeklinde açıklamıştır (Dirik, 2022). Bu kavramın özellikle siyasal söylem, medya ve kamusal iletişim alanlarında yaygın

biçimde ele alındığı görülmektedir. Son yıllarda post-truth kavramına ilişkin çalışmaların yalnızca siyasal iletişimle sınırlı kalmadığı; yeni medya, dijital habercilik, sosyal medya ve dijital bilgi dolaşımı bağlamında da çeşitlendiği görülmektedir. Web 2.0 teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte kullanıcıların yalnızca bilgi tüketen değil, aynı zamanda içerik üreten aktörlere dönüşmesi, haber üretim ve dolaşım süreçlerini değiştirmiş; yanlış ve doğrulanmamış bilgilerin dijital ortamda daha hızlı yayılmasına zemin hazırlamıştır (Karagöz, 2018). Yeni medya araçları ve sosyal medya platformları, içeriklerin kısa sürede geniş kitlelere ulaşmasına olanak sağlayarak yanlış bilgi, dezenformasyon ve manipülatif içeriklerin dolaşımını kolaylaştırmaktadır (Yıldız, 2023). Bu nedenle güncel çalışmalar, post-truth olgusunu yalnızca kavramsal bir tartışma olarak değil, yeni medya ekosisteminin yapısal dönüşümüyle birlikte ele alınması gereken çok boyutlu bir iletişim olgusu olarak değerlendirmektedir (Waisbord, 2018).

Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, post-truth olgusunun ağırlıklı olarak medya okuryazarlığı, dijital habercilik, sosyal medya, yalan haber ve dezenformasyon ekseninde ele alındığı görülmektedir. Baytimur ve Çalışkan (2019), post-truth olgusunu medya, yalan haber ve yanlış bilgi üretimi bağlamında değerlendirirken; Sarıoğlu (2020), geleneksel medyadan dijital medyaya dönüşüm sürecinde yalan haberlerin dolaşımını incelemiştir. Açıkalın ve Canbey (2022) ise sosyal medya platformlarının doğrulanmamış bilgilerin yayılımındaki rolüne dikkat çekerek, bu ortamların post-truth olgusunun görünürlüğünü artıran önemli unsurlardan biri olduğunu belirtmektedir. Kobak ve Soğukdere (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise kriz dönemlerinde sosyal medya üzerinden dolaşıma giren yanlış içerikler incelenmiş ve yeni medya ortamlarının dezenformasyon süreçlerindeki rolü ele alınmıştır. Bu çalışmalar, Türkiye’de post-truth araştırmalarının büyük ölçüde dijital bilgi dolaşımı, sosyal medya, yanlış bilgi ve dezenformasyon bağlamında yoğunlaştığını göstermektedir. Bununla birlikte kriz dönemlerinde üretilen haber içeriklerinin post-truth, dezenformasyon ve haber çerçeveleme perspektiflerinin birlikte değerlendirildiği çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.

Post-truth sözcüğüne Türkçede “hakikat sonrası”, “hakikat ötesi”, “post-hakikat”, “gerçeklik sonrası” ve “doğruluk sonrası” gibi farklı karşılıklar önerilmiştir (Terzi, 2020). Kavramın farklı biçimlerde karşılanması, post-

truth olgusunun yalnızca dilsel bir mesele olmadığını; aynı zamanda gerçeklik algısının dönüşümüne işaret eden toplumsal ve kültürel bir süreç olduğunu göstermektedir.

Post-truth çağında gerçekliğin bulanıklaştığı, nesnel olguların geri planda kaldığı ve duyguların kitleleri etkilemede daha belirleyici hâle geldiği bir medya ortamı oluşmuştur. Bu süreçte bireyler yalnızca bilgi tüketen aktörler olmaktan çıkmış, aynı zamanda içerik üreten ve dolaşıma sokan kullanıcılar hâline gelmiştir (Tiryaki, 2023). Böylece bilgiye erişim kolaylaşırken, ulaşılan bilginin doğruluğunun, kaynağının ve üretim amacının sorgulanması daha önemli bir hâle gelmiştir.

Post-truth çağında bireylerin bilgiye erişiminde doğruluktan çok duyguların ve inançların belirleyici olması, bilgi manipülasyonuna zemin hazırlamıştır. Gerçeğin yerini duyguların aldığı bu dönemde yalnızca bilgiye ulaşmak değil, ulaşılan bilginin doğruluğu, eksikliği ya da kasıtlı biçimde çarpıtılıp çarpıtılmadığı da sorgulanır hale gelmiştir. Bu bağlamda üç temel kavram öne çıkmaktadır: dezenformasyon, misinformasyon ve malinformasyon. Her biri bilginin içeriği, niyeti ve yayılma biçimi açısından farklılıklar taşısa da ortak özellikleri, kamuoyunun algısını yönlendirme ve gerçeği gölgede bırakma işlevi taşımalarıdır. Post-truth ikliminde bu kavramlar, bilginin nasıl üretildiğini, nasıl çarpıtıldığını ve kitlelere nasıl sunulduğunu anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle post-truth yaklaşımı, bu araştırmada incelenen haber içeriklerinde gerçek ile kurgu arasındaki ilişkinin, dezenformasyon unsurlarının ve haberlerin sunuluş biçiminin değerlendirilmesine kuramsal bir çerçeve sunmaktadır.

DEZENFORMASYON - MİSİNFORMASYON - MALİNFORMASYON NEDİR?

Günümüz dijital iletişim çağında bilgi hızla yayılırken, bu bilginin doğruluğu ve kaynağı konusunda ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, dezenformasyon, misinformasyon ve malinformasyon kavramları, bilgi kirliliğinin türlerini ve bu kirliliğin toplum üzerindeki etkilerini anlamada önemli ayrımlar sunmaktadır. Özellikle sosyal medya, sahte haberlerin yayımlanması ve yayılması açısından etkin olarak kullanılan bir araç konumuna gelmiş ve dezenformasyon için elverişli bir ortam oluşturmuştur (Aydın, 2023). Bu durum, yanlış ve doğrulanmamış bilgilerin kısa sürede geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırarak bilgi kirliliğinin artmasına neden olmaktadır. “Dezenformasyon” terimi, köken olarak Fransızca “désinformation” sözcüğünden türetilmiş olup, özellikle

Sovyetler Birliği döneminde kasıtlı olarak yanlış bilgi yayma stratejileri kapsamında kullanılmaya başlanmıştır (Ateş, 2022).

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde “dezenformasyon” kelimesi “bilgi çarpıtma” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], t.y.). Uluslararası sözlüklerden Cambridge Dictionary ise dezenformasyonu “insanları aldatmak amacıyla yayılan yanlış bilgi” olarak tanımlar (Cambridge Dictionary, n.d.). Bu bağlamda dezenformasyon, kişi, kurum ya da topluma zarar vermek amacıyla yanıltıcı ve yanlış bilgilerin kasıtlı biçimde yayılması olarak tanımlanabilmektedir (İlgın, 2021). Dolayısıyla dezenformasyonda belirleyici unsur yalnızca bilginin yanlış olması değil, aynı zamanda bu yanlışlığın belirli bir amaç doğrultusunda üretilmesi ve dolaşıma sokulmasıdır. Misinformasyon ise Cambridge Dictionary’de “yanlış bilgi veya insanların yanlış bilgilendirilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Cambridge Dictionary, n.d.). Misinformasyon, kasıtlı olmasa da yanlış veya eksik bilgi paylaşımıdır. Bu tür bilgi, doğruluğu olmayan veya yanıltıcı olabilir ve genellikle bilgilendirme amacıyla yayılır ancak gönderen kişinin amacı zarar vermek ya da aldatmak değildir. Buna rağmen misinformasyon, bilgi kirliliğine yol açarak bireylerin ve toplumun doğru kararlar almasını engelleyebilir. Bu yönüyle misinformasyon, özellikle doğrulama yapılmadan paylaşılan haber içeriklerinde sıkça görülebilen bir bilgi bozulması biçimidir.

Dezenformasyon, “bir kişiye, sosyal gruba, kuruluşa veya ülkeye zarar vermek için kasıtlı olarak yaratılan ve yanlış olan bilgiler” olarak tanımlanmakta (Ülgen & Balkan, 2023) ve dijital ortamlarda kolay fark edilebilmektedir (Bahar, 2020). Malinformasyon ise “bir kişiye, kuruluşa veya ülkeye zarar vermek için kullanılan, gerçeğe dayanan bilgilerdir” (Ülgen & Balkan, 2023). Bu çerçevede dezenformasyonu yanlış bilgidan ayıran temel kriter, bilginin yayılmasının ardındaki niyettir. Yanlış bilginin yayılması sürecinde, aktör bilgiyi zarar verme amacıyla paylaşmazken, dezenformasyonda bu eylem kasıtlı biçimde gerçekleşmektedir. Önemli olan, bu ayrımın bilginin yayılmasıyla ortaya çıkan etkiden bağımsız olmasıdır. Her iki tür bilgi de toplumsal kutuplaşma, manipülasyon ve çeşitli olumsuz sonuçlara yol açabilse de, ayırt edici dinamik dezenformasyonun kasıtlı olarak üretilmesi ve zarar verme amacı taşımasıdır (Ülgen & Balkan, 2023). Bu nedenle post-truth çağında haber içeriklerini değerlendirirken yalnızca bilginin doğruluğunu değil, bilginin hangi amaçla üretildiğini ve nasıl sunulduğunu da dikkate almak gerekmektedir.

Dezenformasyon, misinformasyon ve malinformasyon kavramları, bilgi kirliliğinin farklı boyutlarını ifade ederken aralarındaki temel fark niyet ve içeriğe dayanmaktadır. Dezenformasyon, kasıtlı olarak zarar verme amacıyla yayılan yanlış bilgiyi tanımlarken; misinformasyon, yanlış ya da eksik bilgi olmasına rağmen kötü niyet taşımayan ve genellikle yanlış bilinçten kaynaklanan bilgiyi ifade eder. Malinformasyon ise gerçek bilginin zarar verme amacıyla kasıtlı olarak paylaşılmasıdır. Bu üç kavram, günümüz bilgi ortamında birbirinden farklı etkiler yaratmakta olup, doğru ve bilinçli bilgi tüketimi için ayırt edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu farklılıkların anlaşılması, bilgi çağında bireylerin ve toplumların bilgi kirliliğine karşı daha bilinçli yaklaşmasını, medya okuryazarlığının güçlendirilmesini ve etkili stratejiler geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak, dezenformasyon, misinformasyon ve malinformasyon arasındaki ayrımın doğru biçimde yapılması, dijital haber içeriklerinin güvenilirliğinin değerlendirilmesi ve bilgi kirliliğinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

MEDYA OKURYAZARLIĞI VE ALGORİTMALAR

Küresel ölçekte gelişen enformasyon teknolojileriyle birlikte iletişim alanına olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Dijitalleşmeyle enformasyona ulaşım kolaylaşırken, elde edilen bilgilerin doğruluğu tartışmalı bir konu haline gelmiştir (Sayar, 2022). Bu bağlamda bireylerin medya içeriklerini sorgulama ve değerlendirme becerileri önem kazanmış, bu süreçte medya okuryazarlığı kavramı gelişmiştir.

Medya okuryazarı; medyada yeniden kurgulanan iletileri ayırt edebilen ve algılayabilen, yorumlayabilmek için ayrı bir beceri, altyapı bilgisi ve eğitsel bir süreç gerektiren medya yetkinliğine sahip kişiyi betimleyen bir terim olarak değerlendirilebilir (Taşkiran, 2007, s. 7). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde ise medya okuryazarlığı, “radyo, televizyon, gazete, dergi gibi elektronik veya yazılı basın organlarıyla video, sinema, reklam vb. görsel yayınlara ulaşma, bunları eleştirel olarak okuma, çözümleme, değerlendirme ve iletme yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (TDK, t.y.).

Medya okuryazarlığı, medya metinlerinin oluşturulması ve dağıtılmasıyla izleyiciye sunulan içeriği değerlendirebilen ve yorumlayabilen analitik bir düşünme biçimini de geliştirir. Medya okuryazarlığı olan birey yalnızca metin üretmekle yetinmez; aynı zamanda sosyal, kültürel ve politik boyutların algı, analiz ve değerlendirilmesinde farkındalık kazanır ve

medyanın bilgi aktarımına ilişkin kod ve özelliklerine aşına hale gelir (Huseynova, 2024). Bir başka deyişle medya okuryazarı olmak, medyayı etkili biçimde kullanmayı, farklı kaynaklardan gelen bilginin doğruluğunu değerlendirmeyi ve medyanın bireyler ile toplum üzerindeki etkisinin bilincinde olmayı gerektirir (İlhan, 2015).

Ancak medya içeriklerinin nasıl oluşturulduğu ve kullanıcıya nasıl sunulduğu yalnızca bireyin okuryazarlık düzeyi ile sınırlı değildir. Günümüzde bu süreçler büyük ölçüde dijital platformların arkasındaki algoritmalar tarafından şekillendirilmektedir. Sosyal medya, sağlık, finans ve güvenlik gibi pek çok alanda algoritmalar aktif biçimde rol oynamaktadır. Algoritmalar yalnızca çevrimiçi içerikleri sıralamakla kalmaz; aynı zamanda kullanıcıların karşılaştığı bilgileri filtreler, kişisel tercihlere göre içerik sunar ve karar alma süreçlerini otomatikleştirir. Bu durum, “algoritma toplumu” kavramını gündeme getirmekte ve bireylerin algoritmalarla şekillenen dijital ortamları anlayabilmeleri için algoritma okuryazarlığına sahip olmalarını gerekli kılmaktadır. Algoritma okuryazarlığı, dijital platformlarda eleştirel düşünme, bilgi değerlendirme ve bilinçli karar verebilme becerisi açısından önemli bir yetkinliktir (Dilmen & Aytekin, 2023).

Algoritmalar, dijital yaşamı kolaylaştıran araçlar olmakla birlikte, kullanıcıları benzer içeriklerle sürekli karşılaştırarak bilgi baloncuğu ve yankı odası etkisine neden olabilmektedir. Bu durum, karşıt görüşlere erişimi zorlaştırmakta, farklı bakış açılarını görünmez hale getirerek bireyleri dar bir düşünce alanına hapsedebilmektedir. Sonuç olarak toplumda kutuplaşma, radikalleşme ve iletişim kopukluğu artabilmektedir (Dede, 2024). Tüm bu gelişmeler, bireylerin dijital mecralarda karşılaştıkları bilgilerin doğruluğunu sorgulama ihtiyacını artırmaktadır. Özellikle haber içeriklerinde kurgu ve gerçek arasındaki sınırın belirsizleşmesi, algoritmaların etkisiyle daha da karmaşık bir hâl almıştır. Bu noktada haberin kurmaca ile karışması olgusu, yeni medya ortamlarında bilgiye duyulan güvenin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle dijital medya ortamında bireylerin yalnızca bilgiye erişimleri değil, karşılaştıkları içerikleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirebilmeleri de giderek daha önemli hâle gelmektedir.

HABERİN KURMACA İLE KARIŞMASI (KURGU-GERÇEK İLİŞKİSİ)

Gerçek; ideal, koşullu, potansiyel ya da olanaklı olana karşıt olarak aktüel, somut, olgusal ve zihinden bağımsız bir varoluşa sahip olan şey için kullanılan geniş kapasiteli bir sıfat olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda gerçek; kurgusal, yanıltıcı, gerçek olmayan, yapay, fantezi ya da imgesel olana karşıt olarak tözsel ya da nesnel bir varoluşa sahip olan şeyin özelliği olarak da ele alınmaktadır (Cevizci, 1996). Bu tanım bağlamında gerçek olanı kurgudan ayırt edebilmek, yalnızca bilginin içeriğini değil; bu bilginin hangi koşullarda, nasıl üretildiğini ve ne şekilde sunulduğunu kavrayabilmekle yakından ilişkilidir. Kurmaca kavramı ise Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “olmadığı hâlde varmış gibi tasarlanmış, kurgulanmış olay” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, t.y.).

Günümüzde dijital medya ortamlarında gerçek ve kurmaca arasındaki sınırlar giderek bulanıklaşmakta, bu durum özellikle haber içeriklerinde belirginleşmektedir. Gerçeklik yalnızca nesnel olayların aktarımıyla değil; olayların nasıl sunulduğu, hangi unsurların vurgulandığı ya da görmezden gelindiğiyle de şekillenmektedir. Özellikle sosyal medya gibi hızlı akan ve kullanıcı temelli platformlarda haber içerikleri çoğu zaman duygusal etkilerle kurgulanmakta; böylece bilgi ile duygu, gerçek ile kurgu iç içe geçmektedir. Bu noktada yalnızca içerikte yer alan doğrular değil, bu doğruların hangi amaçla ve hangi bağlam içinde sunulduğu da kritik hâle gelmektedir. Bu nedenle, medyada gerçekliğin nasıl çerçevelendiğini ve bu çerçevelerin izleyici algısını nasıl şekillendirdiğini anlamak, çerçeveleme kuramı perspektifinden önemli bir zemin sunmaktadır. Bu bağlamda kurgu-gerçek ilişkisi, haber içeriklerinde gerçek olayların hangi anlatı ve sunum biçimleriyle aktarıldığını değerlendirmeye imkân sağlamaktadır. Haberlerin gerçek olayı sunuş biçimi; çerçeveleme, duygusal anlatı ile başlık ve görseller üzerinden ele alınarak kurgu ile gerçek arasındaki ilişkinin değerlendirilmesine katkı sunmaktadır.

HABERDE ÇERÇEVELEME (FRAMING) KURAMI

Çerçeveleme kuramı, kökenini psikoloji ve sosyoloji olmak üzere iki ayrı disiplinden almaktadır (Pan & Kosicki, 1993). Psikoloji geleneğinde Kahneman ve Tversky'nin (1984) çalışmaları başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Kahneman ve Tversky, yeni bir bilginin kazanç ya da kayıp çerçevesi içinde değerlendirilmesine bağlı olarak farklı biçimlerde yorumlanabileceğini öne süren beklenti (prospect) teorisini

geliştirmişlerdir. Bu teoriye dayanan araştırmaların genellikle mikro süreçlere odaklandığı ifade edilmektedir (De Vreese & Lecheler, 2015).

İletişim biliminde çerçeveleme; sağlık iletişimi, haber ve gazetecilik araştırmaları ile özellikle siyasal iletişim çalışmalarında öne çıkmaktadır (De Vreese & Lecheler, 2015). Sosyoloji literatüründe ise Ervin Goffman (1974) tarafından kaleme alınan “*Deneyimin Organizasyonu Üzerine Bir Deneme: Çerçeve Analizi*” adlı eser, çerçeveleme konusunda ilk kapsamlı çalışma olarak kabul edilmektedir. Çerçevelemeye makro bakış açısıyla yaklaşan Goffman’a göre çerçeveler, gündelik hayatın karmaşıklığını azaltarak bireylerin dünyayı anlamlandırmasına yardımcı olan araçlardır (Erdem, 2022).

Goffman (1974) “Çerçeveleme Analizi” adlı eserinde günlük hayattaki durumları ve buradaki kişileri anlamlandırmada beklentilerin nasıl kullanıldığını sistematik bir şekilde gösterecek bir çerçeveleme analizi teorisi geliştirmiştir. Goffman, insanların doğal olarak algıladıkları bazı “birincil çerçevelerin” toplumsal olarak inşa edilmiş kavramlar-konseptler olduğunu belirtmektedir. Goffman’a göre birey, günlük yaşamda durumları, eylemleri, rolleri ve insanları tanımlayıp tasnif etmek için zihninde hazır bulunan beklentiler takımından yararlanır. Bu otomatik anlamlandırma mekanizması, Goffman’a göre bireyi çevreleyen toplumsal dünyada yer alan insanları, ilişkileri bir araya getirerek bireyin gerçeklik duygusunu oluşturur. Goffman sosyolojisine göre, günlük yaşam sahnelemesinde ve okunmasında bireylerin kullandıkları bu bilişsel takımlar medya tarafından yeniden kullanılmaktadır. Bu şekilde yaşam döngüsüne daha geniş bir çevrede devam etmekte, izleyici kitleye yeni anlamlarla geri dönmektedir (Goffman, 1974).

Çerçeveleme kavramını medya çalışmalarında yoğun biçimde kullanan Entman’ın tanımına göre çerçeveleme, “algılanan bir gerçekliğin bazı yönlerini seçip onları bir iletişim metninde daha önemli hale getirerek belli bir problem tanımını, neden-sonuç yorumunu, ahlaki yargıyı ve/veya çözüm önerisini destekleyecek biçimde kullanmak” anlamına gelmektedir. Bu tanıma göre çerçevelemenin temel unsurları, seçim ve öne çıkarma yoluyla önem atfetmektir. Entman’a göre çerçeveler sorunu tanımlar, nedenini teşhis eder, çözüm önerileri sunar ve çerçeveniş biçimine göre farklı etkiler doğurabilir (Entman, 1993).

Çerçeveleme kuramının temel özelliklerini Huang, medyanın gerçekliği nasıl yansıttığı, anlamın nasıl inşa edildiği ve bu anlamın metin ya da söylem aracılığıyla nasıl somutlaştırıldığı üzerinden açıklamaktadır. Bu yaklaşım, çerçeveleme kuramının yalnızca metnin iç yapısına değil, aynı zamanda üretim sürecini belirleyen bağlamlara ve dış çevreyle olan ilişkilere de odaklandığını göstermektedir (Abdulmecid, 2022).

Genel hatlarıyla çerçeveleme, iletişim sürecinde aktarılan bilgi ve anlamın belirli yönlerinin ön plana çıkarılması ve diğerlerinin geri planda bırakılmasıyla ilişkilidir. Bu nedenle çerçeveleme kuramı, iletişim bilimlerinde ve özellikle haber metinlerinin analizinde yol gösterici bir teori haline gelmektedir (Erdem, 2022). Medyanın haberlerdeki olayları hangi şekilde tanımlayıp ele aldığı, olayla ilgili olarak haberde nelerin içeriğe alınıp nelerin kapsam dışı bırakılarak anlam inşa edildiği konusu medyadaki çerçeveleme yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Saraç, 2018).

İletişim çalışmalarında genellikle toplumun büyük kesimini ilgilendiren sorunların haberlerde nasıl sunulduğu incelenir. Salgın hastalıklar ve bu hastalıklara neden olan virüsler, kriz dönemleri olmaları ve ciddi sonuçlar doğurmaları sebebiyle gazetecilerin en çok odaklandığı konulardan biridir. Bu nedenle, çerçeveleme analizlerinde de sıkça ele alınır. Kriz dönemlerinde haberlerde öne çıkan çerçeveler genellikle strateji ve çatışma ile etik ve ahlak temalarıdır. Haberlerde çerçeveleme, haberin sunulmuş şekli, yayımlandığı alan, kullanılan başlık, ton, fotoğraf ve diğer görsel-ışitsel unsurlarla sağlanır (Kazaz vd., 2024).

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, post-truth çağında yeni medyada dezenformasyonun ve kurgu-gerçek ilişkisinin haber üretim ve tüketim süreçlerine olan etkilerini incelemektir. Bu doğrultuda Ocak 2025'te Bolu'da meydana gelen Grand Kartal Otel Yangını örnek olay olarak ele alınmıştır. Farklı siyasi ve ideolojik eğilimlere sahip 12 dijital haber sitesinden seçilen toplam 12 haber metni; çerçeveleme, duygusal anlatı ve kurgu öğeleri, dezenformasyon unsurları ve kaynak kullanımı gibi analiz kodları doğrultusunda nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Bu kapsamda araştırmanın temel sorusu, post-truth çağında dezenformasyonun ve kurgu-gerçek ilişkisinin haber içeriklerine ve medya tüketicilerinin algılarına nasıl yansdığıdır. Çalışma, yeni medya ortamında

bilgi kirliliğinin ve gerçeklik algısının nasıl şekillendiğini ortaya koymayı, ayrıca dezenformasyonun medya tüketicileri üzerindeki olası etkilerini anlamayı hedeflemektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Veri toplama sürecinde amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen haber metinleri, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İnceleme kapsamında, Grand Kartal Otel Yangını ile ilgili çeşitli dijital kaynaklardan derlenen haberler, önceden belirlenen analiz kodları doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu kodlar çerçevesinde haberlerde kullanılan çerçeveleme stratejileri, duygusal anlatı öğeleri, dezenformasyon unsurları, kaynak kullanımı ile görsel ve başlıkların işlevleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Böylece haber metninin yapısal ve söylemsel yönleri derinlemesine ortaya konmuştur.

Analiz kodları, araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan post-truth, dezenformasyon, medya okuryazarlığı ve çerçeveleme kuramı doğrultusunda belirlenmiştir. Kodların uygulanması sürecinde her haber metni aynı analiz ölçütleri esas alınarak sistematik biçimde incelenmiştir. Çerçeveleme analizinde olayın hangi bakış açısıyla sunulduğu, sorumluluğun nasıl dağıtıldığı ve hangi unsurların öne çıkarıldığı; duygusal anlatı analizinde dramatizasyon, kişiselleştirme ve duygusal çağrışım oluşturan anlatım biçimleri; dezenformasyon analizinde doğrulanmamış bilgi, belirsizlik ve spekülasyon ifadelerin varlığı; kaynak kullanımında ise haberde başvuru kişi, kurum ve resmî belgeler değerlendirilmiştir. Başlık ve görseller ise haber metniyle ilişkisi, dikkat çekicilik düzeyi ve haberin anlamını destekleme biçimi açısından incelenmiştir. Değerlendirmeler, her haber için hazırlanan analiz tabloları üzerinden aynı ölçütler esas alınarak gerçekleştirilmiş ve yorumlar doğrudan haber metninde yer alan içeriklere dayandırılmıştır.

ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenini, Türkiye’de faaliyet gösteren dijital haber platformlarında yayımlanan güncel haber içerikleri oluşturmaktadır. Örneklem ise Grand Kartal Otel yangını (20 Ocak 2025) hakkında haber yayımlayan, farklı siyasi ve ideolojik eğilimlere sahip *sol*, *merkez* ve *muhafazakâr çizgideki* dijital haber sitelerinden seçilen 12 platform üzerinden temin edilen toplam 12 haber metninden oluşmaktadır.

Araştırmada yer verilen haber platformları, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiş olup Türkiye'deki dijital haber ekosisteminin siyasi ve ideolojik çeşitliliğini yansıtan temsili bir örneklem oluşturmak amacıyla belirlenmiştir. Seçilen siteler, dijital ortamda geniş kitlelere ulaşmaları, düzenli içerik üretmeleri ve yüksek etkileşim almaları nedeniyle medya söylem analizi açısından uygun bir zemin sunmaktadır. İncelenen haberler, olayın ardından ilk 7 gün içinde ve ilerleyen dönemlerde yayımlanan içerikler arasından seçilmiştir. Bu sayede, olayın sıcaklığı sürerken üretilen söylemler ile zamanla bu söylemlerde oluşan değişimler gözlemlenmiş ve post-truth izleri daha belirgin biçimde analiz edilmiştir.

Araştırmanın amacı, haber kuruluşlarının editoryal çizgilerini karşılaştırmak ya da her medya kuruluşunun yayın politikasını temsil etmekten ziyade, aynı kriz olayının farklı dijital haber ortamlarında nasıl sunulduğunu post-truth, dezenformasyon ve kurgu-gerçek ilişkisi bağlamında incelemektir. Bu nedenle her haber platformundan araştırmanın amacıyla uyumlu bir haber metni seçilmiş ve içerikler derinlemesine analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, belirli bir örnek olay üzerinden yürütüldüğü için elde edilen bulgular tüm dijital haber içeriklerine genellenebilir nitelikte değildir. İnceleme kapsamının tek bir olaya odaklanması, çalışmanın post-truth bağlamında dezenformasyon ve kurgu-gerçek ilişkisinin haber metinlerinde nasıl kurulduğunu daha ayrıntılı biçimde değerlendirebilmek amacıyla tercih edilmiştir.

Araştırmada yalnızca Türkiye'de yayın yapan dijital haber siteleri ve Türkçe içerikler incelenmiştir. Bu tercih, çalışmanın bağlamını Türkiye'deki dijital medya ekosistemiyle sınırlı tutmak ve analiz edilen söylemleri aynı toplumsal-kültürel bağlam içinde değerlendirebilmek amacıyla yapılmıştır. Bu nedenle farklı ülke örnekleri ve uluslararası karşılaştırmalar araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Örneklem sayısının sınırlı tutulması, nitel içerik analizinin doğası gereği her bir haber metninin ayrıntılı ve derinlemesine incelenebilmesini sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Bu nedenle araştırma, medya kuruluşlarının genel yayın politikalarını karşılaştırmayı değil, seçilen haber metinleri üzerinden post-truth, dezenformasyon ve kurgu-gerçek ilişkisinin haber söylemine nasıl yansıdığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Gelecek çalışmalarda aynı medya kuruluşuna ait farklı zamanlarda yayımlanan

birden fazla haberin incelenmesi, söylemsel sürekliliğin ve editoryal çerçevelerin daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca araştırma haber metinleriyle sınırlı olduğundan, haber üreticilerinin editoryal karar süreçleri veya haber tüketicilerinin algı düzeyleri doğrudan ölçümlenmemiştir. Bu yönüyle çalışma, haber içeriklerinin söylemsel yapısına odaklanmakta; üretim süreçleri ve izleyici etkileri ise araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Son olarak, dijital medya ortamında içeriklerin hızla güncellenmesi, silinmesi veya yeniden düzenlenmesi gibi dinamikler nedeniyle analiz edilen içerikler belirli bir zaman aralığında erişilebilen haber metinleriyle sınırlı kalmıştır.

BULGULAR

Vaka İncelemesi: Grand Kartal Otel Yangını Haberlerinin Analizi

Tablo 1.

Analize Dahil Edilen Dijital Haber Platformları

<i>Eğilim</i>	<i>Haber Sitesi</i>	<i>Web Adresi</i>
<i>Muhalif / Sol ve Sosyal Demokrat</i>	BirGün	www.birgun.net
	Cumhuriyet	www.cumhuriyet.com.tr
	Gazete Duvar	www.gazeteduvar.com.tr
	T24	www.t24.com.tr
<i>Merkez / Liberal Muhafazakâr</i>	NTV	www.ntv.com.tr
	Habertürk	www.haberturk.com.tr
	Sözcü	www.sozcu.com.tr
<i>Hükümete Yakın / Muhafazakâr</i>	Hürriyet	www.hurriyet.com.tr
	Sabah	www.sabah.com.tr
	Yeni Şafak	www.yenisafak.com
	A Haber	www.ahaber.com.tr
	TRT Haber	www.trthaber.com

Şekil 1



(Kaynak: BirGün, 2025).

Tablo 2.

Birgün Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Yangında ihmaller zinciri ve sorumluluk sahibi kurumların denetim eksiklikleri vurgulanmış. Suçlu olarak kurumlar ön plana çıkarılmıştır.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramatizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	78 can aldı ifadesi ve ihmaller zincirine yapılan vurgu, dramatik ve kişiselleştirici bir etki yaratmaktadır.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	Haber rapora dayandırıldığı için doğrulanmamış bilgi veya spekülasyon tespit edilmemiştir.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'ne (TMMOB) bağlı meslek odalarının raporu temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Görsel ve Başlık Analizi

Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?

Başlıkta yer alan 78 can aldı ifadesi ile dikkat çekici ve duygusal bir bağlam oluşturulmuştur. Görsel olarak yanmış otelin dış cephesi kullanılmış, bu görsel olayın ciddiyetini vurgulamak amacıyla tercih edilmiştir.

Örnek Haber Analizi: BirGün Gazetesi – TMMOB'den Grand Kartal Otel'deki yangın faciasına ilişkin kapsamlı rapor: İhmaller zinciri 78 can aldı

Tarih: 21 Şubat 2025

BirGün gazetesine ait haber, Bolu'da gerçekleşen Grand Kartal Otel yangınına ilişkin TMMOB tarafından hazırlanan kapsamlı raporu temel almaktadır. Haber metni ve görseller, olayın sorumluluğunu ihmal ve denetim eksiklikleri üzerinden çerçevelemektedir. Ayrıca başlıkta yer alan *78 can aldı* ifadesi, okuyucuda güçlü bir duygusal etki yaratacak biçimde dramatik bir anlatı kurmaktadır. Haberde doğrulanmamış bilgi veya spekülasyon bulunmaması, içerik güvenilirliğini desteklemektedir. Rapora dayalı bilgi kullanımı, haberin daha somut ve kanıta dayalı biçimde sunulmasına katkı sağlamaktadır. Görsel ve başlık unsurları ise olayın trajik boyutunu vurgulayarak haberin etkisini artırmaktadır.

Şekil 2.



(Kaynak: Cumhuriyet, 2025).

Tablo 3.

Cumhuriyet Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Olay, resmi ve hukuki süreçler çerçevesinde sunulmuştur. Sorumluluk daha çok resmi kurumlara ve rapor bulgularına atfedilmiştir. Haberde belirgin bir suçlu veya kahraman vurgusu bulunmamaktadır.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramatisasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Duygusal anlatı sınırlıdır. Haber, ağırlıklı olarak teknik ve resmi bilgilere dayanmaktadır.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	Doğrulanmamış bilgi ve spekülasyon bulunmamaktadır. Haber, resmi raporlar üzerinden aktarılmıştır.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Bakanlık raporları ve akademisyen görüşlerine yer verilmiştir. Kaynak kullanımı güçlüdür.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık, olayın resmi ve hukuki boyutunu yansıtmaktadır, manipülatif bir dil kullanılmamıştır. Görsel, teknik rapor ve hasar odaklıdır.

Örnek Haber Analizi: Cumhuriyet – Kartalkaya’daki yangın faciası: Bakanlık “hasar tespit raporu”nu başsavcılığa sundu

Yayın Tarihi: 31 Ocak 2025

Bu haber, Grand Kartal Otel yangını sonrası Bakanlık tarafından hazırlanan hasar tespit raporunun hukuki sürece aktarılmasını, daha çok resmi bilgi aktarımı çerçevesinde sunmaktadır. Haber, resmi kurumların raporlarına dayandığı için doğrulanmamış bilgi veya spekülasyon içermemektedir. Ayrıca metinde duygusal anlatı, dramatisasyon ve kişiselleştirme

barındırmamaktadır. Çerçevelemede sorumluluk vurgusu, hukuki süreç ve resmi raporlar üzerinden kurulmuştur. Haberde suçlu veya kahraman tanımlaması yapılmamıştır. Başlık ve görseller ise olayın teknik ve hasar boyutunu yansıtmakta olup, manipülatif bir dil kullanılmamıştır.

Şekil 3.



(Kaynak: Gazete Duvar, 2025).

Tablo 4.

Gazete Duvar Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Olay otel çalışanlarının ifadeleri üzerinden aktarılmış, ihmal ve güvenlik eksiklikleri ön plana çıkarılmıştır. Sorumluluk, otel yönetimi ve denetim eksikliği üzerinden kurulmuştur.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramatisasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Duygusal ve dramatik anlatı belirgindir. Kurtarma çabaları, çaresizlik ve kayıplar kişisel ifadelerle aktarılmıştır.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	İddialar otel çalışanlarının doğrudan ifadelerine dayandığı için spekülasyondan çok tanıklık niteliğinde, ancak resmi doğrulama yoktur.

<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Haber ağırlıklı olarak otel çalışanlarının ifadelerine dayanmakta, resmi kaynaklara yer verilmemektedir.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık, ihmaller sonucu can kaybı olduğu vurgusuyla dikkat çekmektedir. Görseller ise dramatik bir etki yaratacak şekilde yangın sonrası sahneler üzerinden kurulmuştur.

Örnek Haber Analizi: Gazete Duvar – Grand Kartal Otel çalışanları anlattı: Yangın alarmı olsa bu kadar insan ölmezdi

Yayın Tarihi: 22 Ocak 2025

Bu haber, Grand Kartal Otel yangın faciasında yaşananları otel çalışanlarının anlatımları üzerinden aktarmaktadır. Haber, çalışanların tanıklıklarına dayanarak yangın güvenliği önlemlerinin yetersizliğini ve bunun can kaybına etkisini ön plana çıkarmaktadır. Bu anlatım, okuyucuda empati ve tepki oluşturabilecek dramatik bir etki yaratmaktadır. Ayrıca haberde resmi kurumların görüşüne veya doğrulamasına yer verilmemesi, olayın daha çok tanıklıklar üzerinden aktarılmasına neden olmuştur. Buna rağmen haber, sorumluluk ve ihmal vurgusunu güçlü biçimde kurmaktadır. Başlık da bu ihmali doğrudan öne çıkardığı için daha dikkat çekici ve yönlendirici bir etki yaratabilmektedir.

Şekil 4.



(Kaynak: T24, 2025).

Tablo 5.
T24 Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Haber, mağdur yakınının ifadeleri üzerinden itfaiyeyi doğrudan sorumlu göstererek birincil sorumlu olarak konumlandırmaktadır. Bunun yanında otel yönetimi ve kamu görevlileri de dolaylı biçimde eleştirilmiştir. Mağdurun yaşadığı acı ve adalet arayışı haberin merkezinde yer almaktadır. Sorumluluk açık şekilde devlet ve özel sektör kurumlarına yüklenmiştir.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramatizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Evet. <i>Abi gel, bizim ölümüzü al.</i> gibi ifadelerle yüksek duygusal yoğunluk oluşturulmuştur. Mağdurun yaşadığı travma detaylı biçimde aktarılmış, kişisel acı anlatısı ön planda tutulmuştur. Haberde dramatik anlatı unsurları belirgin biçimde kullanılmıştır.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	Haberde geçen <i>itfaiye su deposunu dolduramamış</i> gibi ifadeler teyitsizdir; doğrudan itfaiyenin açıklamasına yer verilmemiştir. Bu ifade, doğrulanmadığı için belirsizlik taşıyan bir bilgi olarak yer almaktadır. Ancak haberin genel tonu, kişisel anlatı aktarımı şeklindedir.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Haberde mağdur yakınının ve onun avukatının görüşlerine yer verilmiştir. Yetkili kurumlardan doğrudan bir açıklama bulunmamaktadır. Haber, büyük ölçüde tanık anlatısına dayanmaktadır.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık, mağduriyet ve adalet talebini merkeze alan duygusal bir çerçeve içermektedir. Kullanılan görsellerden biri yangın anına ait iç mekânı (<i>duman ve kaos vurgusu</i>), diğeri ise dış çekimle olay sonrası tahribatı göstermektedir.

Örnek Haber Analizi: T24 – Kartalkaya mağdurları sorumluların en ağır cezayı almasını istiyor

Yayın Tarihi: 23 Mayıs 2025

Haber, yangında yakınlarını kaybeden kişilerin anlatılarına dayanmaktadır. Başlıkta kullanılan *mağdurlar* ve *en ağır ceza* ifadeleri dramatik bir ton yaratmaktadır. Görseller, yangın sonrası çekilmiş ve itfaiyecilerin müdahale anlarını göstermektedir. Bu görseller, olayın ciddiyetini izleyiciye görsel olarak hissettirir ve haberin duygusal etkisini artırır. Başlık ve görseller ise, olayın kişisel ve toplumsal etkisini vurgulayan bir çerçeveleme stratejisi olarak değerlendirilebilir. Haber, medya içeriklerinde duygu temelli çerçevelemenin ve dramatizasyonun nasıl etkili biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 5.



(Kaynak: NTV, 2025).

Tablo 6.
NTV Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Sorumluluk net olarak otel yöneticilerine yüklenmiş. <i>Hayali müdür, damat kontenjanı, kaçan yönetici</i> ifadeleriyle yöneticiler alaya alınmış. Kamu denetim sistemi de dolaylı bir şekilde eleştirilerek, suçlular belirgin biçimde yöneticiler olarak nitelenmiştir.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramatizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Dramatik olay aktarımı var, ancak mizahi ve eleştirel bir tonla sunulmuş. <i>Damat kontenjanı, resmiyette resepsiyon</i> gibi ifadeler dikkat çekici ve tepki uyandırıcı bir etki yaratıyor.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	İfadeler savcılık ifadesi gibi kaynaklara dayanıyor, ancak bazı detaylar (<i>kaçış şekli</i>) net değil. Müdürün <i>gayri resmi</i> rolü çelişkili olabilir.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Haber müdür ve genel müdürün ifadelerine dayanıyor; doğrudan tanıklıklar ve resmi belgelerden alınan bilgilerle desteklenmiş. Uzman veya bağımsız değerlendirme yok.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık sansasyonel: <i>hayali müdür</i> ifadesi alaycı ve çarpıcı bir dil içeriyor. Görsel olarak otel kullanılmış, olayın ciddiyetini ve eleştirel çerçeveyi güçlendiriyor.

Örnek Haber Analizi: NTV– Kartalkaya otel yangını: Otelin müdürü de “hayali” çıktı

Yayın Tarihi: 29 Ocak 2025

Haberde otel yönetiminin ihmalleri ve sorumluluktan kaçma girişimleri ön plana çıkarılmış. Müdür olduğunu iddia eden kişinin aslında resmiyette sadece resepsiyon görevlisi olduğunu iddia etmesi, genel müdürün *damat kontenjanından* göreve gelmiş olması gibi detaylar, kurumsal ciddiyetsizlik ve ihmali açıkça gösteriyor. Bu durum hem otel yönetimini hem de denetim mekanizmalarını sorguluyor. Başlık dikkat çekici ve eleştirel bir ton taşıyor, görsel ise olayın ciddiyetini pekiştiriyor. Haberde doğrudan duygusal anlatı bulunmamakta, daha çok çarpıcı ifadeler ve gerçeklere dayalı bir eleştiri dili kullanılmış.

Şekil 6.



(Kaynak: Habertürk, 2025).

Tablo 7.

Habertürk Gazetesi Haberinin Analizi

Analiz Kodu	İnceleme Boyutu	Bulgular
Çerçeveleme	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Olay, tatilcilerin tepkisizliği ve vicdansızlığı üzerinden sunulmuş. Suçlu doğrudan belirtilmemiş, dolaylı olarak tatilcilere ahlaki sorumluluk yüklenmiş.

<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramtizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	<i>Pes dedirten görüntü, hiç mi vicdan kalmadı</i> gibi ifadelerle duygusal tepki yaratılmak istenmiş. Görseller bu etkiyi güçlendiriyor.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	Haber genelinde yorum ağırlıklı ifadeler var. Objektif bilgiyle yorum karışmış durumda.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Görüntüler İHA'dan alınmış; resmi veya uzman görüşü yer almıyor. Haberin temeli kamuoyu tepkisine dayanıyor.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık sansasyonel ve manipülatif, ahlaki tepki uyandırma amacı taşıyor. Görsellerde duman ve kayak yapanlar aynı karede; olayın çarpıcı ve duygusal boyutu vurgulanmış.

Örnek Haber Analizi: Habertürk – Pes dedirten görüntü: Grand Kartal Otel'den dumanlar yükselirken, kaymaya devam ettiler

Yayın Tarihi: 22 Ocak 2025

Bu haberde trajedinin yaşandığı otelin hemen yanında kayak yapmaya devam eden tatilciler üzerinden ahlaki bir tepki yaratılıyor. Başlık ve görsellerin kullanımı da bu duygusal tepkiyi destekliyor. Ancak haber, bilgi vermekten çok kamu vicdanına seslenmeye çalışıyor. Bu yönüyle post-truth dönemde duygulara dayalı haber sunumuna örnek gösterilebilir.

Şekil 7.



(Kaynak: Sözcü, 2025).

Tablo 8.

Sözcü Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Haber, devletin yargı sürecini duyurma çerçevesinde sunulmuş. Sorumluluk, bilirkişi raporuna dayandırılarak somut kişilere yöneltilmiş. Adalet süreci öne çıkarılmış.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramtizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Dramatizasyon ve duygusal dil çok sınırlı. Bakanın taziye mesajı dışında duygusal çağrışım düşük. Haberde bilgilendirici bir dil kullanılıyor.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	Haberde verilen bilgiler resmi açıklamalara dayanıyor. Doğrulanmamış bilgi veya spekülasyon bulunmuyor.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Kaynak doğrudan Adalet Bakanı'nın Twitter açıklamaları. Ayrıca bilirkişi raporuna ve savcılığa atıf var. Kaynak kullanımı güvenilir ve somut.

Görsel ve Başlık Analizi

Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?

Başlık bilgilendirici ve resmi bir dille yazılmış. Görselde yangın sonrası binadan yükselen dumanlar yer alıyor, olayın ciddiyetini ve gerçekliğini yansıtıyor. Manipülatif değil.

Örnek Haber Analizi: Sözcü – Bakan Tunç açıkladı: Kartalkaya'daki yangın faciasında 6 tutuklama!

Yayın Tarihi: 27 Mart 2025

Bu haber, olayın yargı sürecine odaklanarak resmi bir bilgilendirme dili kullanıyor. Adalet Bakanı Yılmaz Tunç'un açıklamaları temel alınmış, dolayısıyla haber duygusal anlatımdan çok bilgi vermeye yöneliyor. Sorumlular, bilirkişi raporuna dayanarak net biçimde gösterilmiş; bu durum okuyucuda *adalet yerini buluyor* düşüncesi oluşturuyor. Görselde binadan yükselen dumanlar yer alıyor; olayın gerçekliğini vurguluyor ve dramatizasyona kaçmadan etkili bir atmosfer yaratıyor. Haber spekülasyon veya belirsiz bilgi içermiyor, tamamen doğrulanmış resmi kaynaklara dayanıyor. Bu yönüyle hem kamuoyunu bilgilendirme işlevi güçlü hem de güven verici bir dil kullanılmış.

Şekil 8.



(Kaynak: Hürriyet, 2025).

Tablo 9.

Hürriyet Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Haber Meclis Komisyonu görüşmeleri üzerinden yangınla ilgili bürokratik süreci aktarıyor. <i>Kral dairesi</i> vurgusu dikkat çekici bir başlık unsuru olmuş. Ayrıca Beypiliç kamyonu ile ilgili açıklamalar yerel yönetimlerin karar alma süreçlerini sorguluyor. Olayın sorumluları doğrudan suçlanmıyor, dolaylı sistem eleştirisi hissediliyor.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramtizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Doğrudan dramatik anlatım yok. Milletvekillerinin <i>hiç kalmadık</i> gibi ifadeleri habere ironik ve gündelik bir ton katıyor. Kamyon detayı trajedinin boyutunu hatırlatıyor.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	Haberde spekülasyon yok, açıklamalar resmi ve net. Valinin beyanları net aktarılmış, dolayısıyla doğrulanmamış bilgi ya da yönlendirme yok gibi. Ama olayın tam şeffaflığı konusunda okuyucuda soru işareti oluşabilmektedir.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Haber Bolu Valisi'nin Meclis Komisyonu'ndaki açıklamalarına ve milletvekillerinin ifadelerine dayanıyor. Resmi ve birinci elden kaynaklar kullanılmış.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık <i>Meclis 'kral dairesi'ni konuştu</i> ile dikkat çekici hale getirilmiş. Görselde yanan otelin dumanlar içindeki hali var, olayın ciddiyetini gösteriyor. Manipülatif değil.

Örnek Haber Analizi: Hürriyet – Kartalkaya faciasında Meclis ‘kral dairesi’ni konuştu

Yayın Tarihi: 16 Mayıs 2025

Haber, yangın sonrası siyasi ve idari süreci ön plana çıkarıyor. Komisyon görüşmeleri sırasında geçen *kral dairesi* vurgusu haberin odak noktası yapılmış. Trajediden çok bürokratik detaylara dikkat çekiliyor. Beypiliç kamyonu olayıyla ilgili açıklamalar da yer alıyor; bu detay, kriz anındaki kararların kamuoyundaki algısını gösteriyor. Görsel ve başlık yangının büyüklüğünü aktarıyor, başlık biraz ironik bir tona sahip. Genel olarak haber, olayın siyasi ve yönetsel boyutlarına odaklanıyor.

Şekil 9.



(Kaynak: Sabah, 2025).

Tablo 10.

Sabah Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Yangın faciası resmi açıklamalar üzerinden aktarılmış. Ölü ve yaralı sayısı, soruşturma süreci ve ulusal yas vurgulanmış. Suçlu veya kahraman öne çıkarılmamış; ağırlık resmi bilgilere verilmiş.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramtizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	İçişleri, Sağlık, Çalışma, Turizm Bakanları ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamaları ön planda. Duygusal betimlemeler sınırlı tutulmuş, haber bilgilendirici bir ton kullanıyor.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	1 günlük milli yas, Putin'in taziye mesajı ve <i>başımız sağ olsun</i> ifadeleriyle toplumsal duyarlılık aktarılmış. Spekülasyonlara yer verilmemiş.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	76 ölü, 51 yaralı, müdahale süresi, görevli ekip sayısı, soruşturma kapsamı gibi detaylar açık ve kapsamlı verilmiş.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık bilgi verici ve ciddi; manipülatif değil. Görseller, olayın ciddiyetini ve boyutunu destekleyecek şekilde seçilmiş.

Örnek Haber Analizi: Sabah – Bolu Kartalkaya'daki Grand Kartal Otel'de yangın faciası! Bakan Yerlikaya ölü sayısını açıkladı

Yayın Tarihi: 21 Ocak 2025

Haber, Bolu Kartalkaya'daki Grand Kartal Otel yangınını resmi açıklamalar çerçevesinde aktarıyor. İçişleri Bakanı, diğer bakanlar ve Cumhurbaşkanı'nın açıklamalarına dayanarak güvenilir ve ciddi bir içerik sunulmuş. Ölü ve yaralı sayısı, olayın saatleri, müdahale detayları ve kullanılan ekip sayısı gibi somut bilgiler verilmiş. Ayrıca milli yas ve uluslararası taziye mesajları ile duyarlılık aktarılmış. Soruşturma ve gözaltılarla ilgili bilgiler de sunularak sorumluluk arayışı haberin içinde

yer almış. Duygusal vurgular ölçülü tutulmuş, haber daha çok resmi bilgilere ve olayın sürecine odaklanmış. Bu yaklaşım, haberin güvenilir ve bilgi verici olmasını sağlamıştır.

Şekil 10.



(Kaynak: Yeni Şafak, 2025).

Tablo 11.
Yeni Şafak Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Yangın faciası geniş kapsamda aktarılmış; suçlu olarak soruşturma kapsamında gözaltına alınan 11 kişi belirtilmiş. Yetkili kişiler ve otel çalışanları sorumluluk kapsamında. Otel mühürlenmiş, resmi işlemler devam ediyor.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde drammatizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Duygusal vurgu sınırlı; <i>hepimizi derinden üzen</i> ifadesi dışında dramatik anlatım yok. Haber resmi açıklamalara dayanıyor.

<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	Haber tamamen resmi açıklamalara ve adli soruşturma detaylarına dayanıyor; spekülasyon veya belirsizlik yok.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Adalet Bakanlığı ve Bolu Cumhuriyet Başsavcılığı yetkililerinin açıklamalarına yer verilmiş, 7 kişilik bilirkişi heyeti incelemeleri vurgulanmıştır.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık bilgi verici ve ciddi. Görselde mühürlenmiş otel ve yangın sonrası durumu gösteriliyor; dramatik veya manipülatif değil.

Örnek Haber Analizi: Yeni Şafak – Kartalkaya’da 78 kişiye mezar olan Grand Kartal Otel hakkında karar verildi

Yayın Tarihi: 23 Ocak 2025

Yeni Şafak gazetesi haberi, yangın faciasını ciddi ve resmi bir dille ele alıyor. Olay sonrası hukuki süreçler ve soruşturmalar ön planda verilmiş. Otel yönetimi ve ilgili yetkililerin gözaltına alınması net biçimde vurgulanmış. Dramatik ve duygusal betimlemeler sınırlı; haber, yetkili mercilerin açıklamaları ve soruşturma ayrıntılarına odaklanıyor. Spekülasyon ve doğrulanmamış iddialara yer verilmemiş, bu da güvenilirliği artırıyor. Başlık bilgi verici ve olayın ciddiyetini yansıtıyor, manipülatif değil. Genel olarak, haber hukuki boyut ve resmi açıklamalar çerçevesinde, bilgilendirici ve ölçülü bir dil kullanıyor.

Şekil 11.



(Kaynak: A Haber, 2025).

Tablo 12.

A Haber Gazetesi Haberinin Analizi

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Yangının ihmaller zinciriyle büyüdüğü vurgulanmış. Otelin eski ve bakımsız olması ile yangın merdivenlerinin yetersizliği ön plana çıkarılmış. Sorumluluk işletme ve denetim eksikliklerine verilmiş.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramatisasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Kurtulan personelin tanıklıkları ve yaşadığı korku, çaresizlik dramatik biçimde aktarılmış. <i>Tam bir cehennemdi</i> gibi ifadeler kullanılmış.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	İlk ihbarın <i>küçük çaplı</i> olarak yapıldığı ve itfaiye müdahalesinin yetersiz kaldığı bilgisi kaynak gösterilmeden verilmiş. Spekülasyon yok.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Yoğun olarak otel personelinin tanıklıklarına ve görgü anlatımlarına yer verilmiş. Resmi kaynak kullanılmamış ve duygusal anlatım öne planda.

<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık dikkat çekici ve dramatik, kişisel perspektife uygun. Görsel başlıkla uyumlu ve haberin duygusal yoğunluğunu destekliyor.
---------------------------------	---	--

Örnek Haber Analizi: A Haber – Bolu’daki faciada yeni detaylar! “Ufak yangın var” diyerek personel odalarını boşaltmışlar | Otel personeli dehşeti anlattı

Yayın Tarihi: 29 Ocak 2025

Haber, otel personelinin tanıklıkları üzerinden ihmal, altyapı eksikliği ve yetersiz müdahaleyi ön plana çıkarıyor. Duygusal anlatım güçlü; *cehennemdi, itfaiye yoktu* gibi ifadeler trajediyi vurguluyor. Resmî kaynak kullanılmamış, içerik personel ifadelerine dayanıyor. Başlık ve içerik dramatik ve dikkat çekici biçimde hazırlanmış, okuyucuda güçlü bir etki bırakıyor.

Şekil 12.



(Kaynak: TRT Haber, 2025).

Tablo 13.*TRT Haber Gazetesi Haberinin Analizi*

<i>Analiz Kodu</i>	<i>İnceleme Boyutu</i>	<i>Bulgular</i>
<i>Çerçeveleme</i>	Olay nasıl sunulmuş, suçlu kim, kahraman kim ve sorumluluk nasıl dağıtılmış?	Haberde suçlu veya kahraman öne çıkarılmamış, teknik inceleme ve resmi süreçlere odaklanılmış. Olay nesnel biçimde aktarılmış.
<i>Duygusal Anlatı / Kurgu</i>	Haberde dramtizasyon, kişiselleştirme, duygusal betimlemeler var mı?	Duygusal anlatım yok, teknik ve resmi dil kullanılmış. Akademik heyet ve resmi süreçler ön planda.
<i>Dezenformasyon / Belirsizlik</i>	Haberde doğrulanmamış bilgiler var mı, spekülasyonlar yapılmış mı?	Tüm bilgiler doğrulanmış ve resmi açıklamalara dayanıyor. Belirsiz veya spekülatif ifadeye yer verilmemiş.
<i>Kaynak Kullanımı</i>	Haberde uzman, yetkili veya tanık görüşü ne kadar yer almış?	Bakanlık ve akademik heyetin teknik raporuna dayalı açıklamalara yer verilmiş, uzmanlık temelli bilgi sunulmuş.
<i>Görsel ve Başlık Analizi</i>	Başlık manipülatif mi, görsellerin işlevi ne?	Başlık sade ve bilgi verici, görsel kullanımı nötr ve olayın ciddiyetini destekliyor.

Örnek Haber Analizi: TRT Haber – Kartalkaya’daki yangının ayrıntılı hasar tespit raporu savcılığa sunuldu

Yayın Tarihi: 31 Ocak 2025

TRT’nin haberi, Grand Kartal Otel yangınıyla ilgili hasar tespit sürecini teknik ve resmi bir dille aktarmaktadır. Haberde duygusal dil ya da suçlayıcı ifadeler yer almazken, sadece Bakanlık ve uzman heyet raporlarına dayalı bilgiler sunulmuştur. Objektiflik ve kurumsal açıklamalar ön plandadır.

SONUÇ

Bu çalışma, post-truth çağında medyanın haber üretim ve tüketim süreçlerinde kurgu ile gerçek arasındaki sınırların giderek muğlaklaştığını, dezenformasyonun farklı biçimlerde ortaya çıktığını ve olayların çeşitli çerçevelerle sunulabildiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bolu’da

gerçekleşen Grand Kartal Otel yangını örneği üzerinden yapılan analizler, aynı olayın farklı medya kuruluşları tarafından farklı perspektiflerle aktarıldığını göstermiştir. Çalışmada, farklı ideolojik ve editoryal çizgilere sahip 12 dijital haber platformundan seçilen haber içerikleri, önceden belirlenen analiz kodları doğrultusunda nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Haberler, olayları sunarken uyguladıkları çerçeveleme stratejileri, kaynak kullanımı, başlık ve görsel tercihleri açısından belirgin farklılıklar göstermiştir. Bazı gazeteler olaya suçlu arayışıyla yaklaşırken, diğerleri trajediyi insani ve duygusal boyutuyla ele almış; bazıları ise resmi süreçlere ve bürokratik tepkilere odaklanmıştır. Bu çeşitlilik, haber dilindeki farklılıklarla, seçilen başlık ve görsellerin etkisiyle desteklenmiş, okuyucunun olaydan edineceği anlam ve tutumların değişkenlik göstermesine yol açmıştır.

Örneğin, NTV'nin haberi suçlu arayışına girerek yöneticileri hedef göstermekte ve çerçeveleme kuramı kapsamında *fail belirleme* işlevi görmektedir. Haberde kullanılan *hayali müdür* ve *damat kontenjanı* gibi ifadeler, alaycı ve eleştirel bir ton yaratarak, sistemsel sorumsuzluğu öne çıkarmaktadır. Böylece kamu otoritelerine duyulan güvensizlik ve denetim eksikliği ima edilerek izleyici yönlendirilmektedir. Cumhuriyet'in haberi ise olayı resmi ve hukuki süreçler çerçevesinde ele almış, suçlu ya da kahraman tanımı yapmadan sorumluluğu resmi kurumlara ve rapor sonuçlarına atfetmiştir. Haberde duygusal anlatım sınırlı, tarafsız ve teknik bilgiye dayalı bir dil kullanılmış, dezenformasyon içermeyen ve doğrulanmış kaynaklarla desteklenen bir haber sunumu yapılmıştır. Benzer şekilde, TRT Haber'in içeriği de teknik ve resmi çerçevede yapılandırılmış; doğrulanmış kaynaklara dayanan, nesnel ve tarafsız bir anlatım benimsenmiştir.

Habertürk ise haberi trajedinin ardından kayak yapmaya devam eden bireyler üzerinden kurgulayarak, toplumsal vicdan ve ahlaki sorumluluk çerçevesinde sunmuştur. *Pes dedirten görüntü* gibi başlıklar, duygusal anlatımı öne çıkararak okuyucunun algısını yönlendirebilecek niteliktedir. Hürriyet'in haberi, Meclis Komisyonu görüşmeleri üzerinden yapılandırılmış, doğrudan suçlama yerine bürokratik sürecin sorgulanmasını ön plana çıkarmıştır. *Kral dairesi* ve *kamyon* gibi detaylar, dramatik ton taşımadan sistem eleştirisini dolaylı biçimde aktarmıştır. BirGün gazetesi haberi, TMMOB tarafından hazırlanan kapsamlı rapora dayanarak, ihmaller zinciri ve sorumluluk sahibi kurumların denetim

eksikliklerini ön plana çıkarmıştır. *78 can aldı* ifadesi başlıkta yer alarak dramatik bir etki yaratmaktadır. Haberde doğrulanmamış bilgi veya spekülasyon bulunmamış, güvenilir ve kanıta dayalı bir sunum yapılmıştır. Yeni Şafak haberi ise yangın faciasını hukuki süreçler ve resmi açıklamalar çerçevesinde aktarmış; suçlu olarak soruşturma kapsamında gözaltına alınan kişiler belirtilmiş ve otel mühürlenmiş, resmi işlemler devam etmektedir. Duygusal vurgular sınırlı tutulmuş, spekülasyon ve doğrulanmamış iddialara yer verilmemiştir. Başlık bilgi verici ve olayın ciddiyetini yansıtmaktadır.

Bu örnekler, haberlerin yalnızca bilgi aktarmaktan öte, çerçeveleme yoluyla anlam üreten ve okuyucunun algısını yönlendiren araçlar hâline geldiğini göstermektedir. Analiz sürecinde kullanılan ortak değerlendirme ölçütleri, haberlerin çerçeveleme biçimleri, duygusal anlatı özellikleri, kaynak kullanımı, başlık ve görsel tercihleri ile olası dezenformasyon unsurlarının sistematik biçimde değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Post-truth çağında medya, özellikle kriz dönemlerinde, strateji, çatışma, etik ve ahlak temalarını öne çıkararak kamuoyunun duygusal yönlendirilme riskini artırmaktadır. Bu nedenle, haberlerin doğruluğu kadar, hangi çerçevede sunulduğu, duygusal yönlendirmelerin varlığı ve kullanılan kaynakların güvenilirliği de eleştirel bir bakışla değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, bu çalışma kapsamında incelenen haber içerikleri, post-truth çağında medya tüketicisinin eleştirel medya okuryazarlığına sahip olmasının önemini açıkça ortaya koymuştur. Aynı zamanda, medya üreticilerinin etik sorumluluklarını yerine getirerek haberleri şeffaf, kaynaklara dayalı ve spekülasyondan uzak biçimde sunmaları gerektiği vurgulanmıştır. Bulgular, aynı olayın farklı medya kuruluşları tarafından çeşitli çerçevelerle inşa edilebildiğini ve bunun okuyucunun algı ve tutumlarını doğrudan etkileyebileceğini göstermiştir. Bu durum, haber içeriklerinin yalnızca aktardıkları bilgi üzerinden değil; bilgiyi hangi anlatı ve sunum biçimleriyle yapılandırdıkları üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede medya, yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda anlam üreten ve yönlendiren bir aktör hâline gelmektedir.

Gelecek çalışmalarda, aynı örnek olayın farklı zaman dilimlerinde yayımlanan haberlerinin ya da aynı medya kuruluşuna ait birden fazla haber metninin birlikte incelenmesi, çerçeveleme stratejilerindeki süreklilik ve

değişimlerin daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayabilir. Bunun yanında farklı dijital platformların ve sosyal medya içeriklerinin araştırmalara dâhil edilmesi, post-truth çağındaki haber dolaşımının daha bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sunacaktır. Bu çalışma, Grand Kartal Otel yangını gibi bir kriz anının medya tarafından nasıl farklı biçimlerde çerçevelenip sunulduğunu göstererek, post-truth çağında medyanın söylemsel yapısını anlamaya yönelik önemli bir adım sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulgadir, M. (2023). Rusya-Ukrayna krizini çerçeveleme kuramı bağlamında *Global Times*'in Twitter'da sunumu özelinde inceleme. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 65–91.

Açıkalın, Ş. N., & Canbey, M. (2022). Post-truth bağlamında sosyal medya. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (57), 1–11. <https://doi.org/10.47998/ikad.1026154>

A Haber. (2025, 29 Ocak). Bolu'daki faciada yeni detaylar: “Ufak yangın var” diyerek personel odalarını boşaltmışlar; otel personeli dehşeti anlattı. <https://www.ahaber.com.tr/viral/tikla/boludaki-faciada-yeni-detaylar-ufak-yanigin-var-diyerek-personel-odalarini-bosaltmislar-otel-personeli-dehseti-anlatti-6055329>

A Haber. (2025). <https://www.ahaber.com.tr> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Altun, F. (2022). Sosyolojik teori bağlamında post-truth anlatısının eleştirisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(1), 249–267. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1038539>

Ateş, A. (2022). Dezenformasyonla mücadele: Kavramlar ve kurumlar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1574–1586. <https://doi.org/10.21547/jss.1066605>

Aydın, A. F. (2023). Sosyal medyada dezenformasyon ve manipülasyon: 2023 Kahramanmaraş depremi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 2603–2624. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1283358>

Bahar, A. (2020). Polislik perspektifinden dijital misenformasyon ve dezenformasyon: Covid-19 örnek olayı bağlamında bir analiz. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(30), 2760–2794. <https://doi.org/10.26466/opus.783266>

Baytimur, T., & Çalışkan, S. (2019). Post-truth çağında gerçeklere sadık kalabilmek: Halkla ilişkiler için bir fırsat olarak medya ve bilgi okuryazarlığı. *Kurgu*, 27(4), 170–180. <https://izlik.org/JA94LT85CC>

BirGün. (2025, 21 Şubat). TMMOB'den Grand Kartal Otel'deki yangın faciasına ilişkin kapsamlı rapor: İhmaller zinciri 78 can aldı. <https://www.birgun.net/haber/tmmob-den-grand-kartal-otel-deki-yanigin-faciasina-iliskin-kapsamli-rapor-ihmaller-zinciri-78-can-aldi-601432>

BirGün. (2025). <https://www.birgun.net> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Cambridge Dictionary. (n.d.). Disinformation. Retrieved June 7, 2025, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disinformation>

Cevizci, A. (1996). *Felsefe sözlüğü*. Ekin Yayınları.

Cumhuriyet. (2025, 31 Ocak). Kartalkaya'daki yangın faciası: Bakanlık hasar tespit raporunu açıkladı. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kartalkayadaki-yanigin-faciasi-bakanlik-hasar-tespit-raporunu-2294851>

Cumhuriyet. (2025). <https://www.cumhuriyet.com.tr> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Dede, M. B. (2024, Aralık). Sosyal medyada algoritma sancısı. *Yeni Dünya Dergisi*, 36–39.

De Vreese, C. H., & Lecheler, S. (2015). Framing theory. In G. Mazzoleni (Ed.), *The International Encyclopedia of Political Communication* (pp. 1–10). Wiley-Blackwell.

Dilmen, N. E., Aytekin, Ç. (Ed.). (2023). *Yapay zekâ ve iletişim* (1. baskı). Kriter Yayınevi.

Dirik, D. (2022, 6 Haziran). Post-truth (hakikat ötesi) çağa kim liderlik edecek? *HRdergi*. <https://hrdergi.com/post-truth-hakikat-otesi-caga-kim-liderlik-edecek>

Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>

Erdem, T. (2022). Çerçeveleme kuramı perspektifinden uluslararası basının Türk ekonomisine yaklaşımı: Al Jazeera ve BBC örneği. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 43–57. <https://izlik.org/JA32YJ27SC>

Gazete Duvar. (2025, 22 Ocak). Grand Kartal Otel çalışanları anlattı: Yangın alarmı olsa bu kadar insan ölmezdi. <https://www.gazeteduvar.com.tr/grand-kartal-otel-calisanlari-anlatti-yangin-alarmi-olsa-bu-kadar-insan-olmezdi-haber-1751460>

Gazete Duvar. (2025). <https://www.gazeteduvar.com.tr> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Goffman, E. (1974). *Frame analysis*. Harper & Row.

Habertürk. (2025, 22 Ocak). Pes dedirten görüntü: Grand Kartal Otel'den dumanlar yükselirken kaymaya devam ettiler. <https://www.haberturk.com/video/haber/izle/pes-dedirten-goruntu-grand-kartal-otelden-dumanlar-yukselirken-kaymaya-devam-ettiler/870547>

Habertürk. (2025). <https://www.haberturk.com> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Huseynova, K. (2024). Medya eleştirisi ve medya okuryazarlığının ortak yönleri, medya okuryazarlığı eğitiminde medya eleştirisinin önemi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 7(2), 411–425. <https://doi.org/10.33712/mana.1316637>

Hürriyet. (2025, 16 Mayıs). Kartalkaya faciasında Meclis “kral dairesini” konuştu. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kartalkaya-faciasinda-meclis-kral-dairesini-konustu-42803203>

Hürriyet. (2025). <https://www.hurriyet.com.tr> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

İlgin, H. (2021). Sosyal medyada dezenformasyon ve halkla ilişkiler ilişkisi. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 303–322.

İlhan, E. (2015). Medya okuryazarlığı dersi ve yeni medya algısına etkisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(1). <https://doi.org/10.17680/akademia.v4i1.5000033736>

Karagöz, K. (2018). *Post-truth çağında yayıncılığın geleceği*. TRT Akademi, 3(6), 678–708. <https://izlik.org/JA22UZ46MR>

Kazaz, M., Özkan, B., & Acar, N. (2024). 7 Ekim olaylarına yönelik Türk medyasında haber çerçevesi. *International Journal of Communication and Media Research*, 4(2), 96–109.

Keyes, R. (2017). *Post-truth era* (D. Özçetin, Çev.). Tudem Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi 2004).

Kobak, K., & Soğukdere, Ş. (2021). Sosyal medyadaki dezenformasyon: 2021 Türkiye orman yangınları örneği. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 4(2), 167–189. <https://doi.org/10.33464/mediaj.990600>

NTV. (2025, 29 Ocak). Kartalkaya otel yangını: Otelin müdürü de “hayali” çıktı. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kartalkaya-otel-yangini-otelin-muduru-de-hayali-cikti,Rpko7wPRHkOBqzc71o5f6w>

NTV. (2025). <https://www.ntv.com.tr> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Özkaya, A. (2020). Post truth (gerçeklik ötesi): Yalanların gerçekmiş gibi sunulduğu bir dünyada hakikatin anlamı nedir? *Evrin Ağacı*. <https://evrimagaci.org/post-truth-gerceklik-otesi-yanlanlarin-gercekmis-gibi-sunuldugu-bir-dunyada-hakikatin-anlami-nedir-8574>

Pan, Z., & Kosicki, G. M. (1993). Framing analysis: An approach to news discourse. *Political Communication*, 10(1), 55–75. <https://doi.org/10.1080/10584609.1993.9962963>

Sabah. (2025, 21 Ocak). Son dakika: Bolu Kartalkaya’daki Grand Kartal Otel’de yangın faciası; Bakan Yerlikaya ölü sayısını açıkladı. <https://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/son-dakika-bolu-kartalkayadaki-grand-kartal-otelde-yangin-faciasi-bakan-yerlikaya-olu-sayisini-acikladi>

Sabah. (2025). <https://www.sabah.com.tr> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Saraç, D. Ç. (2018). Domuz gribi haberlerinde çerçeveleme: Hürriyet gazetesi örneği. *Global Media Journal TR Edition*, 8(16), 161–185.

Sarioğlu, E. B. (2020). Yalan haber, “post-truth” kavramı ve medya üçlemesi: Geçmişten günümüze gündem belirleyen örnekler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 377–397. <https://doi.org/10.15869/itobiad.642988>

Sayar, B. E. (2022). Türkiye’de medya okuryazarlığı eğitimi üzerine bir inceleme. *Medya Okuryazarlığı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 8–14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7300422>

Sözcü. (2025, 27 Mart). Bakan Tunç açıkladı: Kartalkaya’daki yangın faciasında 6 tutuklama. <https://www.sozcu.com.tr/bakan-tunc-acikladi-kartalkaya-daki-yangin-faciasinda-6-tutuklama-p155949>

Sözcü. (2025). <https://www.sozcu.com.tr> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Taşkıran, N. Ö. (2007). *Medya okuryazarlığına giriş*. Beta Basım.

Terzi, Â. (2020). Post-gerçek kavramı ve Türkçe karşılıkları üzerine. *Türk Dili*, 69(820), 80–86.

Tiryaki, S. (2023). Post-truth ve sosyal medya ilişkisine bibliyometrik bir bakış. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 527–545.
TRT Haber. (2025, 31 Ocak). Kartalkaya'daki yangının ayrıntılı hasar tespit raporu savcılığa sunuldu. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/kartalkayadaki-yaniginin-ayrintili-hasar-tespit-raporu-savciliga-sunuldu-896336.html>

TRT Haber. (2025). <https://www.trthaber.com> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Dezenformasyon. <https://sozluk.gov.tr> adresinden 7 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

T24. (2025, 23 Mayıs). Kartalkaya mağdurları sorumluların en ağır cezayı almasını istiyor. <https://www.t24.com.tr/haber/kartalkaya-magdurlari-sorumlularin-en-agir-cezayi-almasini-istiyor,1240850>

T24. (2025). <https://www.t24.com.tr> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Ülgen, S., & Balkan, E. (2023, 3 Ağustos). Yanlış bilgilendirme, malinformasyon ve dezenformasyon üzerine bir rehber. EDAM. <https://www.edam.org.tr/siber-politikalar-ve-dijital-demokrasi/a-primer-on-misininformation-malinformation-and-disinformation>

Waisbord, S. (2018). Truth is what happens to news: On journalism, fake news, and post-truth. *Journalism Studies*, 19(13), 1866–1878. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2018.1492881>

Yeni Şafak. (2025, 23 Ocak). Kartalkaya otel yangın son durum: Bolu Kartalkaya'da 78 kişiye mezar olan Grand Kartal Kartalkaya Otel hakkında karar verildi. <https://www.yenisafak.com/video-galeri/gundem/kartalkaya-otel-yanigin-son-durum-bolu-kartalkayada-78-kisiye-mezar-olan-grand-kartal-kartalkaya-otel-hakkinda-karar-verildi-4671946>

Yeni Şafak. (2025). <https://www.yenisafak.com> adresinden 12 Haziran 2025 tarihinde alınmıştır.

Yıldız, S. K. (2023). Post-truth çağının teknolojik enstrümanlarına yeni medya perspektifinden eleştirel bir bakış. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 61, 185–199. <https://doi.org/10.47998/ikad.1219627>

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

1. Dergide yayımlanan yazı ve makalelerde kullanılacak dil Türkçe ve İngilizcedir.
2. Çalışmayı destekleyen bir kurum varsa, metin içerisinde belirtilmelidir.
3. Gönderilen yazılar kaynakça ve ekler dahil maksimum **12.000** kelime olmalıdır.
4. Makaleler **APA referans sistemine (APA 7.0)** göre düzenlenmelidir. Lütfen metin içinde verilen referansların kaynakçada olmasına özen gösteriniz.
5. Dergimiz için editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı **yüzde 20**'dir. Benzerlik tespit programındaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanır: -Kaynakça hariç -5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez.

- **Yazı Türü**

Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır. Türkçe “Öz” İngilizce “Abstract” bölümleri 12 punto, ana metin 12 punto, yararlanılan kaynaklar bölümü ise 12 punto olmalı; metin, Türkçe-İngilizce özet ve yararlanılan kaynaklar iki yöne yaslı olarak hizalanmalıdır. Metin tek satır aralığı kullanılarak yazılmalı, paragraflar arası 1 satır boşluk bırakılmalıdır.

- **Başlıklar**

Makale ana başlık ve alt başlıklardan oluşacak şekilde düzenlenmelidir. Ana başlık Times New Roman karakterinde, büyük harfler kullanılarak, kalın, 14 punto şeklinde Microsoft Word formatında olmalıdır. Yazar ismi, kısaltmaları, yazar ORCID numarası ve e-posta adresleri başlıktan sonra iki satır boşluk bırakacak şekilde yazılmalı ve yazar ismi küçük, soyadı büyük olacak şekilde 12 punto yazı karakterinde yazılmalıdır.

- **Öz/ Abstract ve Anahtar Kelimeler**

300 kelimeyi geçmemeli ve “ÖZ” kalın, 12 punto olmalı, özet metni 12 punto olarak tüm metin Times New Roman yazı stilinde iki yana yaslı ve tek paragraf şeklinde Microsoft Word formatında yazılmalıdır. Anahtar kelimeler italik, kalın yazı tipinde ve 12 punto olmalıdır. Makaleye uygun en az üç en fazla beş anahtar kelimenin ilk harfleri büyük diğer harfleri küçük olacak şekilde yazılmalıdır.

“ÖZ”de makalenin konusu, araştırma yöntemi ve sonucuyla ilgili kısa bilgiler verilmelidir. Abstract ana başlık türkçe anahtar kelimelerden sonra iki satır boşluk bırakılarak yazılmalıdır. Times New Roman karakterinde, büyük harfler kullanılarak, kalın, 12 punto, iki yana yaslı ve tek paragraf şeklinde Microsoft Word formatında olmalıdır. 600 kelimeyi geçmemeli ve “ABSTRACT” kalın, 12 punto olmalı; tüm metin Times New Roman yazı stilinde Microsoft Word formatında yazılmalıdır. Abstract’taki anahtar kelimeler (keywords) italik, kalın yazı tipinde ve 12 punto olmalıdır. Makaleye uygun en az üç en fazla beş anahtar kelimenin(keywords) ilk harfleri büyük diğer harfleri küçük olacak şekilde yazılmalıdır. “ABSTRACT”ta makalenin konusu, araştırma yöntemi ve sonucuyla ilgili kısa bilgiler verilmelidir.

- **Bölümler**

Makalenin içeriğine göre oluşturulan bölüm alt başlıkları (GİRİŞ, KAVRAMSAL ÇERÇEVE, LİTERATÜR TARAMASI, ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ, BULGULAR, SONUÇ, ...gibi) hepsi büyük harf olacak biçimde, 12 punto ve kalın (bold) olmalıdır ve numaralandırma kullanılmadan yazılmalıdır.

- **Ana Metin**

Alt başlıklar 12 punto, kalın ve büyük harf kullanılarak yazılmalı ve metin kısmı 12 punto, Times New roman yazı stilinde Microsoft Word formatında olmalıdır. Makaleler tek sütun, iki yana yaslı olacak şekilde ve paragraf aralarında tek aralık olacak şekilde yazılmalıdır. İlk bölümün alt başlığı anahtar kelimelerden sonra bir satır boşluk bırakarak başlamalı ve bunu takip eden metin paragraflarında boşluk olmamalıdır. Makale Uzunluğu şekiller ve figürler ile birlikte 30 sayfayı geçmemelidir.

- **Tablo, Şekil, Grafik ve Resimler**

Metinde kullanılan tablo, şekil, grafik ve resimler yazar(lar) tarafından özgün olarak oluşturulmamış ise “kaynak” gösterilerek metin içinde kullanılabilir. Tablo, şekil, grafik ve resimler metin kısmına uyacak şekilde yerleştirilmeli ve başlıkları 12 punto olarak yazılmalıdır. Metin içinde kullanılan tablo ve grafikler Tablo 1., Tablo 2./ Grafik 1., Grafik 2. ... vb gibi sıralanmalıdır. Tablo, Şekil ve Grafik numaraları ve başlıklar tablodan önce olacak şekilde yazılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim başlıklarında kullanılan kelimelerin ilk harfleri büyük diğerleri küçük olacak şekilde oluşturulmalıdır.

- **Sonuç**

Başlık kalın, 12 punto, büyük harflerle ve metin kısmı da 12 punto Times New Roman yazı stilinde Microsoft Word formatında yazılmalıdır.

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Koordinatörlüğü, Doç. Dr. Deniz AKBULUT

Makaleler sadece Dergipark üzerinden kabul edilmektedir.

Istanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, No: 38
Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 4441428 /43705

Web: <http://iaud.aydin.edu.tr>

E-mail: iaud@aydin.edu.tr

WRITING GUIDELINES

1. The language used in the articles and papers published in the journal will be Turkish and English.
2. If there is an institution supporting the work, it must be mentioned within the text.
3. Submitted articles, including references and appendices, should not exceed 12,000 words
4. Articles must be formatted according to the APA citation system (APA 7.0). Please ensure that the references cited within the text are included in the reference list.
5. The similarity rate limit set by the editorial board for our journal is 20%. The following filtering options must be applied in the plagiarism detection program:
6. Exclude references
7. Exclude text sections with less than 5 words of overlap (Limit match size to 5 words)
8. Other filtering options in the program menu should not be included in the report.

- **Font Type and Size**

Times New Roman font should be used. The “Öz” in Turkish and “Abstract” in English sections should be in 12-point font, as well as the main text and the “References” section; the text, Turkish-English abstract, and references should be justified. The text should be written with single line spacing, with a 1-line gap between paragraphs.

- **Headings**

The article should be organized with main headings and subheadings. The main heading should be in Times New Roman font, capitalized, bold, and 14-point size in Microsoft Word format. The author’s name, abbreviations, ORCID number, and email address should be written two lines below the main heading, in 12-point font, with the author’s first name in lowercase and the surname in uppercase.

- **ÖZ/Abstract and Keywords**

The abstract should not exceed 300 words and the word “Öz” should be in bold, 12-point font. The abstract text should be written in 12-point font, Times New Roman, justified, in a single paragraph in Microsoft Word format. Keywords should be in bold and italic, 12-point font. A minimum of three and a maximum of five keywords should be written with the first letter capitalized and the rest in lowercase. The “Öz” section should briefly provide information about the article’s topic, research method, and findings. The “Abstract” heading should be written two lines below the Turkish keywords, in uppercase, bold, 12-point, Times New Roman font, justified, in a single paragraph in Microsoft Word format. The abstract should not exceed 600 words. The keywords in the Abstract should be written in bold and italic, 12-point font. The first letter of each keyword should be capitalized and the rest in lowercase. The abstract should briefly provide information on the article’s topic, research method, and findings.

- **Sections**

The subheadings created according to the content of the article (e.g., INTRODUCTION, CONCEPTUAL FRAMEWORK, LITERATURE REVIEW, RESEARCH METHODOLOGY, FINDINGS, CONCLUSION) should be written in uppercase, 12-point, and bold without numbering.

- **Main Text**

Subheadings should be written in 12-point, bold, and uppercase, while the main text should be in 12-point, Times New Roman font in Microsoft Word format. Articles should be written in a single column, justified, with single line spacing between paragraphs. The first section’s subheading should start after one line of space following the keywords, and there should be no space between paragraphs

in the following sections. The total length of the article, including figures and tables, should not exceed 30 pages.

- **Tables, Figures, Graphs, and Images**

The tables, figures, charts, and images used in the text can be included only if they are not originally created by the author(s) and are properly cited. Tables, figures, charts, and images should be placed in a manner that fits the text and their titles should be written in 12-point font size. Tables and charts used in the text should be numbered as Table 1, Table 2, Chart 1, Chart 2, etc. The table, figure, and chart numbers and titles should be written before the respective element. The first letters of the words in the titles of tables, figures, charts, and images should be capitalized, while the rest should be lowercase.

- **Conclusion**

The heading should be in bold, 12-point, uppercase, and the text should be written in 12-point, Times New Roman font in Microsoft Word format.

ISTANBUL AYDIN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Publication Coordinator, Assoc. Prof. Deniz AKBULUT

Articles are accepted only through Dergipark.

İstanbul Aydın University, Communications Faculty,

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, No: 38

Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 4441428

Web: <http://iaud.aydin.edu.tr>

E-mail: iaud@aydin.edu.tr